

ACTA NUMISMÀTICA 43

2013

ACTA NUMISMÀTICA 43

DIRECTOR: *M. CRUSAFONT i SABATER*

REDACTORS: *Leandre VILLARONGA*
Pere Pau RIPOLLÈS
X. SANAHUJA ANGUERA
X. JORBA i SERRA

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA 2013

Acta Numismàtica és una revista periòdica de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) que acull treballs de recerca en els camps de la numismàtica, la història de la moneda i la medallística, en el sentit més ampli. És oberta als socis de l'entitat i a tots els estudiosos que ens trametin els seus treballs complint les normes que s'especifiquen en els criteris d'admissió que consten al final de la revista. Es dirigeix especialment als estudiosos de l'especialitat, als historiadors i, en general, a totes les persones interessades per aquesta branca de la història.

Acta Numismàtica té una periodicitat anyal i fou fundada l'any 1971 sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i la direcció del Dr. Leandre Villaronga. L'any 1979 el Cercle la cedí a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, acabada de crear.

Acta Numismàtica admet articles fins al mes de febrer de l'any d'edició i dins el mes següent en decideix l'acceptació. La revista ha d'aparèixer abans que acabi l'any.

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL:
ISSN: 0211-8386

Compost per: Vivó i Garrido, disseny gràfic
IMPRIMEIX: Agpograf, SA

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans).
Carme, 47, 08001 Barcelona.

REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).
Tel. 937 252 036
Email: miquel.crusafont@gmail.cat

SUMARI

Introducció: <i>Arqueología y moneda. Apuntes para la investigación</i> , per Almudena Domínguez Arranz.....	5
Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2012 , per Xavier Sanahuja	15
Vària	
CASANOVA, Rossend, <i>Una visita al Museu Numismàtic d'Atenes</i>	21
Món antic	
GARCIA GARRIDO, M., <i>Sobre unos divisores inéditos de Emporion</i>	29
VILLARONGA, Gabriel, <i>Confirmació dels divisors d'argent de Roses</i>	33
MERINO, Antonio, <i>Hipótesis interpretativa de la inscripció monetaria LAURO</i>	37
AMELA VALVERDE, L., <i>Sobre una moneda gala tardia de la Galia meridional (RPC I 507)</i>	49
AMELA VALVERDE, L., <i>Una representació de Cleopatra en la ciudad aquea de Patras (GC 5 57)</i>	53
AMELA VALVERDE, L., <i>El denario de CN. DOMICIO CALVINO (RRC 523/1)</i> . ..	65
Medieval	
FRANCÈS Vañó, <i>Reconsideració de les atribucions d'un tresoret de la taifa d'Alpont</i>	71
CRUSAFONT I SABATER, M., <i>El florí perpinyanès de Pere III amb marca V. Altres dades sobre els florins i els croats catalans</i>	79
ORELL JAQUOTOT, J. - BOADA SALOM, J., <i>Apunts sobre les diverses ubicacions de la seca de Mallorca (segles XIII-XV)</i>	85
CRUSAFONT I SABATER, M. - TRILLA PARDO, Emili, <i>És aquest el dobler de Menorca de Pere de Portugal (1464-1466)?</i>	95
SENDRA IBÀÑEZ, Joan Antoni, <i>Dues variants inèdites de florins de la seca de València</i>	99

CRUSAFONT I SABATER, M. - TRILLA PARDO, Emili, <i>Assaig d'identificació d'una matriu de segell inèdita al·lusiva a un pariatge</i>	103
FABRIZI, Davide, <i>Un inedito cavallo a nome di Ferdinando II d'Aragona</i> ..	111
SANAHUJA ANGUERA, X., <i>Els terços de croat de Lleida de la guerra contra Joan II (1462-1465)</i>	117
JUNYENT MOLINS, P., <i>Fraus monetaris a la Catalunya del segle XV, segons els comptes del receptor dels emoluments de la Governació General de Catalunya</i>	155

Modern i contemporani

LLOBET I PORTELLA, J. M., <i>Documents del segle XVI sobre la recollida i el contramarcatge dels diners de Barcelona</i>	167
BOADA SALOM, Jaume - TRILLA PARDO, Emili, <i>Una moneda inèdita del tipus de l'escut encunyada a Barcelona sota Felip III (IV). Anotacions sobre anomalies</i>	179
VALL-LLOSERA I TARRÉS, J., <i>Els menuts de Vic de la Guerra dels Segadors. Prova d'un tipus inèdit. Seriació i catàleg</i>	185
ROMA VALDÉS, Antonio, <i>Restes de riell de sisens de Bellpuig del 1642</i>	215
JORBA I SERRA, Xavier, <i>Pellofes inèdites (1a part)</i>	219

Medallística

CASANOVA, Rossend, <i>Les medalles miniatura. Una aproximació</i>	225
CRUSAFONT I SABATER, M., <i>Medalles escolars de premi dels jesuïtes</i>	235
OLANO, Jesús, <i>Dues medalles sobre la "Nova Cançó"</i>	245

Troballes monetàries XXVIII

AN-84, <i>Troballa de la Cerdanya</i> , per M. Crusafont	249
AN-85, <i>Troballa del castell d'Orcau</i> , per M. Crusafont.....	255

Recensions bibliogràfiques	261
---	-----

Publicacions de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics	279
---	-----

Indicacions per als autors	283
---	-----

Introducción: Arqueología y moneda. Apuntes para la investigación

En mi amplia trayectoria científica he buscado siempre poner en valor la moneda como un precioso instrumento para el estudio de la Historia, no solo visto como necesario para facilitar dataciones cuando aparece en contexto arqueológico, sino también por su valor documental para el conocimiento de múltiples facetas de la historia, entre ellas el desvelamiento de políticas desarrolladas por la autoridad emisora, por las ciudades, aspectos de la economía o del valor propagandístico que tuvo en todo momento, así como su importancia en la legitimación y fortalecimiento de las dinastías, sobre todo en los periodos helenístico y romano. La moneda, por su naturaleza, podía alcanzar los lugares más alejados de la geografía.

¿La numismática en crisis o la crisis de la numismática? Esta pregunta me la hago cada vez que me planteo escribir un artículo científico, proponer un trabajo de fin de máster o dirigir una tesis a mis estudiantes, en particular en los últimos años. Por eso, antes de continuar y aun a riesgo de ser tildada de inoportuna, quiero hacer un breve apunte sobre algo que, a mi juicio, está afectando de lleno a la disciplina y por ende a la investigación, en relación con el proceso de modificación de planes de estudio en el que estamos inmersos en nuestro país. En efecto, la Declaración de Bolonia, firmada hace catorce años por veintinueve ministros de Educación, manifestaba la necesidad de promover la convergencia entre los sistemas de educación superior de los estados europeos para facilitar a los titulados la integración en un mercado sin fronteras y ofrecer un marco más atractivo a estudiantes de todo el mundo. Proponía como objetivo alcanzar el desarrollo armónico de un espacio europeo de educación superior antes del año 2010 (ya lo hemos sobrepasado), teniendo como eje el aprendizaje y siendo respetuoso con la diversidad de culturas, de lenguas y de sistemas de educación, así como con la autonomía universitaria. Más tarde, el Comunicado de Praga de 2001, firmado además de los anteriores por los ministros de otros tres estados más, ratificó el objetivo.

Desde que se inició el proceso hemos podido asistir a la redacción y publicación de cuantiosos textos, en su mayoría justificando la necesidad de la implantación del nuevo plan de estudios por «la necesidad de revisar la universidad, sus funciones, su organización y sus prácticas para optimizarla y adaptarla a las características del mundo actual y, sobre todo, responder a las exigencias de la sociedad del conocimiento en la que estamos inmersos».¹ Es innegable que hacía falta, pero ¿se está consiguiendo? ¿se ha hecho evaluación del resultado en los centros donde ha culminado el proceso de implantación de estos nuevos planes? Un objetivo realmente oportuno era facilitar estos reconocimientos de estudios entre las universidades para la búsqueda de empleo. A mitad de 2013 podemos comprobar que al menos esto último no se ha alcanzado. En teoría, gracias a la estructura común de los estudios, debería ser más fácil continuar las enseñanzas en cualquier universidad europea, así como conseguir de forma casi automática las convalidaciones, sin embargo, en la práctica los planes no son coincidentes en las diferentes universidades y los estudiantes lo saben. De modo que en el caso que me ocupa (aquí retorno a la numismática), se está percibiendo que unos centros tratan de preservar esta materia en sus planes de grado y otros solo en los de postgrado, aplicando diferentes denominaciones y contenidos, por lo que se está dificultando la pretendida convalidación. Todo se resume en una guerra de créditos de docencia/áreas de conocimiento.

En suma, en los últimos años y de forma general estamos asistiendo a una reducción drástica de la presencia de la numismática en los planes de estudio, y de otras disciplinas como la arqueología y epigrafía, que debemos achacar a la minoración de créditos motivada por el mencionado proceso de convergencia entre los sistemas nacionales de educación de los países europeos. Ello, junto con la desaparición de materias básicas para la educación como las relacionadas con las lenguas muertas o extintas, nos está conduciendo a una debacle en la formación del futuro historiador de la Antigüedad que sin duda va a menoscabar la investigación a corto plazo.

Ciertamente, es un tema complejo que requeriría de mayor espacio e incluso de otro foro. De modo que, tras este apunte general que quiero compartir con los lectores, gracias a la invitación que me ha hecho la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics para elaborar la introducción al *Acta Numismàtica*, cauce de divulgación de investigaciones numismáticas, me voy a centrar en otro tipo de reflexiones que atañen precisamente a la importancia de adquirir conocimientos y desarrollar capacidades a fin de extraer de la moneda información útil para develar hechos o procesos históricos, sociales y económicos, cuando no artísticos o tecnológicos. La moneda es especialmente relevante por su fin propio, ser uti-

1. GONZÁLEZ, M., *Desafíos de la convergencia europea: La formación del profesorado universitario*, Universidad de La Coruña, s. a., p. 1. <<http://campus.usal.es/~ofeees/ARTICULOS/lin4glez%5B1%5D.pdf>>.

lizada en el circuito comercial y por ello circular de mano en mano junto con las mercancías en los espacios públicos y en los religiosos, en los que se usa a modo de ofrenda como un objeto más de valor. Además, por contener datos acerca del lugar de la acuñación y su cronología, siendo emitidas por un soberano o ciudad que garantiza su autenticidad y decide sobre sus aspectos externos e internos como el *typos*, el metal, el número de emisiones y de piezas que han de fabricarse por serie y emisión, el área territorial por la que han de expandirse, etc. En ellas, tanto los hombres como las mujeres, en menor medida los niños o niñas, se representan según unos estereotipos creados y muchas veces aportan datos desconocidos en otras fuentes a través de las leyendas asociadas, las cuales posibilitan que las y los representados puedan ser identificados.

Voy a mencionar dos casos que coinciden con mis intereses recientes, los cuales se vienen dirigiendo, sin abandonar otros análisis, hacia dos temáticas que creo de gran interés y que los investigadores deberíamos potenciar más. Por una parte, la exploración de la iconografía monetaria desde la perspectiva de género y la historia de las mujeres, por otra, la problemática del origen de la moneda antes de adoptar el aspecto «monetiforme», dando por supuesto que se podría considerar una fase previa de uso de diferentes elementos con valor de premoneda.²

La primera temática, el análisis de la posición de la mujer y su relación con el varón desmontando los estereotipos fijados por la historiografía a partir del estudio de la iconografía numismática, la escultura y los textos, constituye un caso complejo que lógicamente excede los límites de esta introducción. En cualquier caso, nos revela un uso elevado de la figura femenina como elemento de propaganda del poder político en la Antigüedad, tema al que he dedicado varios trabajos y en los últimos años he organizado cuatro reuniones científicas, con asistencia de reconocidos especialistas, que tienen su reflejo en dos misceláneas y varios artículos publicados.

Que los estudios de género y la historia de las mujeres constituyen actualmente una de las líneas prioritarias de trabajo científico en nuestro país lo demuestra la proliferación de seminarios y reuniones en los postreros años, con la inmediata publicación de las actas, al menos hasta este momento en que la crisis sistémica en la que vivimos está cuestionando la continuidad de investigaciones punteras. Sin duda, las mujeres empiezan a ser mejor reconocidas debido fundamentalmente a comprometidos investigadores e investigadoras en el marco de proyectos de I+D+I. El propósito de mi análisis en esta línea es averiguar

2. Investigaciones que se llevan a cabo en el marco del proyecto I+D+I, del Ministerio de Economía y Competitividad del Gobierno de España, «Política y género en la propaganda en la Antigüedad: antecedentes y legado» (referencia HAR2008-01368/HIST), bajo mi dirección, y en el del grupo de investigación de la Universidad de Oviedo «Deméter. Historia, Mujeres y Género», del que formo parte como investigadora. También se ha beneficiado de ayudas por mi condición de miembro del Observatorio Aragonés de Arte en la Esfera Pública (OAAEP), financiado por el Gobierno de Aragón con ayudas del Fondo Social Europeo.

cómo se ha operado sobre la imagen de la mujer para reforzar la ideología en sociedades patriarcales y androcéntricas, y cómo se ha abordado este asunto sirviéndonos de todas las fuentes disponibles: arqueología, numismática, epigrafía y literatura, cuyos primeros resultados pueden conocerse a través de las misceláneas *Mujeres en la Antigüedad Clásica: género, poder y conflicto* y *Política y género en la propaganda en la Antigüedad: antecedentes y legado*. Se pone en ellas en evidencia que la manipulación de la opinión pública no es algo consustancial al pasado, sino que forma parte de todas las etapas históricas, y es notoria en la época contemporánea, donde el icono femenino se impone en los eslóganes publicitarios. Se configura y modela un patrón hasta acomodarlo al mensaje que se pretende difundir, al igual que en el mundo antiguo, donde estatuaria y monedas constituyeron excelentes instrumentos para la propagación de ideas y códigos morales, coadyuvando los textos a reforzar la estrategia al transmitir una imagen sesgada e interesada de las mujeres y de la sociedad en general, que luego ha transmitido la historiografía contemporánea. En esta investigación procede indagar, entre otras muchas cuestiones, en los mecanismos que limitaban el poder político de las mujeres, su protagonismo en la esfera religiosa, su posible participación activa y legítima en la vida pública de las ciudades, incluso si ellas mismas pudieron influir en la elaboración de su propia imagen transmitida a través de soportes iconográficos como la moneda.

El otro tema es sustancialmente diferente pero no menos controvertido. A él voy a dedicar un poco más de extensión por constituir otra línea de investigación relevante en la que me he introducido a raíz de mis últimos trabajos en el campo de la arqueología italiana. Es el problema que plantea la valoración de la proto-moneda o premoneda, a mi juicio, insuficientemente investigada, no obstante existir en la historiografía trabajos muy meritorios que proceden principalmente de los ámbitos anglosajón e italiano.³ En relación con ello, con motivo del XIV Congreso Internacional de Numismática organizado en Glasgow en 2009, y cuyas actas no vieron la luz hasta febrero de 2012, dimos a conocer un descubrimiento relevante, el hallazgo por primera vez de un taller de fabricación de objetos de bronce, entre ellos lingotes y *aes rude*, en el castro etrusco de La Castellina, al sur de la ciudad de Civitavecchia. Las excavaciones que hemos desarrollado desde el año 1995 revelan que el yacimiento tuvo una dilatada ocupación en el tiempo. En efecto, la arquitectura y el material arqueológico son

3. Resaltamos varios artículos que abordan estas cuestiones acerca del origen de la moneda en las actas del V *Convegno Centro Internazionale di Studi Numismatici* (Napoli, 1975), Roma, 1977. También las publicaciones de Nicola F. Parise, autor que afirma que podemos alcanzar a ver en estos lingotes una premoneda con funciones de medida y depósito de valor, además de medio de cambio y de pago (1968, p. 124-125). Para este estadio premonetario en el mundo próximo oriental y griego y la controversia sobre el uso de lingotes de metales preciosos y joyas fragmentados, son de gran interés los comentarios reunidos en: Balmuth (2001, p. 77-81) y Kroll (2008, p. 12-37). Considero también interesante acercarse a Anna Michailidou (2005), quien además reúne bibliografía anterior.

testigos de que fue una residencia principesca durante el período etrusco orientalizante, al que pertenece el taller, y desarrolló otras fases hasta la época helenística; posteriormente recibió ocupaciones ocasionales desde el período republicano hasta el tardo imperio.⁴ El descubrimiento de referencia se puede vincular al fenómeno de la protomoneda en la Antigüedad, y así lo expusimos con mayor amplitud en los Encuentros Peninsulares de Numismática Antigua (EPNA 2010), *Barter, Money and Coinage in the ancient Mediterranean (10th-1st centuries BC)*, editado en los Anejos del Archivo Español de Arqueología un año después de su celebración. En la actualidad se puede consultar y conocer en profundidad el contexto histórico y arqueológico en el que se inserta este excepcional hallazgo en una sólida monografía que por primera vez reúne los resultados nuestras excavaciones, el estudio de los materiales del yacimiento y las conclusiones científicas, gracias a la estrecha colaboración de un amplio elenco de investigadores de centros europeos, bajo el título: *La Castellina a sud di Civitavecchia. Origini ed eredità*, editada a finales de 2011.

Se trata de un taller para la elaboración de pequeños objetos destinados a la arquitectura o al mobiliario, clavos y clavijas de bronce, plaquitas de plomo y otros elementos ligados tal vez a operaciones más complejas vinculadas a la función del lugar, como barritas de plomo, y también a la fragmentación de pedazos amorfos de bronce para un uso como premoneda. No se excluyen otras posibilidades, como la fabricación de piezas, por ejemplo fibulas, o de útiles destinados a diferentes actividades artesanales, para las cuales podría haberse usado el buril hallado, con huellas de martilleado en un extremo y en el otro indicios de uso para trabajar materiales de no gran dureza a juzgar por su aleación. Las principales evidencias del taller son un suelo de tierra batida donde se diferencia un área «fría» de otra área «caliente»; en esta última se halló, hincado *in situ*, un yunque de piedra de forma cuadrangular que muestra sobre la superficie plana huellas de martilleado. Otros indicios son escorias, goterones de metal, residuos de fundición y recorte de piezas metálicas, así como las paredes o fondos de crisoles y vasos alterados por una importante acción térmica. La arcilla con la que están fabricados muestra escorias adheridas y glóbulos metálicos retenidos en su matriz silícea, testimoniando los expertos su uso para obtener bronce destinado a la fabricación de objetos o más probablemente *aes rude* y elementos ponderales asociados.

Hay que recordar que el *aes rude* precedió al *aes signatum* y *aes grave*, con aspecto de moneda pero todavía de elevado peso (de ahí su nombre), que tenía un valor ponderal y de prestigio al estar fabricado en metal, y por ello pudo ser destinado a operaciones de intercambio junto con otros objetos manufacturados de la misma materia prima, especialmente hachas, elementos de adorno o fibu-

4. No detallo aquí los precedentes, no menos importantes, de las fases protohistóricas del yacimiento, y otras evidencias de menor consistencia en cuanto a los períodos medieval y moderno.

las. Quiere decir, que se les pudo atribuir una función monetaria antes de la aparición de la moneda acuñada. Aunque se ha pensado que cada objeto podía representar un valor ponderal fijo, sin embargo algunos estudiosos no lo creen posible en el caso de los objetos manufacturados, lo que desde luego no excluirla el conocimiento de una unidad o sistema ponderal en esta época, ni tampoco el uso de metal –*infectum* o *formatum*– como intermediario del intercambio, haciéndose obviamente imprescindible el uso de la balanza en cada operación. En relación con la investigación en el castro de La Castellina, en una posición privilegiada entre Cerveteri y Tarquinia, donde además de lo señalado y los pequeños lingotes troceados, aparecieron otros objetos como fibulas y plaquitas de plomo, no hemos de pasar por alto la presencia del *scapus* de una pequeña balanza, de ahí que nuestra hipótesis de trabajo es que podría tratarse de un centro autorizado para la fabricación y probable distribución de *aes rude* en Etruria meridional, como podrían haberlo sido también los núcleos de Roselle, Murlo o Marzabotto.

Es cierto que, en lo que respecta a los hábitats, la exploración de este material está bastante desdibujada, alertando sobre su existencia en muy pocas ocasiones, lo que quiere decir que es más que probable que estos lingotes de bronce hayan sido confundidos con restos de metalurgia o no valorados suficientemente en el registro arqueológico. En efecto, uno de los lugares donde se han constatado y además podemos disponer de un buen conocimiento de su distribución es la colonia de Marzabotto, en la región de Emilia-Romagna, donde Françoise-Hélène Massa-Pairault ha concedido a los pedazos de metal la categoría de *aes rude*, y ha emprendido un interesante análisis por tipología y distribución topográfica a través de las diversas estancias del asentamiento, aunque con resultados desiguales. No es el caso de los contextos funerarios, donde su presencia junto a los restos del fallecido a modo de «óbolo de Caronte», que el difunto debía pagar al mítico barquero para llegar a la otra orilla del Hades y evitar vagar por las orillas del Aqueronte, ha sido puesta en evidencia en varios textos. Así, Salvatore Bastianelli, en 1937, escribe lo siguiente a tenor de su conocimiento de las necrópolis que se extienden al sur de La Castellina: «Abbondano i pezzi di *aes rude*, comuni tanto nelle tombe a camera che in quelle a fossa di tutte le epoche, e che denotano, quindi, la persistenza per vari secoli di un determinato rito funebre». El erudito civitavecchiense está aludiendo a un *aes rude* de la tumba nº 4 de la necrópolis de Volpelle 11 y otro en la tumba nº 16 de la necrópolis de Semaforo 12, dentro de una olla de *impasto* hecha a torno junto con una pátera de cerámica de pasta clara, vasos de *bucchero* (*cantharo*, *oenochoe*, *attingitoio*) y un brazalet de bronce. La tumba nº 5 de esta necrópolis contenía otro ajuar con piezas del mismo tipo. Del estudio emprendido por Cherici y Reydellet sobre el ajuar de la tumba nº 16 de la necrópolis de Semaforo (Gran-Aymerich, Domínguez-Arranz, 2011, p. 808 y ss.),

podemos extraer datos para la datación de la inhumación, y en consecuencia para el *aes rude* asociado, en torno al 560-520. Hay noticia de otros hallazgos premonetarios y monetarios por Civitavecchia y su entorno, y algunos coinciden en contexto sepulcral, como la necrópolis de Pisciarelli, donde se confirma la presencia de otros dos lingotitos de bronce de similar datación. Es decir, que estos hallazgos que se encuentran en tumbas de inhumación de Etruria (Tarquinia, Vetulonia, Orvieto), de Italia septentrional (Certosa, Arnoaldo, Spina, Savignano sul Panaro, Fraore) y de incineración en la comarca de Padova podrían remontarse incluso a la Edad del Hierro, un aspecto de gran relevancia y sobre el que esperamos profundizar en un futuro próximo.

La presencia de estos lingotes en contextos arqueológicos no se reduce a los hábitats y necrópolis, también los hay en lugares de culto, tesoros y santuarios. Aunque no vamos a entrar en más detalles sobre el tema para no alargarnos, queremos mencionar al menos, por su vecindad al hábitat de La Castellina, los pequeños lingotes hallados en las excavaciones del santuario de Punta della Vipera en Santa Marinella, otros en el santuario de Gravisca en el puerto de Tarquinia, y en los de Grasceta dei Cavallari en los Montes de La Tolfa y de Pyrgi en Santa Severa.

Disponemos, pues, de un verdadero testimonio premonetal en La Castellina a través de la presencia de estos lingotes en contextos diferentes. Las evidencias más antiguas se documentan entre los ajuares de las tumbas del periodo villanoviano, después en el hábitat, y en los santuarios del entorno. Proponemos la producción de estos *aes rude* en el propio lugar de La Castellina, en dos sectores concretos y en diferentes momentos: en un primer tiempo en el sector oriental de la cumbre, un sector de hábitat, trasladándose más tarde la actividad a la periferia del recinto amurallado. En el primero las excavaciones han puesto en evidencia el taller descrito bajo estructuras arquitectónicas de comienzos del siglo VI a.C., de modo que la datación probable de esta producción de «protomoneda» sería desde la segunda mitad del VII a inicios del VI a.C. En el segundo sector, extramuros, la actividad se llevaría a cabo a partir de inicios del siglo VI o quizás un poco más tarde, a juzgar por los resultados de las excavaciones que realizamos entre 1996 y 1997 en el sector de la muralla, y por los hallazgos esporádicos de un *pane di rame* (3.976 g), que muestra huellas de cortes para su fragmentación, y centenares de lingotes recortados. Llegados a este punto, creemos que el castro de La Castellina podría haber sido efectivamente un centro productor y distribuidor de *aes rude* en Etruria meridional. La investigación debe continuar para confirmar esta hipótesis o plantear otras, a pesar de la situación crítica que la arqueología y la numismática están atravesando en el actual contexto universitario.

Almudena Domínguez

ALGUNAS REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS ORIENTATIVAS⁵

BALMUTH, M. (dir.), *Hacksilber to Coinage: New Insights into the Monetary History of the Ancient Near East and Greece*, ANS Numismatic Studies 24, Nueva York, 2001.

BERGONZI G., G. - PIANA P., P., «L'obolo di Caronte: Aes rude e monete nelle tombe», *Scienze dell'Antichità* 1, 1987, p. 161-223.

BREGLIA, L., «I precedenti della moneta vera e propria nel bacino del Mediterraneo», *CINI*, Roma, 1969, p. 5-17.

BRIQUEL, D. - MASSA-PAIRAULT, F.-H. «Aes rude», *Marzabotto. Recherches sur l'Insula V*, 3, Roma, 1997, p. 131-137 (Col. de l'École Française de Rome 228).

CATTANI, M., «Aes rude», *Gli Etruschi a Nord del Po*, Atti del Convegno, Mantua 1989, p. 204-210.

DOMÍNGUEZ, A., «La Castellina del Marangone (cerca de Civitavecchia, Italia): Hallazgos monetarios», *Actas del XIII Congreso Internacional de Numismática*, Madrid, 2005, p. 551-561.

DOMÍNGUEZ, A. (ed.), *Mujeres en la Antigüedad Clásica: Género, poder y conflicto*, Madrid, Sílex, 2010.

DOMÍNGUEZ, A. (ed.), *Política y Género en la propaganda en la Antigüedad: Antecedentes y legado*, Gijón, Trea, 2013.

DOMÍNGUEZ, A., GRAN-AYMERICH, J., «Protomoneda y tesaurización en la fachada tirrénica de Italia Central (s. xi-vi a. C.)», M.P. GARCÍA Y BELLIDO (ed.), *Barter, Money and Coinage in the Ancient Mediterranean (10th-1st centuries BC)*, *Anejos de AEspA LVIII*, Madrid, 2011, p. 85-96.

DOMÍNGUEZ, A., Gran-Aymerich, J., «A centre of aes rude production in Southern Etruria: La Castellina (Civitavecchia, Roma)», N. Holmes (ed.), *Proceedings of XIVth International Numismatic Congress (Glasgow, September 2009)*, University of Glasgow, The Hunterian, 2012, p. 621-628.

GARCÍA Y BELLIDO, M. P., «Los ponderales y sus funciones económica y religiosa», Celestino, S., (ed.), *Cancho Roano. Los materiales arqueológicos*, vol. 2. Mérida, Junta de Extremadura, Consejería de Cultura, 2002, p. 125-156.

GRAN-AYMERICH, J., DOMÍNGUEZ, A. (ed.), *La Castellina a sud di Civitavecchia, origini ed eredità*, L'Erma di Bretschneider, Roma, 2011.

KROLL, J., «The monetary use of weighed bullion in archaic Greece», HARRIS, W. V. (ed.), *The monetary systems of the Greeks and Romans*, Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 12-37.

5. Dado el carácter de esta breve introducción solamente apuntamos algunas referencias útiles dentro del contexto que analizamos, que por supuesto no son las únicas.

MICHAILIDOU, A., *Weight and Value in Pre-Coinage Societies. An Introduction*, Research Centre for Greek and Roman Antiquity, National Hellenic Research Foundation, Atenas, 2005.

PARISE, N. F., «I pane di rame del ii millennio a. C. Considerazioni preliminari», *Atti e memorie del I Congresso Internazionale di Micenologia: Roma, 27 settembre-3 ottobre 1967* / Consiglio Nazionale delle Ricerche, Roma, 1968.

PARISE, N. F., «Per un'introduzione allo studio dei 'segni premonetari' nella Grecia Arcaica», *AIIN*, 26, 1979, p. 51-74.

PARISE, N. F., «Forme de circolazione metallica fra Etruria e Lazio dall'VIII al VI secolo a. C.», Cristofani, M. (dir.), *Etruria e Lazio arcaico. Atti de Incontro di studio (10-11 novembre 1986)*, Roma, 1987, p. 89-93.

PARISE, N. F., *El origen de la moneda. Signos premonetarios y formas arcaicas de intercambio*, Edicions Bellaterra, Barcelona, 2003.

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2012

SOCIS I GOVERN

L'Assemblea General Ordinària anual fou convocada el dia 7 de febrer de 2012 a la sala Prat de la Riba de l'IEC. La SCEN va tancar l'any amb 187 membres inscrits, entre socis numeraris, col·laboradors i d'honor.

Durant el mes de febrer es va iniciar la campanya d'actualització de dades per a incorporar a la llista de socis, amb l'objectiu d'incorporar-hi el número de DNI i també el correu electrònic. Es va aprofitar l'ocasió per a informar tots els socis de la possibilitat d'obtenir un carnet de soci, expedit per l'Institut d'Estudis Catalans, que serveixi com a identificador de pertinença a la Societat, i per tant poder gaudir de manera més còmoda dels serveis i els avantatges que presen tant la nostra Societat com l'IEC, com ara el descompte a l'hora d'adquirir publicacions. Aquest carnet de soci podria proporcionar altres avantatges derivats de serveis i beneficis que ofereixin terceres entitats amb les quals l'IEC arribi a un acord en el futur. Un primer avantatge que portaria incorporat aquest nou carnet és l'accés a la Biblioteca de Catalunya (BC) i a la xarxa de biblioteques del Consorci de Biblioteques Universitàries de Catalunya, com a usuari de ple dret.

HOMENATGE A LEANDRE VILLARONGA

El mateix dia 7 de febrer, coincidint amb la presentació del seu darrer llibre, s'organitzà un acte d'homenatge a la trajectòria científica de Leandre Villaronga, que en aquell moment complia seixanta anys de recerca numismàtica. Al llarg de la sessió es van llegir públicament les nombroses adhesions que arribaren a la SCEN per correu postal o electrònic, tant d'àmbit particular com institucional. Entre les institucions que s'adheriren a l'acte cal esmentar les principals societats numismàtiques internacionals, com ara l'anglesa, la italiana o la francesa,

però també d'altres de properes com el Cercle de Barcelona i les de Terrassa i Sabadell. També es llegiren nombroses adhesions a títol individual.

Poc abans de l'acte, l'Assemblea General va ratificar un acord de la Junta de Govern segons el qual es proclamava el doctor Leandre Villaronga i Garriga soci d'honor de la SCEN. El mateix homenatjat va expressar el seu desig de no continuar exercint el càrrec de vicepresident emèrit de la SCEN que des de feia uns anys ocupava.

PUBLICACIONS

Edicions i presentacions

El dia 7 de febrer fou presentat el nou llibre de Leandre Villaronga i Jaume Benages, *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula / Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, en edició bilingüe anglesa i catalana.

Durant el mes de juny es va enllestir el nou llibre de Miquel Crusafont, *Història de la moneda de l'Occitània catalana (segles XI-XIII)*. En aquesta ocasió s'organitzaren dues presentacions, a càrrec del doctor Flocel Sabaté i Curull, catedràtic d'història medieval de la Universitat de Lleida. La primera presentació tingué lloc a Barcelona, el dia 19 de juny, a la sala Pi i Sunyer de l'Institut d'Estudis Catalans, sota la presidència de la Dra. Maria Teresa Ferrer i Mallol. La segona presentació es desenvolupà a Lleida el dia 28 de juny, a l'edifici del Rectorat de la Facultat de Lletres de la Universitat de Lleida, dins del marc del II International Medieval Meeting Lleida 2012, organitzat pel Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals «Espai, Poder i Cultura» de la mateixa Universitat.

L'*Acta Numismàtica* 41-42, corresponent als anys 2011 i 2012, fou repartida als socis de la SCEN a finals d'any. L'elevat cost del llibre *Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica* havia obligat a ajornar la publicació d'*Acta Numismàtica*, 41, que en condicions normals hauria d'haver sortit a la primavera. La SCEN ha recuperat la cadència de publicació editant un número doble que inclou prou contingut com per a compensar aquell retard. A partir d'aquest moment la data de sortida i distribució de l'anuari queda fixada a finals del mateix any i no pas durant el primer trimestre de l'any següent com fins ara es feia.

Seguint les directrius de la Secretaria Científica de l'Institut d'Estudis Catalans s'ha incorporat a l'*Acta Numismàtica* un seguit d'informacions a fi de complir amb els paràmetres que són universalment emprats per a valorar aquest tipus de publicacions. Ja s'hi havien incorporat abans unes normes d'admissió i presentació d'originals i ara s'hi ha afegit els referents dels autors, la cadència, la data de recepció d'originals, els referents de la revista a l'encapçalament de cada article, etc. D'aquesta manera s'han cobert les dues condicions demanades per la

Secretaria Científica, que eren complir cinc paràmetres bàsics i almenys 15 dels complementaris, ja que se n'han complert 17. El dia 5 de juny la SCEN va informar la Secretaria Científica d'aquestes incorporacions. També es trameté un llarg informe a la Unitat de Producció Editorial referent als criteris a aplicar en la correcció dels textos de la nostra especialitat.

Conjuntament amb l'*Acta Numismàtica*, la SCEN distribuí als seus socis dos opuscles amb articles de Jaume Boada i Miquel Crusafont, que varen ésser publicats fora dels circuits numismàtics i podrien haver passat desapercebuts als especialistes. El Club de Col·leccionisme de Palma, que ja havia publicat altres opuscles, va decidir, amb l'acord dels autors, editar aquests dos articles i distribuir-los. La SCEN es va sumar a la iniciativa finançant-ne un escreix de tirada, de cara a fer-los arribar a tots els associats.

La SCEN va adquirir a finals d'any i en condicions de preedició quinze exemplars de l'obra *Philip Grierson, Irish Bulls and Numismatics*, de Lucia Travaini, per a distribuir entre els associats que la vulguin adquirir. Conté la bibliografia numismàtica completa del gran medievalista, a més d'altres textos d'interès.

Projectes

Al llarg de l'any 2012 es va continuar preparant l'edició de nous volums de l'obra esparsa de Leandre Villaronga, així com els darrers detalls de l'obra *The Iberian Peninsula*, de Miquel Crusafont, Anna M. Balaguer i Philip Grierson, dins de la sèrie *Medieval European Coinage* (MEC) que edita la Universitat de Cambridge, i que s'espera veure publicada l'any 2013.

Difusió

Per tal de millorar la difusió nacional i internacional de l'obra de Leandre Villaronga i Jaume Benages, *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula / Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, es varen trametre a les principals societats numismàtiques un o dos exemplars de l'obra (complint la seva normativa) a fi que se'n fes recensió a les respectives revistes científiques. També es varen trametre exemplars a les principals cases internacionals de subhasta amb el prec que empreessin l'obra per a classificar els materials de les seves ofertes, atès que es tracta de la primera síntesi global de la moneda de l'Edat Antiga de la Península.

CONFERÈNCIES, DIFUSIÓ I CONSULTES

Conferències

Aprofitant la celebració del II International Medieval Meeting Lleida 2012, organitzat pel Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals «Espai, Poder i Cultura» de la mateixa Universitat, i a la mateixa sala on es celebrà la presentació del llibre de Miquel Crusafont, es programà una sessió lliure de tema numismàtic, amb la intervenció de quatre membres de la SCEN: Francisco Cebreiro («Quebrar el real para alcanzar la realeza. Un aspecto del ascenso al poder de las casas Trastámara y Avis en las monarquías peninsulares occidentales»), Pol Junyent («Fraus monetaris a la Catalunya del segle XV, segons els comptes del receptor dels emoluments de la Governació General de Catalunya»), Xavier Sanahuja («Aspectes identitaris de la moneda catalana baixmedieval») i Joan Antoni Sendra («La casa de moneda de València a l'època medieval»).

De la seva banda, Miquel Crusafont realitzà el mes de juny el seu curs anyal d'introducció a la numismàtica dins el màster de postgrau que dirigeix la professora Eva Serra del Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona. A la mateixa Universitat en féu un altre per al Departament d'Història de l'Art de la professora Imma Socies, que es complementà amb un vídeo-entrevista que s'ha adjuntat als fons informatius de la seva càtedra. El mes de febrer féu una conferència per a la Unió Catalanista de Sabadell sobre els museus de la ciutat i el mes d'octubre una altra sobre les diferències històriques entre Catalunya i Castella. D'altra banda i per a l'Aula d'Extensió Universitària de Sabadell, inicià un curs de sis lliçons sobre Història de Catalunya que es clourà l'any 2013.

Congressos

La Universitat de Pau organitzà per a finals d'any un Congrés de Numismàtica especialment adreçat a l'estudi de la moneda del Biarn. Hi fou convidat M. Crusafont i es desenvolupà els dies 13 i 14 de desembre. Les sessions es feren a l'antic palau vescomtal que durant tant de temps ocuparen els vescomtes de la família catalana dels Montcada. Per invitació expressa dels organitzadors, la comunicació es féu en llengua catalana.

Difusió

Al llarg de l'any la Secretaria Administrativa de la SCEN, en col·laboració amb els serveis tècnics de l'IEC, ha anat enviant els nous carnets de soci de l'en-

titat a tots aquells socis que van comunicar les dades sol·licitades en circulars anteriors.

La pàgina web pròpia de la SCEN, hostatjada dins el portal de l'Institut d'Estudis Catalans, va canviar la fesomia a mitjan 2012 per millorar-la visualment i adequant-la a les necessitats informatives dels associats. L'adreça d'Internet és: <http://scen.iec.cat/>.

Al llarg del 2012 s'han anat realitzant actuacions de cara a documentar l'edifici de l'antiga Seca de Barcelona. Gràcies a la positiva actuació del regidor Jordi Portabella, l'Ajuntament de Barcelona acomplí el projecte d'adquisició d'un altre dels sectors en què es troba dividit l'antic edifici. El dia 14 de març, el mateix Portabella organitzà una visita a aquest nou espai, a la qual assistiren Maria Eugènia Ripoll i Miquel Crusafont. El dia 2 d'abril Miquel Crusafont tingué una nova entrevista amb Jordi Portabella, que l'informà de la situació del projecte. Tot i així i atesa la situació de precarietat econòmica no sembla que es pugui esperar una actuació significativa a curt termini.

La revista comarcal *Vallesos* ha continuat la seva tasca de divulgació numismàtica. En el seu número 4, tardor-hivern 2012-2013, hi ha publicat l'article «Monedes vallesanes dels segles XVI-XVII» de M. Crusafont.

Consultes

La Senyora Montserrat Sabater va sol·licitar informació sobre la simbologia i la tipologia d'algunes monedes occitanes del segle XII.

El Senyor Jordi Freixas i Mercadé, director del Saló Nàutic de la Fira de Barcelona, ens va fer arribar, de mans del Senyor Lluís Bonamusa, un exemplar del llibre «50.º Salón Náutico Internacional de Barcelona», recentment editada, per tal d'entrar a formar part de la secció de medallística de la nostra biblioteca.

El consoci Godhino Miranda trameté dades i fotografia d'una moneda d'or inèdita valenciana, sobre base de la qual es féu un article per a *Acta Numismàtica*, 41-42, que comptà també amb la col·laboració del numismàtic portuguès Javier Salgado i de Miquel Crusafont.

El Senyor Albert Verdaguer, descendent de l'antic dirigent del Cercle, Senyor Vila-Sivill, demanà assessorament sobre aspectes numismàtics en l'actuació del seu avantpassat per a un treball biogràfic que està preparant i que s'espera pugui ésser publicat pròximament.

El consoci Giral Royo demanà material bibliogràfic del volum d'homenatge al doctor Colbert de Beaulieu, que li fou tramès.

Al llarg del segon semestre s'han anat donant informacions bibliogràfiques i assessorament al nostre consoci Marc Rojas per al seu portal www.solomedievales.com.

A mitjan 2012 la professora Lucia Travaini va sol·licitar una fotografia del professor Philip Grierson que li fou tramesa.

El Senyor Emili Trilla, de Palma de Mallorca, trameté les dades d'un segell de pariatge que, un cop estudiat, serà publicat a *Acta Numismàtica*, 43.

Xavier Sanahuja, *secretari*

Una visita al Museu Numismàtic d'Atenes

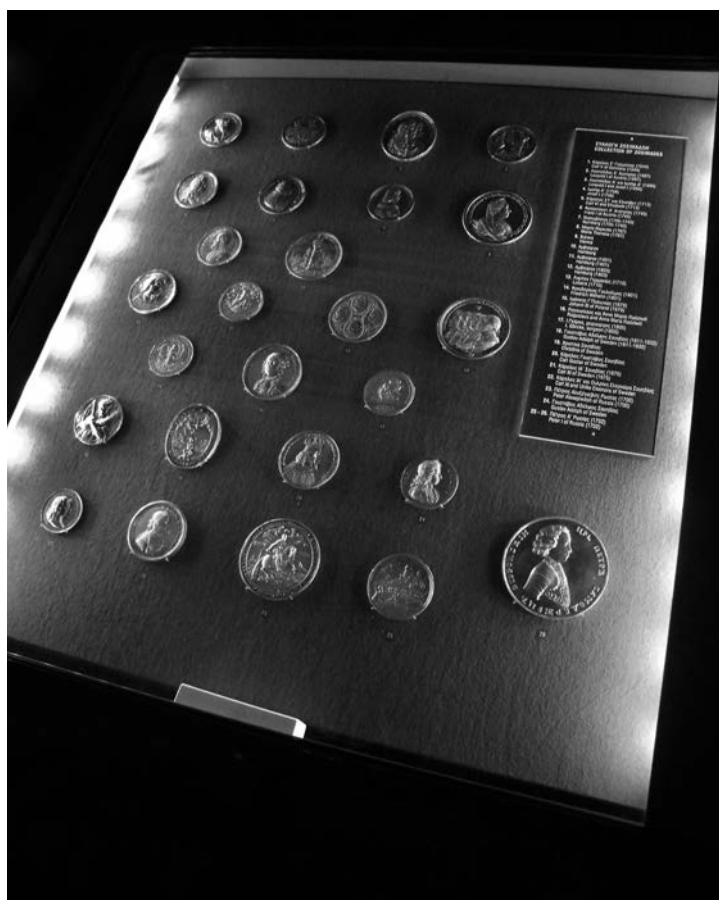
ROSSEND CASANOVA*

Com vàrem fer en l'anterior *Acta Numismàtica* en explicar la principal institució belga que preserva, estudia i difon el seu llegat numismàtic, proposem ara aproximar-nos al Museu Numismàtic d'Atenes, que conserva una de les col·leccions més riques i importants del món. El seu origen es remunta al 1829, quan s'establí provisionalment dins d'un orfenat de l'illa d'Egina (aleshores capital de la Grècia moderna). Aquesta data primerenca fa que sigui, junt amb el Museu Arqueològic Nacional, un dels més antics de Grècia.

La creació del Museu té a veure amb la creixent passió per l'antiguitat que es va donar arreu d'Europa a principis del segle XIX. En el cas que ens ocupa, va ser afavorit per la fundació de l'Estat grec, el 1830, després de la seva independència de l'Imperi otomà. Aquest fet coincidí, entre els hel·lens, amb un moment de sensibilització envers la protecció del seu patrimoni i l'herència cultural.

Aquell primer fons del Museu reuní 359 peces entre monedes i objectes arqueològics, un quantitat insignificant si considerem que el seu volum actual supera les 500.000. El primer director conservador va ser Andreas Moustoxydis, que ocupà el càrrec fins al 1834. Aquell any, en transferir-se la capital a Atenes, el Museu va ser convertit en Gabinet Reial de Monedes. A partir d'aleshores ocupà diferents seus provisionals, primer a la Biblioteca Nacional i després a la Universitat d'Atenes. A poc a poc el Museu s'organitzà científicament, augmentà les col·leccions, es documentaren i se'n publicaren estudis tot enriquint la biblioteca. El director Ioannis N. Svoronos (de 1890 a 1922) presentà la primera exposició numismàtica i adquirí moltes col·leccions, alhora que realitzà els primers estudis fonamentals sobre monedes cretenques, ateneses i ptolemaïques, i creà la publicació *Journal International d'Archéologie Numismatique* (1898) per difondre el vessant investigador.

* Tècnic del Museu de les Arts Decoratives de Barcelona.

© Rossend Casanova

Vitrina amb una selecció de medalles de la Col·lecció de Zosimades, els germans benefactors que, durant els segles XVIII i XIX, finançaren el Museu i hi donaren la seva col·lecció personal. Entre les peces exposades hi ha *Ciutat d'Hamburg* (1401), *Carles V d'Alemanya* (1544), *Carles XI de Suècia* (1675), *Pere I de Rússia* (1702) i *Francesc I d'Àustria* (1745).

El 1910 el Museu entrà a formar part del Departament Arqueològic del Ministeri de Cultura i fins al 1940 ocupà uns locals de l'Acadèmia d'Atenes. Puntualment, durant la Segona Guerra Mundial, els fons es transportaren al Banc de Grècia per a la seva seguretat. Un altre trasllat, el 1946, situà les col·leccions al Museu Arqueològic Nacional, on s'obrí una exposició permanent el 1956. El 1965 aconseguí l'autonomia administrativa, i adoptà el nom primitiu de Museu Numismàtic (1977). Finalment, el 1984, el Ministeri de Cultura li assignà el palauet Iliou Melathron, que, una vegada restaurat, s'inaugurà com a seu definitiva el 1998.

Schliemann i el Palau de Troia

El Museu està situat en aquest edifici, l'Iliou Melathron, que significa Palau de Troia, nom que evoca el descobriment de la ciutat antiga per part del seu propietari, l'empresari alemany Heinrich Schliemann (1822-1890).

Schliemann s'enriquí de molt jove, fins al punt que el 1841 abandonà la feina i es dedicà exclusivament a la seva passió: l'arqueologia. El 1868 visità Grècia i un any després es casà amb l'atenenca Sophia Engastromenou. Instal·lat a Atenes, la passió pel món antic el portà a construir-se aquesta casa i a posar als seus fills els noms d'Agamèmnon i Andròmaca, ambdós referits a personalitats de Troia.

El palauet es troba al centre d'Atenes. Va ser construït en estil neoclàssic entre els anys 1878 i 1879 per l'arquitecte alemany Ernst Ziller (1837-1923). És un edifici a quatre vents amb la planta baixa dedicada a la vida social de la família (amb l'anomenada Sala de les Hespèrides, que era el lloc de recepcions i de tertúlies literàries) i la planta primera per als dormitoris i altres espais privats de Schliemann, com el seu despatx i la biblioteca.

L'arqueòleg alemany morí el 1890 i la seva família hi continuà residint fins al 1926, quan va vendre l'edifici a l'Estat. Després de servir a l'Administració, el Museu hi va ser transferit i el 1998 s'obrí amb una exposició temporal. El 2003 s'inaugurà l'exposició permanent, que es completà el 2007. Sota la direcció de Despoina Evgenidou es restaurà i se'l dotà de la infraestructura necessària per al seu funcionament (accessibilitat, serveis, cafeteria, etc.), alhora que s'incrementaren les activitats amb conferències, cursos i altres programes educatius. N'és l'actual director l'arqueòleg i historiador George Kakavas.

L'exposició permanent

Com no podia ser d'altra manera en el país que impulsà el sistema monetari, l'exposició permanent presenta la història numismàtica des de la seva invenció fins als nostres dies. El recorregut mostra les peces més representatives del Museu, sobretot monedes, però també medalles, òbols, talents o segells, entre altres. Les col·leccions són molt riques, com les que daten del segle VI aC al segle V dC. Destaca l'important conjunt de monedes de les ciutats estat gregues, dels reis del món antic, del món hel·lènic, de la República romana, dels emperadors romans i de les províncies romanes imperials. D'igual importància són les col·leccions de moneda bizantina i medieval (segle VI al XV), així com el període que segueix fins al segle XXI, representat amb peces dels estats de l'era moderna i contemporània, en especial les editades a Grècia, tant en monedes metàl·liques com en paper moneda.

© Rossend Casanova

Vitrina amb peces arqueològiques i monedes en or i plata del període otomà, localitzades el 1917 a Tessalònica.

© Rossend Casanova

Entrada principal del Palau de Troia, construït per Schliemann i actual seu del Museu Numismàtic d'Atenes (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα).

L'exposició està repartida per les diferents estances de l'edifici i es mostra dividida en tres grans grups: 1) Monedes antigues, pesos i art en miniatura; 2) Monedes i gemmes bizantines i medievals, i 3) Monedes i medalles modernes.

La visita comença amb «El Palau de Troia i Heinrich Schliemann», situat en un saló de la planta baixa, on s'introdueix al visitant en la història de l'edifici i el seu impulsor. Segueix el primer gran bloc (1) amb «Monedes en l'antic món grec. Orígens i expansió», que tracta de la invenció de la moneda i del seu ús en les ciutats estat al segle VI aC, amb peces on es mostren les tortugues d'Egina, els cavalls alats de Corint, els mussols d'Atenes... La sala contigua mostra les «Monedes en l'antic món grec. Monedes internacionals i comunes», que explica la seva utilització en el món conegut i on sobresurt el tetradracma de la democràcia atenesa. Finalment, «Monedes en l'antic món grec. Iconografia i ideologia» exposa els temes més freqüents que emprava l'autoritat i que eren fàcilment reconeixibles (divinitats, escenes mitològiques, flora, fauna, edificis...).

Després d'una part dedicada a «Monedes i arqueologia» s'arriba a «Els grans donants del Museu Numismàtic», que vol ser un reconeixement a aquelles persones que ajudaren a fer créixer les col·leccions de forma exponencial. Les peces ocupen l'espai de l'antic menjador i s'hi explica l'esperit proteccionista d'aquesta herència cultural nacional.

L'exposició segueix a la planta primera amb el segon bloc (2) amb «L'encunyació en el món romà», que presenta com al segle III aC sorgí el poderós i influent món romà, que impulsà l'encuny de monedes (denaris, aureus, sestercis o sòlids) d'or, d'aliatges de plata o de coure que s'empraven en el comerç i l'Administració. A part de Roma, també es mostra la moneda encunyada per a les seves províncies. La mostra continua amb «L'encunyació en el món bizantí» (que era la continuació de l'Imperi romà en el Mediterrani est), on té un paper important el sòlid, la unitat bàsica del sistema bizantí en or, molt usada fins a l'Edat Mitjana perquè tenia un valor fix en les transaccions internacionals. Segueix la part dedicada a «L'encunyació en el món occidental i oriental medieval», on s'explica com des de mitjan segle VIII i fins al segle XII el sistema monetari europeu funcionà amb peces majoritàriament de plata. Al segle XIII, l'estructura dels nous estats europeus, el desenvolupament del comerç i la internacionalització de les transaccions comercials contribuïren a un sistema acceptat de comú acord, on prevalgueren les peces d'or i de plata de les ciutats italianes.

Segueix la darrera secció (3) amb «L'encunyació en el món modern i contemporani», que exposa com al segle XVI la creació dels poders comercials a Europa i l'abundància de metalls preciosos van ajudar a difondre les monedes en or i plata. Encunyaràn monedes els països i les seves colònies, des de peces de metall fins a paper moneda, molt emprat durant la segona meitat del segle XX, i conclou amb el diner plàstic (targetes de crèdit) i l'immaterial (transaccions en línia). A la part final hi ha tres àmbits, un dedicat a «L'encunyació en la Grècia moderna» que tracta la dracma, que des del 1832 va ser la moneda oficial del país fins a la creació de l'euro l'any 2002; també s'inclou un apartat dedicat a «El

diner i la societat» que reflexiona sobre com les monedes han dominat extenses àrees geogràfiques durant grans períodes de temps (el dàric i la tetradracma atenesos, el sòlid bizantí, el dirham àrab, el ducat venecià, la lliura esterlina, el dòlar americà, l'euro europeu...), i també reflexiona sobre els fenòmens econòmics com la inflació, la devaluació o l'impacte del metall en la producció de moneda. Conclou amb «El diner i el cinema» projectant escenes on la relació home-diner és més evident i genera moments de tensió, odi, felicitat, passió o desig.

La col·lecció de medalles

Aquest capítol forma part del grup anterior (3) i introdueix el visitant en el món de la medallística, alhora que destaca com les medalles conserven una important informació sobre personatges històrics, esdeveniments, edificis, ciutats o regions expressant l'art de cada període des del Renaixement fins als nostres dies.

El món de les medalles s'exposa al despatx d'hivern de Schliemann amb un conjunt de peces d'extrema vàlua. L'exposició comença amb les medalles renaixentistes i explica com aquestes varen representar sobre la petita superfície metàl·lica una figura o un fet, promovent-los i esdevenint una nova forma d'art.

Aquest apartat inclou una reflexió sobre les primeres medalles de la Grècia antiga, considerades les primeres medalles commemoratives, a la manera de grans monedes. Eren premis de campionats d'atletisme o regals preciosos, símbols d'un període ric i esplendorós, i alhora exponents de la promoció individual o de la propaganda dinàstica. Posteriorment el món romà es farà seva aquesta tipologia, que es perllongarà cap al món bizantí. En aquest punt cal destacar la medalla de bronze *Constantí el Gran* (segle IV) o el medalló en or *Justinià I* (535), creat amb ocasió del triomf sobre els vàndals.

El terme modern de *medalla* va néixer en època tardomedieval. S'exposen peces d'Antonio Pisano, conegut com Pisanello, considerat el primer medallista de l'era moderna i que signava les seves peces com a *pictor* (pintor). En la Itàlia renaixentista del segle XV, Pisanello realitzà unes peces de gran bellesa i molt bona factura artística, algunes de les quals es poden veure a l'exposició, com la medalla *Joan VIII Palaeologos* o *Novello Malatesta*, famoses arreu del món.

Cap al segle XVI serà el torn d'Alemanya, amb peces d'excel·lent qualitat, majors detalls i millor reproducció dels trets personals dels personatges retratats, com el de *Lazarus Spengler*. Mentrestant, a França i als Països Baixos dominen els artistes italians (Giovanni Candida, Benvenuto Cellini...) convidats per les monarquies respectives. L'establiment de la premsa mecànica a París, el 1550, contribuirà a impulsar els autors locals en detriment dels forans. Així, en el segle següent, el Rei Sol promourà l'edició de medalles d'alta qualitat, i mos-

© Rossend Casanova

Vitrina expositor amb una selecció de les millors medalles gregues de finals del segle XIX i principis del XX.

© Rossend Casanova

Un angle de la Sala de les Hespèrides, on les vitrines estan integrades en l'arquitectura del palauet.

trarà a les altres corones europees els dots de Guillaume Dupré (1576-1643) i Jean Warin (1596-1672). Entre les peces exposades és remarcable *El Mar Egeu* (1694), del gravador P. H. Müller.

A Anglaterra també dominaren un temps els artistes italians. El primer gravador natiu va ser Nicholas Hilliard (1547-1619), famós per retratar la reina Elisabet, vencedora sobre l'Armada Invencible. En aquell moment es començaren a executar les conegudes històries metàl·liques, com les que recordaran el període de Lluís XIV.

L'exposició també explica com a l'Europa del segle XVII la realitat política i religiosa va ser present en el món medallístic, com la Guerra dels Trenta Anys, de la qual es pot veure la medalla de plata *Gustav Adolf II de Suècia* (1641), relativa a l'alliberament de la ciutat de Riga i obra del gravador alemany Sebastian Dadler. Així, les monarquies europees i els poders dels estats trobaran en la medalla una forma d'expressió i propaganda de les seves gestes, casaments o revolucions polítiques. S'hi pot veure com a exemple *La caiguda de la Bastilla* (1792).

La independència artística no arribarà fins als segles XVIII i XIX, coincidint amb la independència nord-americana i la caiguda de la monarquia francesa. Aleshores les medalles reflectiran els estils canviants: Barroc, Rococó, Neoclàssic, Imperi, Romanticisme... Noms com Nicholas Brenet (1773-1846), William Wyon (1795-1851), David d'Angers (1788-1856) o Jean Baptiste Carpeaux (1827-1875) signaran algunes de les millors peces. A mitjan segle XIX, amb la irrupció de la màquina de reduir o pantògraf i les millores en la tècnica i els procediments d'encunyació, la medalla es difondrà arreu amb noms com Oscar Roty (1846-1911), Georges Dupré (1869-1909), Alexandre Charpentier (1856-1909) o Jules-Clément Chaplain (1839-1909), autor de *Jocs Olímpics d'Atenes* (1896), dedicada als guanyadors esportius. La mostra segueix amb peces Art Nouveau, Déco i les expressionistes de Karl Goetz (1875-1950) arran de la Primera Guerra Mundial, i conclou amb algunes de contemporànies.

Museu Numismàtic

Iliou Melathron

El. Venizelou (Panepistimiou) 12

GR-106 71 Atenes

Grècia

nm@culture.gr, nma@otenet.gr

www.nma.gr

Sobre unos divisores inéditos de Emporion

*MANUEL GARCÍA GARRIDO**

Durante años y debido a nuestro interés por los divisores de plata de la Segunda Guerra Púnica y levantamientos ibéricos, hemos tenido la oportunidad de ver diferentes colecciones privadas y estudiar algunos de sus divisores.

En una de estas colecciones, formada mayoritariamente por piezas halladas en la segunda mitad del siglo XX, se encuentran estos cuatro óbolos que publicamos aquí. De las cuatro monedas, tres son inéditas y la cuarta, por su conservación, aclara el género de la cabeza del anverso. Todas ellas son de Emporion y fueron encontradas en Villamalla, a pocos kilómetros de Ampurias. No se conocen las circunstancias de sus hallazgos, y es poca la información que tenemos de estos ejemplares, pero parecen ser hallazgos aislados que fueron encontrados en momentos distintos.

Es conocida la enorme variedad tipológica de las fraccionarias emporitanas de los siglos V y IV a.C. Estas pequeñas monedas de plata imitan las acuñaciones de Massalia, Ática, Jonia, etc., y toman prestada la mayoría de la simbología que circulaba en el Mediterráneo.

Con esta riqueza tipológica, no es de extrañar que continuamente aparezcan monedas inéditas y en algún caso con tipo nuevo, como es la pieza con cabeza de Hércules con piel de grifo.

Los cuatro divisores de plata son fraccionarias emporitanas anteriores a las dracmas (siglos V - IV a.C.).

* Investigador numismàtic, Membre de la SCEN.

- N.º 1. a/ ¿Pájaro a derecha? Encima E, debajo ¿M al revés?
 r/ Incusa.
 Ø 11 mm 0,983 g. Inédita.

No está nada claro el motivo acuñado en el anverso. ¿Pájaro, gallo o prótome de Pegaso? Lo que parece conflictivo es la cabeza de este animal, más parecido a un caballo que a un ave, aunque, por otro lado, las plumas de la izquierda y la forma, así como la postura y posición, respecto al cuerpo de las patas, se asemeja más a un gallo.

Podría ser un pequeño defecto del cuño el que empastara la cabeza del animal, dando como consecuencia este morro equino. Encima del animal hay una E de Emporion y posiblemente una M invertida debajo de él.

- N.º 2. a/ Cabeza de Hércules con ¿piel de grifo?
 r/ Ave a derecha, dentro de un cuadrado incuso.
 Ø 9 mm 1,136 g. Inédita.

Villaronga en su estudio «La troballa de l'Empordà (Girona)», estudia un hallazgo de fraccionarias de plata de los siglos V - IV a.C. en el que aparecieron 179 monedas, de las que cinco eran óbolos con cabeza de Hércules cubierta con la piel de un águila en el anverso y en el reverso un león rampante a derecha. En estas piezas parece claro que está cubierto con la cabeza de un águila. Más dudas tenemos con el divisor de este estudio, que a nuestro parecer es la piel de la cabeza de un grifo. En la parte superior de la cabeza de este animal se insinúan unos pequeños cuernos y el cuello está marcado por unos gruesos puntos, posibles escamas de cuello de serpiente del típico grifo griego. En el reverso observamos un ave (un águila o una lechuza, no está demasiado claro) dentro de un cuadrado incuso.

N.º 3. a/ Cabeza derecha.
r/ Incusa.
Ø 10 mm 1,579 g. Inédita.

Poco podemos decir de esta fraccionaria. No aparece en el corpus de Villaronga. Cabeza desplazada fuera del cospel. Se ve claramente el cabello peinado a rayas y una especie de diadema o banda en la frente. También se aprecia un ojo. El reverso es incuso.

N.º 4. a/ Cabeza femenina a derecha.
r/ Dos jarras unidas por la base, hay dos puntos laterales en la base de la primera jarra.
Ø 7 mm 0,288 g.

Villaronga conoce de esta emisión nueve ejemplares, con un peso medio de 0,26 g, y define la tipología del anverso como cabeza grotesca a derecha, sin definir si es masculina o femenina. En este divisor está claro que es una cabeza de mujer. Tiene los rizos de gancho típicos de las emisiones que más tarde definirán el estilo del peinado de las dracmas ibéricas.

Bibliografía

- L. VILLARONGA, *Nvmmvm Hispaniae Ante Avgvsti Aetatem*, Madrid, 1994.
L. VILLARONGA, *Monedas de plata emporitanes dels segles v-iv aC*, SCEN, Barcelona, 1997.
L. VILLARONGA, «La troballa de l'Empordà (Girona)», *Acta Numismàtica* 33, Barcelona, 2003, p. 15-46.
L. VILLARONGA - J. BENAGES, *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula: Greek, Punic, Iberian, Roman*, SCEN, Barcelona, 2011.

Confirmació dels divisors d'argent de Roses

GABRIEL VILLARONGA*

La dracma de Roses, amb el seu magnífic art, ha presidit sempre el conjunt de les emissions gregues de la costa catalana. Es tractava, però, d'un tipus gairebé únic, amb algunes variants i només acompanyat dels singulars calcs de bronze, de tipologia i mides properes a una de les varietats de la unitat d'argent. Sorprenia una mica, però, la manca de divisors d'argent, tan abundants i variats, en canvi, tant a Empúries com a la també propera colònia grega de Massàlia. Fins i tot s'havia especulat amb la possibilitat que alguns dels divisors anònims atribuïts a Empúries poguessin haver estat, en realitat, de la colònia ròdia.

A poc a poc, els divisors de Roses s'han anat obrint pas. Un tipus amb la rosa de perfil ja s'hi havia atribuït cautelament, però es tractava d'un exemplar únic.¹ Després van anar apareixent altres divisors amb la rosa vista per sota, igual que en algunes de les dracmes i les seves troballes que s'anaven produint a la zona empordanesa. Tots els tipus de les dues varietats duïen, d'altra banda, a l'anvers un bust mirant a la dreta. Finalment, l'atribució dels dos grups de tipus a Roses es va fer evident. En un recent article, Leandre Villaronga ho donava ja per un fet, alhora que presentava una varietat inèdita amb bust a l'esquerra i amb un signe en el camp que semblava una o oberta i que feia pensar en la possibilitat que fos la RO grega o potser la O.² Es tracta del número 8 d'aquest article, que va ésser inclòs després en el llibre de Villaronga-Benages amb el número 130.³

Darrerament ens ha arribat la notícia de dos nous exemplars de divisors de Roses, un de completament inèdit i l'altre ja conegut. Tots dos ajuden, però, a acabar de confirmar les hipòtesis fins ara plantejades.

* Investigador numismàtic, Membre de la SCEN.

1. L. VILLARONGA, «Posibles divisors de la dracma de Rhode», *Gaceta Numismática*, 124, Barcelona, 1997, p. 17-19. Publicat també en el volum II de l'*Obra numismàtica esparsa*. Tots aquests divisors varen ésser inclosos a la monografia del mateix autor, *Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2002, esp. p. 62.

2. L. VILLARONGA, «Els divisors de Rhode», *Acta Numismática*, 40, Barcelona, 2010, p. 17-19.

3. L. VILLARONGA - J. Benages, *Ancient Coinage in the Iberian Peninsula/Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2011.

El primer respon a la descripció següent:

Divisor d'argent.

a/ Cap femení a la dreta. Darrere el cap la lletra grega RO i davant la lletra O.

r/ Rosa de cinc sèpals vista per sota.

Pes: 0,75 g

Ø = 9,62 / 9,02 mm

Inèdit

Aquest tipus té moltes semblances amb la peça abans esmentada (núm. 8), tant en el tipus de bust com en la forma com espinosa dels sèpals del revers. El bust de l'anvers, però, apareix mirant a la dreta, com en la majoria dels divisors fins ara coneguts de Roses. La qüestió més important, però, és l'existència als costats de l'efigie de les lletres RO i O, que donen la lectura R-O, és a dir, les dues primeres lletres de la llegenda al·lusiva a RO(DETON), és a dir, a Roses de l'Empordà, de la mateixa manera que en molts dels divisors d'Empúries trobem les lletres E-M, que fan referència a EM(PORITON). És molt probable que l'altre exemplar amb lletra abans esmentat (núm. 8) fos de característiques similars, però que l'encunyació descentrada de la peça no permetés de fer-ne la lectura completa.

La lectura en aquesta moneda de les dues lletres gregues R i O i el fet que hagi estat descoberta a la comarca de l'Empordà refermen, doncs, encara més, l'atribució d'aquests divisors a les emissions de Rhode. Creiem també, seguint el mateix criteri de Leandre Villaronga que es basava en elements de tipus estilístic tant d'anvers com de revers, que aquesta emissió ha de pertànyer a les últimes encunyacions de divisors de Rhode, que cal situar al segle III aC.

L'altre divisor és un segon exemplar del divisor amb rosa de perfil al revers, classificada amb el número 9 en l'article citat i amb el número 131 en l'obra de Villaronga-Benages esmentada abans. Respon a la descripció següent:

Divisor d'argent

a/ Cap femení a la dreta, de bon estil.

r/ Rosa vista de costat, amb tres pètals visibles.

Pes: 0,15 g (desgast) $\varnothing = 8 / 6$ mm Vill.-9; Vill./Ben.-131

Atès que l'altre exemplar publicat pesa 0,29 g i en vista del seu bon estil, podríem considerar aquesta moneda com una meitat del divisor de Rhode anepígraf, Vill.- 1 a 7 i Vill./Ben.- 128 i 129 de les obres abans esmentades.

Del primer divisor, l'aportació important és la seva llegenda RO, i del segon el fet que es tracti d'un segon exemplar que, per les informacions que tenim, ha estat trobat també a l'Empordà. Tots dos, doncs, serveixen per a confirmar l'atribució a Roses de les dues sèries de peces.

Hipótesis interpretativa de la inscripción monetaria Lauro

ANTONIO MERINO*

INTRODUCCIÓN

La identificación paleoetnológica de los pueblos íberos del extremo nordeste peninsular descrita en las fuentes clásicas se puede considerar desde el primer momento de la iberización en 550-500 a. C.¹ (con nombres referentes a grupos unificados, que pudieron dar lugar a los nombres de territorios citados por Plinio²) hasta el tratado de geografía de Ptolomeo en el siglo II d. C. Tras una Hispania romanizada, con todo el proceso de transformación que ello supone, el concepto de *tribus* que utiliza ya no tendría ningún sentido.

Su obra, posiblemente basada en fuentes oficiales según M.ª D. Molas,³ trata de la geografía hispana del siglo II a. C., dando a entender que los grupos unificados aún subsistían en estas fechas; lo que a nuestro modo de ver serían subdivisiones de estos grupos, los identifica como una pluralidad de ciudades unificadas en una tribu.

A inicios del siglo II a. C., tras la pacificación de Catón, que según se desprende de nuestras siguientes páginas, es cuando las inscripciones monetarias pueden ser interpretadas como indicadores de una posible planificación provincial o una subdivisión de las tribus, realizada por el interés de desunificar a los grandes grupos. Algunas de estas subdivisiones transformadas en pequeñas colonias independientes serán las promotoras de la acuñación del bronce bajo el dominio romano.

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

1. Según T. GIMENO y P. IZQUIERDO P., entre el 550 y el 500 a. C., tiene lugar la llegada y asentamientos de las primeras comunidades ibéricas a la comarca del Vallès. *La societat ibèrica del Vallès*. Terrassa (B) 1990, p. 29.

2. PLINIO en *Historia Natural*, III.

3. M.ª D. MOLAS F., «Acerca de la urbe Ausetanorum y la ciudad romana de Ausa», *Boletín del servicio de estudios de arte y arqueología*, Tomo 45, 1979, p. 190, Nota n.º 7.

Con posterioridad a estos primeros planteamientos, se fundaran nuevas ciudades y se trasladarán otras, que actuarán de cabeceras visibles en la distribución espacial romana. La ideología del momento, basada en estructuras socioeconómicas en comunidad, motiva nuestra interpretación de que las inscripciones monetales no aluden a ciudades, sino a los habitantes de la comunidad con un sustantivo relativo al nombre de la circunscripción territorial. El ejemplo, lo tenemos en la amplia fundación de ciudades del nordeste peninsular, que la arqueología data a finales del siglo II inicios del siglo I a. C.,⁴ relacionando la inscripción monetaria con el nombre de la ciudad: Baitolo-Baetulo, Ilduro-Iluro, Ieso-Iesso, etc. La inscripción no puede derivar del nombre de la ciudad, sino a la inversa, el nombre de la ciudad es una derivación del gentilicio indígena que encontramos grabado en la moneda, puesto que la fundación de estas ciudades se produce en un momento en que según, la cronología de la numismática,⁵ las cecas ya habían realizado casi la totalidad de sus emisiones. Es decir: la moneda existe con anterioridad a la ciudad.

Muchas cecas presentan este problema entre la cronología de la moneda y una fundación posterior de la ciudad. En nuestro caso, con la ubicación de Lauro en Llerona tenemos una situación similar, ya que los restos arqueológicos hallados en esta ciudad son de poca importancia⁶ para una población que acuñó monedas. Cuestión que no es de extrañar, puesto que si bien hay una Llerona mencionada en el siglo X y de ubicación desconocida, la Llerona actual no aparece citada hasta el 1226, de modo que debió existir, probablemente desde el s. XIII aproximadamente. Según A. Gallardo:⁷ *Al l'Edad mitjana es troba citat el lloc de Santa Maria de Laurona en un document del 926 (15) en la qual data devia tenir església; la parroquia ve citada més explícitament el 1033 (16). Del segle X ençà s'ha anomenat aquest lloc: Lauro, Laurona, Lerona, Larona, Llarona y Llerona. L'església és del segle XIII, i a ella es fa referència en una concordia del 1226, en què es parla de la església nova. En aquest document s'esmenta la vila nova i la vila vella, on devia ésser l'església del segle XI.*

15. Cart. S. Cugat. n.º 1025.

16. Lib. IV. Ant. Fol. 53, n.º 152.

4. P. PADRÓS MARTÍ, «Algunos ejemplos de la relación existente entre cecas ibéricas y fundaciones tardo-republicanas en el nordeste de la Hispania Citerior», Volumen I de las actas del XIII Congreso Internacional de Numismática, Madrid, 15 y 19 Septiembre 2003.

5. Según la cronología de L. VILLARONGA, las acuñaciones de Ilturo comienzan en la primera mitad del siglo II a. C., las de Ieso en la segunda mitad y las de Baitolo a finales de este mismo siglo, p. 193, 198 y 199, respectivamente. *Corpus Nummum Hispaniae Ante Augusti Aetatem*, Madrid, 1994.

6. L. VILLARONGA, «Las monedas ibéricas con leyenda Lauro», *Obra numismàtica esparsa, II. Grec i ibèric d'àmbit català*, Barcelona, 2010, p. 525.

7. A. GALLARDO, «Del Mogent al Pla de la Calma», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 516, 1938, p. 101-102.

Luego la población de Llerona no se debe de interpretar como la sede emisora de Lauro, sino como el último vestigio o señal que queda en memoria del nombre primitivo.

Equivalencia geográfica del centro emisor y el propósito de su inscripción

Tras muchas hipótesis contradictorias entre sí que situaban la ceca de Lauro en levante, J. Estrada y L. Villaronga⁸ reúnen suficientes datos (principalmente basados en los hallazgos de Balsareny, Cànoves y otros esporádicos de ejemplares sueltos), para situar la ceca en algún lugar cercano a la población de Grannollers, en la comarca del Vallès Oriental. Concretamente, proponen el área comprendida entre la iglesia de Llerona y las casas de campo de Can Guilla, Can Santa Digna y Ca l'Aimeric, basándose en la toponimia antigua de Llerona, que antes hemos comentado. Sin embargo, al no poder precisar el lugar exacto donde se fundó la citada Laurona, en uno de sus puntos concluyentes dicen: *El poblamiento de Lauro, por varias razones geográficas y económicas, debió ser necesariamente de tipo disperso, sin permitir la creación de núcleos urbanos.*⁹

En lo referente a las inscripciones, la primera impresión ante un centro emisor es la de suponer que estos tendrían poder administrativo sobre la moneda, cuestión indudable en cecas que acuñan plata, si aceptamos su fabricación meramente exclusiva para el pago de tributos, como la mayoría de investigadores vienen apuntando, y de hecho, deducible en los textos de T. Livio:¹⁰ *Cuán rica era Celtiberia en plata lo demuestra las grandes cantidades de plata amoneda y en pasta que allí pudieron aportar las ciudades como tributo.*

De aquí, la supuesta organización romana de centros monetario-fiscales (cecas que acuñaron plata), dispersos en zonas estratégicas de la península.

La discordia viene planteada por las cecas que solo acuñaron bronce, un metal que en realidad no codiciaba Roma. Su finalidad, según muchos investigadores, no sería la de actuar como unidad económico-social de producción, sino que sería exclusivamente necesaria para la manutención del municipio: autoridades, sacerdotes, milicias de orden público y todos los coordinadores del municipio en general. Pero es evidente que todo ello rompe los principios de cualquier orden establecido. Es decir, ¿para qué quiere un sacerdote la moneda, si no puede canjearla por la producción de un hortelano o un alfarero?

Se podría aceptar que en principio la moneda no fuese creada exclusiva-

8. J. ESTRADA y L. VILLARONGA, «La Lauro monetar y el hallazgo de Cànoves», *Ampurias* XXIX, Barcelona, 1967, p. 135-194.

9. ESTRADA y VILLARONGA, «La Lauro monetar...», p. 175.

10. E. COLLANTES, *Historia de las cecas de Hispania antigua*. Madrid, 1997, p. 28.

mente por la necesidad del comercio, pero en el instante en que el hortelano o el alfarero la aceptan como pago de sus productos, pasa automática e inexorablemente a formar parte de la economía productiva de la sociedad, pues ya se trata de otro producto de intercambio. Nuestra opinión viene condicionada por los textos clásicos, donde se puede deducir que la consolidación del poder romano sobre los territorios conquistados no fue instantánea. A medida que a Roma trata de sustituir las instituciones indígenas y asumir sus funciones en un interés propio, las tribus sometidas se revelan, levantándose en armas una y otra vez, haciendo necesaria la presencia del ejército en territorio ya conquistado. Este es el motivo que podemos presuponer para la subdivisión de las tribus que al comienzo comentamos. Fraccionándolas, con instituciones políticas y economías distintas, evitan la concentración de grandes grupos indígenas totalmente opuestos a su interés. Así, durante el siglo II a. C., se van sucediendo una serie de cambios sociales en la cultura ibérica, debido a la dominación romana. Donde es fácil deducir que las grandes tribus se han disgregado en pequeñas comunidades, e integrado cada una de ellas una política independiente: *En los textos tardíos también encontramos una división de los grandes grupos en otras entidades menores, pues junto a las regiones Edetania y Contestania, las mismas fuentes, en especial Plinio, señalan la existencia de diversos pueblos dentro de estas áreas territoriales.*¹¹

La formación de estas circunscripciones (que en adelante llamaremos «colonias» con el propósito de entendernos), refleja pequeñas organizaciones políticas, que ofrecen demasiadas dudas sobre el propósito que se le otorga a la moneda.

Es evidente que estarían bajo el sometimiento de un poder centralizado, y en este sentido la tipología técnica, la claridad epigráfica en la moneda con respecto a las anteriores dracmas y la uniformidad en divisores de las emisiones hacen pensar en una planificación por parte romana. Las acuñaciones son caracterizadas por una pluralidad de centros de decisión y poder de mutuo acuerdo. Por ejemplo, los tesorillos citados por J. Estrada y L. Villaronga,¹² donde las monedas son de toponimia diversa. Ello es una prueba clara de su circulación en conjunto, incluso entre distintas entidades étnicas. También es cierto que su expansión en general no es muy amplia, pero suele rebasar las colonias colindantes.

En cuanto al valor intrínseco, debió de ser ínfimo, pues en algo tan básico como la metrología, en monedas de la misma emisión y el mismo valor, podemos encontrar una variación de hasta 2 y 3 g superior o inferior al peso esperado.

11. I. GRAU MIRA, «Espacios étnicos y políticos en el área oriental de Iberia», *Complutum*-16, Alicante, 2005, p. 110.

12. ESTRADA y VILLARONGA, «La Lauro monet...», p. 136.

Ciertamente, la distribución en metrología de las distintas colonias está tan bien expuesta en el trabajo de algunos autores que llega uno a dudar de sus propias conclusiones. Pero un hecho relevante a la hora de establecer conclusiones es señalado por la uniformidad del denario, con un peso adaptado al sistema romano y oscilando paralelamente en todas las cecas hispanas que lo producen. Sin embargo, en los broncees el peso difiere según el sistema metroológico que utiliza cada colonia, coincidiendo en el mismo momento histórico. Lo que parece confirmar que, como suponemos, el valor nominal de estos no pudo ser intrínseco.

Estas monedas debieron de tener valor extrínseco, es decir, avalado por la solvencia económica de la colonia en excedentes de bienes: vinos, cereales, metales, etc. Un sistema que no sería inverosímil, pues, según T. Livio xxxiv. 21, algunas ciudades pagaban su contribución en hierro y, en cualquier caso, parece claro qué fin pretendió Roma con estas monedas: con un valor garantizado, la Administración romana puede aceptar el bronce en pago fiscal y utilizarlo más tarde en la adquisición de los productos indígenas, según interese en las distintas etapas de recolección, evitando así el tener que manipular con la tan preciada plata, necesaria para la recluta de mercenarios y la subvención de los ejércitos.

De estar en lo cierto con esto, el uso de la moneda no estaría dirigido exclusivamente al mantenimiento de la ciudad, sino que sería emitida por la entidad política de un pequeño estado, como si se tratase de avales sostenidos con el valor productivo de toda la sociedad. Y la inscripción de la moneda tan solo se trataría de una referencia al portador, proporcionada por el ente responsable. Esta también pudo ser la razón de su escasa expansión, la necesidad de volver al lugar determinado por la inscripción, para la recuperación de su valor. Planteemos la tan discutida cuestión: ¿el letrero monetario es alusivo a los habitantes de la ciudad o en sí cita a todas las personas del territorio implicado?

Los afijos de las inscripciones monetarias

Para darnos a entender en lo que pretendemos exponer, definimos la diferencia que encontramos entre *grupo étnico* y *grupo colonial*. Evidentemente, la definición real de étnico es de tal amplitud que para su total comprensión remitimos al lector a la obra de J. Untermann.¹³ Por nuestra parte, nos limitaremos a comprenderlo con el nombre aportado por las fuentes greco-latinas en el concepto de *tribus*: ausetes, bascones, ilerbetes, etc... El territorio habitado por estas tribus es

13. Untermann es breve pero preciso en su explicación sobre los conceptos de *ethnos* y *ethnónimos*. J. UNTERMANN, «Los etnónimos de la Hispania antigua y las lenguas prerromanas de la península ibérica», *Panteo-etnología de la Península Ibérica*, Madrid, 1998, p. 19-33.

citado en ocasiones por estas mismas fuentes como *regiones*, por ejemplo: Plinio, en III, 24-8 dice «Oscenses regionis Suessetanae». A las divisiones de estas regiones en pequeñas comunidades (como por ejemplo la de los oscenses), las definimos como «grupo colonial» y el territorio habitado por esta colonia será una comarca de la región Suessetana, con una política interna independiente de las demás.

Lo decisivo, pues, es diferenciar las entidades geopolíticas de carácter colonial (aportadas por las inscripciones monetarias), de las que consideramos no políticas, de carácter regional o supuestamente tribal (aportadas por las fuentes clásicas, que deben de aludir a una organización territorial anterior). Y esto supone, interpretar «Oscenses» no solo como los ciudadanos de Osca, sino con la misma amplitud que el gentilicio monetario «Bolskan», es decir, abarcando a todos los habitantes de la comarca cuyo núcleo urbano principal sea Osca, puesto que este nombre de la ciudad se trata, como podemos apreciar, de una derivación del gentilicio indígena, donde los elementos que citan al/a los sujetos del predicado han sido retirados:

$$(B)O(L)SKA(N) = ()O()SKA() = OSCA$$

Por tanto, según nuestra hipótesis, del nombre de la comarca nace el gentilicio indígena y como consecuencia el de su ciudad capital. Lo que significa que Bolskan debe de tener el mismo significado que *oscenses*, puesto que al tomar la ciudad el nombre de la comarca, ambos gentilicios tienen el mismo origen.

$$BOLSKAN = OSCENSES$$

Los tres elementos separados –B()L()N–, en sustitución del sufijo latino, pueden parecer una conclusión un tanto inverosímil, pero parece claro que la palabra se compone de una base referente (Osca) y sus afijos constituyentes. La dificultad de su interpretación viene dada por la posición de los afijos, que, siendo incorrectos para la morfología latina, van matizando y modificando el significado de la referencia básica.

El carácter significativo que adquiere la palabra con estos matices es difícil de determinar, pues al lado de inscripciones que contienen infijos: Ilerca = Il(ti)rke(sken), Ilturgi = Il(di)turgense, e incluso prefijos: Indica = (U)ntike(sken), hay otras que pese a presentar una estructura gramatical similar, no los contienen: Laie = Laie(sken), Ausa = Ause(sken).

Una cuestión, por ejemplo, la plantea el infijo *ti*, existente en una elevada cantidad de leyendas: Iltirta, Castilo, Iltiraca, Lutiacos, etc. Según A. Pérez Al-

moguera,¹⁴ existe una regla conocida donde la *t* (que se supone muda) desaparece y el radical Iltir (en latín) sería: Iler, Ilir o Iller, Illir. Esta regla tiene sentido en Iltirta, donde se trataría de un infijo derivativo tomando como referencia la ciudad de Ilerda, es decir, el gentilicio local. Sin embargo, no tiene ningún sentido en Castilo, donde la sílaba desaparece sustituida por la desinencia *-na*, en Caz()lo-na¹⁵. Así como tampoco en Lutiacos, donde *ti* habría de ser sustituida por *s* como alusión a los Lu-s-ones.

En realidad, su función es más parecida a la de un morfema de conjugación (lo que antes se llamaba *vocal temática*), que sirve para unir el lexema con otros morfemas. Por ejemplo: latinizando Kelse en Cels-e, con la conjugación del verbo *e*, se propone el sustantivo que denomina al sujeto de la colonia Cels-a. Y en Iltirta, que podemos latinizar en Il-di-rda, se propone el sustantivo con la conjugación del infijo *di*, como denominador del sujeto de la colonia Ilerda. Luego el infijo *di* en Ilerda es el equivalente al sufijo *e* en Celsa.

Dicho de otra forma: la complejidad de afijos sirve para introducir el sujeto en el predicado. Con la particularidad de que la conjugación de los verbos puede ser intercalada. El infijo se intercala en el lexema y rompiendo así el núcleo del significado, la palabra parece tener otra referencia, por ejemplo: según L. Villarronga,¹⁶ *La transcripció dels romans de Kesse per Cissi (pronunciada Kissi), en la qual la e ibèrica passa a la i llatina, deu ser corrent, ja que coneixem un altre cas: el pas de Usekerte a Osicerda*.

Luego invirtiendo los pueblos: del gentilicio romano *Bellis* pasará al ibérico *Billis*. Sin embargo, *Billis*, en ibérico, se trata del nombre del lugar que habita la colonia, al que se le ha de intercalar el infijo *bi*, para que actúe como referencia del sujeto en el predicado (como por ejemplo para pasar de *labrar* en infinitivo a *labra-do-r* en nominativo), resultando así las conjugaciones Bil(bi)li en singular o Bil(bi)li(s) en plural. Esta debe de ser la causa de tantos segmentos reiterativos en sus leyendas, por ejemplo: TI = Kas(ti)lo, Il(ti)raka, Lu(ti)akos, Ben(ti)an; I = Ba(i)tol, Sete(i)s, Salu(i)e, Ka(i)o; TU= Il(tu)ro, Il(tu)koite, Ro(tu)rkon, Il(tu)rir, etc.

Expresiones intrincadas y confusas, puesto que conociendo su contenido en afijos totalmente incompatibles con la morfología latina, para nosotros, ninguna de ellas expresará en sí misma la idea que representa. No obstante esto, la inclusión de afijos en cualquier palabra modifica su significado primario. Por tanto, los letreros monetarios no pueden ser de contexto absoluto, sino relativo, al que

14. A. PÉREZ ALMOGUERA, «Las monedas con nombres de étnicos del siglo II a. C. en el noreste peninsular. ¿Reflejo de posibles circunscripciones?, ¿Civitates con doble nombre?», *Archivo Español de Arqueología*, 81, 2008, p. 49-73.

15. VILLARONGA, *Corpus...*, p. 330.

16. L. VILLARONGA, «Época romano-republicana», en el libro de J. BENAGES, *Les monedes de Tarragona*, Tarragona, 1994, p. 18.

suponemos el nombre de la comarca y el/los sujetos del verbo en una conjugación, un gentilicio.

En cuanto al sufijo *e-sken*, que según M.ª D. Molas¹⁷ se debe de interpretar como genitivo del plural, en el sentido de ‘las gentes de...’, se puede transliterar en el latino *e-nses*, por ejemplo: una hipotética *Cels-e-nses* «las gentes de Celsa», o con infijo íbero y sufijo latino: *Il-di-turg-e-nse* «la gente de Ilturgi», por tanto, con infijo y sufijo íbero: *Il-ti-rk-e-sken*, «las gentes de Ilerca».¹⁸

Generalmente, las leyendas en nominativo se vienen relacionando con nombres de ciudades. Así, el «*oppidum Illiturgi*» es citado por T. Livio,¹⁹ sin embargo, es muy significativo que sus habitantes se identifiquen con las proposiciones *Il(u)turgi* en nominativo e *Il(di)turg-e(nse)*, en genitivo, demostrando que la referencia no guarda relación con la estructura gramatical, al menos no en el sentido pretendido. Por tanto, aunque seguramente el «*oppidum Illiturgi*» existió, creo que las inscripciones no se refieren a ciudades, sino a circunscripciones comarcales, y la cuestión podría en sí ser muy simple: como ya hemos dicho, las leyendas con el sufijo *e-ken*, han sido interpretadas como genitivo del plural, en el sentido de ‘las gentes de...’, luego las leyendas cortas, en nominativo, se deben interpretar en genitivo singular, en el sentido de ‘perteneiente a...’.

Con esta hipótesis, podemos llegar a la conclusión de que los topónimos monetarios no se refieren a nombres de ciudades, sino a circunscripciones territoriales, en los que se han agregado elementos verbales, con el propósito de transformarlos en gentilicios.

De la cuestión hasta aquí planteada, cabe preguntarse por qué algunas cecas se comportan de distinta forma que otras. Es mucha la diferencia entre «Arse» y «Saguntinu» por ejemplo, y así tenemos: *Undika-Emporia*, *Laie-Barkeno*, *Ausa-Vici* y otras que debido a su ambigüedad generalmente se interpretan como «*civitates* con doble nombre».²⁰ Se trata de las cecas que contienen el sufijo de genitivo *sken* del que venimos hablando, que, a excepción de *Kese*, todas tienen en general o en alguna de sus emisiones.

Según C. Mata,²¹ el orden político no se realiza a partir de las regiones citadas por los textos, sino a partir de la ciudad y el territorio que esta articula. Así, se invalida la hipótesis de que aluden al grupo tribal. De hecho, el sistema económico-demográfico se establece en torno a la ciudad como centro de produc-

17. MOLAS, «Acerca de la urbe...», p. 190, nota n.º 4.

18. En nuestro anterior trabajo, se propuso Ilerca como la región de los ilerbetes. A. MERINO, «Sobre el topónimo *Iltirkesken*», *Acta Numismática*, 41-42, Barcelona, 2011/2012, p. 57-62.

19. S. de MORALES, «La Ilturgi de Hevio y de Alfonso VII», *Boletín de instituto de estudios giennenses*, ISSN 0561-3590, n.º 23, 1960, p. 35-45.

20. PÉREZ ALMOGUERA, «Las monedas con nombres de étnicos...», p. 49-73.

21. Comentado por GRAU MIRA, «Espacios étnicos y políticos...», p. 106.

ción, creando un mosaico de jurisdicciones, y la acuñación de moneda por parte de alguna de estas jurisdicciones produce un rompimiento claro de intereses, debido al desarrollo de sus distintas economías, dejando sin soporte fundamental la elaboración de una moneda comunitaria.

La hipótesis de la unidad monetaria pierde toda su fuerza precisamente en estas monedas, pues, considerando los topónimos monetarios gentilicios territoriales, la problemática de la referencia alusiva deja de serlo en ellas. Con la variante de que por alguna circunstancia (casi siempre, si no siempre) externa²² el nombre de sus ciudades no deriva del nombre de sus territorios. Por ejemplo: Barcelona tiene el mismo nombre que su territorio (su provincia), por tanto, el gentilicio monetario sería barcelonés/ barcelonenses, en tanto que en Vitoria, al no tener el mismo nombre que su territorio, el gentilicio monetario sería alavés/alavenses, surgiendo así la dualidad de nombres y revelando su significado.

Interpretación de la inscripción Lauro

En referencia a Lauro y la documentación aportada por A. Gallardo sobre Llerona, al gentilicio ibérico se le agrega la desinencia *-o-na*, habitual en latín para designar colectividad, como de Ausa a Aus-o-na o de Barcino a Barcin-o-na, y en nuestro caso, de Lauro a Laur-o-na. En las nominaciones siguientes el elemento constituido por la letra U desaparece, pasando de gentilicio indígena a nombre de ciudad. Luego U se trata del elemento que, actuando como nexa, hace las veces del sufijo latino, de la misma forma que hemos propuesto para *di*, en Il(di)rda, y *bi*, en Bil(bi)lis.

Conociendo dos composiciones conjugadas con la misma referencia, tan solo será necesario retirar los elementos que difieren para poder encontrarla. Del nombre de la ciudad, la desinencia NA 'LAROna', y del gentilicio indígena, el infijo U 'LAuRO', restando así la referencia 'LARO', que debe de tratarse del nombre de la comarca.

22. No se conoce ninguna ciudad con el nombre de *Ilerca* o *Ilerga*, deducible del topónimo *Ilrtirke* según J. de Hoz (a). Así, tampoco comprendemos porqué de las expresiones *Vicus Ausonae* o, *Vicus Ausonensis* (b). Se eligió el calificativo *Vicus* (Pueblo), en lugar del derivado territorial *Ausa*, propuesta por Ptolomeo II.6.69. Sin embargo, está claro que los indiketes eligieron la ciudad griega «Emporia», los cesetanos la romana «Tarraco» (c). Los laietanos «Barkenon», al parecer, nombre puesto por la dinastía cartaginesa Barca. Quizás esta sea la razón de que Ausonio (d), en su composición poética a S. Paulino, considere púnica la ciudad de Barcino. Y los arsetanos «Sagunto», fundada por colonos de Zakynthos con el nombre de Zakanta (e). Como ciudades cabeceras propias, evidenciado en la dualidad de sus topónimos monetarios.

(a). En el libro de L. VILLARONGA, *Les dracmes ibériques i llurs divisors*, p. 64.

(b). M.^a. D. MOLAS, «Acerca de la urbe Ausetanorum y la ciudad romana de Ausa», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, 1979, Tomo 45, p. 192.

(c). Obra de Scipion, según PLINIO HN 3, 21.

(d). Epístola de AUSONIO XXIV, 65.

(e). ESTRABÓN III, 4, 6 y APPIANO Ib. 7.

Por otro lado, la inscripción *Ilturo*, que también pasa a la ciudad romana Il(U)ro, parece relacionarse con la comarca de Laro, puesto que según L. Villaronga²³ en un documento del año 974 se utiliza el topónimo *Larona* para Mataró. Más tarde, para diferenciar el homónimo se le aplica el prefijo A, pasando a la famosa Alarona.

El hecho de que dos comunidades de un término espacial cercano utilicen el mismo topónimo para identificarse (*Larona*) es otro motivo para suponer que las inscripciones monetarias hacen referencia a lo que venimos llamando una *comarca* y no a la ciudad.

Según J. Untermann²⁴ [*las leyendas latinas de vez en cuando conservan etnónimos, en el marco de textos jurídicos, y sobre todo en función de indicar la procedencia de una persona*].

Hemos estudiado bajo esta perspectiva una lápida actualmente en paradero desconocido, publicada por G. Alföldy²⁵ e identificable con la referencia: CIL II, 4.125.

Se trata de una sentencia parcialmente conocida, dictada por el gobernador de Tarraco, L. Novius Rufus, en el año 193, atendiendo una demanda (según J. Pons²⁶ probablemente por cuestiones de límites territoriales) entre una mujer llamada Valeria Faventina y unos «compagani rivi larensis».

La transcripción de esta última parte es muy imprecisa, pues según el mismo J. Pons:²⁷ [*Añadiremos también que este problema se ve especialmente complicado por el hecho de que las transcripciones que nos han llegado de esta inscripción, hoy perdida, dan diferentes nombres o grafías del arroyo: rivi Larensis, rivi Laurensis y rivi Lavarensis*]. Sin embargo, para M. M. Llorens y P. P. Ripollés²⁸ [*la lectura de la inscripció realitzada per Alföldy indica que el topònim és Larensis*].

Otra cuestión es la interpretación que quepa dar a la palabra *Larensis*, y que relacionándola con nuestro tema, hemos llegado a la siguiente conclusión: el hecho de que según la inscripción de la lápida conste en el pleito como una de las partes litigantes viene a demostrar que en su día tuvo personalidad jurídica. Por tanto, no puede tratarse del nombre del *rivi* (arroyo o riachuelo) ya que en tal caso la frase carecería del denominador que constituyese el carácter individual

23. VILLARONGA, «Las monedas ibéricas con leyenda Lauro», *Obra numismàtica...*, p. 525.

24. UNTERMANN, «Los etnónimos de la hispania antigua y las lenguas...», p. 21.

25. CIL II, 4125 (= G. ALFÖLDY, *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín, 1975, núm. 147, p. 77-78).

26. J. PONS, «Propiedad privada de la tierra y comunidades campesinas pirenaicas. Análisis de una sentencia judicial del año 193», *Memorias de historia antigua* 3, 1979, p. 112.

27. PONS, «Propiedad privada...», p. 112.

28. M. M. LLORENS y P. P. RIPOLLÉS, *Les encunyacions ibèriques de Lauro*, Granollers (B), 1998, p. 36.

del grupo social. Es decir, puesto que *compagani*, procedente del latín «Compago, –inis», tiene el significado de unión, puede referirse a una unión de campesinos, de ganaderos, de pescadores, o en el sentido de organismo sociocomunal: unión de ilerdensis, de aquicaldensis, de aesonensis, etc., con el nombre del *rivi* se indicaría la procedencia, pero quedaría indefinida la personalidad de la sociedad que propone. Luego la expresión *Larensis* ha de determinar el origen, e implícito en la palabra sobrentenderse, a qué grupo social u organismo se refiere.

Planteada la cuestión *Larensis* solo puede tratarse de un sustantivo dado al riachuelo con el nombre de la sociedad. Por consiguiente, la procedencia no viene expresada por el nombre de este arroyo, sino por el de sus habitantes. Así, los *compagani* se pueden identificar como un organismo constituido por *Larensis* (gente de la comarca de Laro), en representación de la comunidad para la defensa de sus intereses, en una discordia ocasionada con un riachuelo comarcal.

En fin, que también en la cruda realidad puede ser que estemos en un error y *Larensis* se trate simplemente del nombre de un riachuelo cercano a los Pirineos, como propone J. Pons;²⁹ pero con la hipótesis que exponemos se completaría el conjunto básico de nuestra argumentación.

Comarca	Ciudad	Gentilicio
<i>Laro</i>	<i>Laro-na</i>	<i>Lar-e-nsis</i>

La existencia de una ciudad con el nombre de Larona, en una comarca que por deducción hemos identificado con el nombre de Laro, donde el gentilicio latino «Larensis» tendría armonía y concordancia entre sujeto y predicados, expresando una realidad perfectamente localizada. Daríamos así respuesta a nuestro trabajo, al llevarnos a la misma conclusión que en Bolskan. Es decir, que Lauro y *Larensis* tendrían el mismo origen, la comarca de Laro. Luego podríamos considerar que:

LAURO = LARENSE

Conclusión

En lo expuesto por J. Estrada y L. Villaronga,³⁰ los hallazgos de moneda con leyenda Lauro marcan una zona de dispersión «única», evidenciando la circuns-

29. PONS, «Propiedad privada...» y «Conflictes i dualidad socioeconómica a la Catalunya pirenenca durant l'Alt Imperi», *Fonamens* 3, 1982, p. 11-44.

30. ESTRADA y VILLARONGA, «La Lauro monetar...», p. 135-194.

cripción que habitó esta colonia entre las comarcas del Vallès Oriental y el Maresme. Pero queda entrevisto el posible *oppidum* centralizador de sus actividades económicas, ocasionando la reflexión de L. Villaronga en su síntesis sobre la moneda catalana,³¹ de que la actual Llerona es el topónimo sucesor del ibérico y que corresponde no a unas gentes, sino a un *oppidum*.

Más tarde M. M. Llorens y P. P. Ripollés³² excluyen Llerona, situando la ciudad de Lauro de una forma hipotética en algún lugar indeterminado de la comarca del Vallès Oriental.

En nuestra opinión, por todo lo anteriormente expuesto, Lauro no es el nombre de una ciudad, sino el gentilicio por el cual se identifican los habitantes de una comarca con el nombre de Laro. No obstante, hubo de tener un centro de decisión y poder administrativo, donde estuviese situada la ceca. Para el que habría que investigar en los libros de Sant Cugat y tratar de encontrar la supuesta Larona, que según A. Gallardo fue abandonada sobre el siglo XII.

31. L. VILLARONGA, «Les seques ibèriques catalanes: una síntesi», *Obra numismàtica...*, p. 254.

32. LLORENS y RIPOLLÉS, *Les encunyacions...*, p. 117.

Sobre una moneda gala tardía de la Galia meridional (RPC I 507)

LUÍS AMELA VALVERDE*

Ya es conocido nuestro interés por todo lo que se relaciona con la *gens Pompeia*, debido a nuestros estudios relacionados con el gran estadista y militar Cn. Pompeyo Magno (cos. I 70 a. C.). Debido a ello, no hemos podido resistir la tentación de presentar la siguiente pieza, originaria de la Galia meridional,¹ en donde se tiene documentada una moneda de bronce a *T. Pom. Sex. f.* (BN 4353-4362. DT 3719. LT 4353. RPC I 507)², de finales del siglo I a. C.³, fuertemente romanizada. Sin duda, el nombre del emisor es *Pompeius*, gentilicio difundido por el Périgord y el Midi de la Galia⁴.

Anv.: SEX·F; busto con cabeza descubierta con pelo corto a derecha; detrás, elemento difícil de identificar, ya que se ha considerado como un adorno floral,

* Doctor en Geografia i Història. Universitat de Barcelona.

1. Sobre diferentes teorías anticuadas donde se ha de ubicar esta amonedación, *vid.* BLANCHET (1905), p. 255; BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 149.

2. BLANCHET (1905), p. 256; BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 149; DELESTRÉE y TACHE (2006), p. 175 señalan que el nomen ha de ser Pompeius y no Pomponius, por el gran número de Pompeii en la «Provincia».

3. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 149; DELESTRÉE y TACHE (2006), p. 175, consideran que pertenecería al período 50-27 a. C. mientras que GOUET, PRIEUR y SCHMITT (2002), p. 49, lo fechan *ca.* 30 a. C. Finalmente, FEUGÈRE y PY (2011), p. 197-198, la consideran de los años 30-20 a. C., debido a su frecuencia en Gergovia, donde se encuentran ejemplares asociados con cerámica aretina; estos mismos autores consideran que la datación de 35-33 a. C. dada por DEPEYROT (2001), p. 121 y 124 (tipo 130) en referencia a la deducción mediante la instalación de veteranos de la colonia de Arausio (Aviñón, Vaucluse), en la que T. Pompeius ocuparía un cargo municipal, no tiene fundamento.

4. GOUET, PRIEUR y SCHMITT (2002), p. 49.

una voluta o la letra S; todo dentro de una línea de puntos. Rev.: T·POM; toro a derecha sobre línea de puntos; todo dentro de una línea de puntos.

RPC nos ofrece los siguientes datos: 17 mm de diámetro, 1,65 g de peso (en once ejemplares) y eje variable.⁵ Delestrée y Tache, por su parte, ofrecen: 16,5 mm de diámetro y 2,04 g de peso.⁶ Feugère y Py dan: 14-17 mm de diámetro y 0,91-2,54 g de peso (media 1,60 g).⁷ Finalmente, Depeyrot únicamente indica una media de 2,50 g de peso.⁸

Este bronce ha tenido muchas atribuciones. De esta forma, La Saussaye la atribuyó a la ciudad de *Sextantio*,⁹ mientras que Longpérier a los Petrucos, donde vivía una importante rama de la *gens Pompeia*. Barthélemy niega esta última localización, porque la moneda está ausente de la región del Périgord, y considera que se trata de una emisión que lleva el nombre de un legado romano, como la de A. Hircio (cos. 43 a. C.) (BN 9233-9244. DT 612. LT 9235. RPC I 501), y la atribuye a un pueblo del sudoeste.¹⁰ Changarnier la atribuye a los arvernos, debido a los hallazgos en Corent y La Roche Blanche (Puy-de-Dôme).¹¹

Blanchet niega todas las atribuciones al admitir que el nombre es probablemente *T. Pompeius Sexti filius* y que la *gens Pompeia* no solo está representada en el Périgord, sino también en el Midi de la Galia.¹²

De esta forma, como señalan Feugère y Py, se han creado dos teorías, una a favor de un origen septentrional y otra a favor de un origen meridional, dados los numerosos ejemplares encontrados en el bajo valle del Ródano.¹³

La moneda se encuentra en cantidad en el *oppidum* de *Gergovia*, pero raramente en Corent, dos localidades ubicadas en el departamento francés de Puy-de-Dôme. La fuerte distribución de los sitios situados en la desembocadura del Ródano, mejor explorados,¹⁴ falsificaría para ciertos investigadores la imagen del origen de este bronce, que es posterior a la conquista.¹⁵

Esta emisión, muy extendida, se ha considerado generalmente como incierta, aunque su presencia en *Gergovia*, ya notada en el siglo XIX, podría ser un ele-

5. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 149.

6. DELESTRÉE y TACHE (2006), p. 175.

7. FEUGÈRE y PY (2011), p. 197.

8. DEPEYROT (2001), p. 124.

9. LA SAUSSAYE (1842), p. 180-182.

10. BARTHÉLEMY (1873), n.º 20.

11. CHANGARNIER (1884), p. 23.

12. BLANCHET (1905), p. 255.

13. FEUGÈRE y PY (2011), p. 198.

14. FEUGÈRE y PY (2011), p. 197, ofrecen el listado de hallazgos en el área de la Galia mediterránea, mientras que DEPEYROT (2002), p. 124-125, ofrece la lista de todos los descubrimientos efectuados hasta la fecha de publicación de su obra.

15. MALACHER y COLLIS (1992), p. 196; BRENOT y SCHEERS (1993), p. 85.

mento a favor de una atribución arverna.¹⁶ Por el contrario, si bien se ha atribuido a los petrucoros,¹⁷ más bien parece que es de los cavares, como actualmente piensa Scheers.¹⁸ De hecho, su amplia presencia en el triángulo de la desembocadura del Ródano y su nula presencia en los alrededores de *Massilia* hacen más bien considerar esta amonedación como proveniente de los alrededores del medio o bajo Ródano.¹⁹ No es más que una muestra de la dificultad de poder catalogar las emisiones galas.

Esta moneda, por metal, metrología y módulo, se parece a las pequeñas monedas divisionarias de la Galia Narbonense, como p. e., *Nemausus*.²⁰ Por el módulo, el peso (más de la mitad de los ejemplares registrados por Feugère y Py pesan entre 1,5 y 1,8 g) y la presencia del toro en el reverso, hace pensar en ciertos lazos con los pequeños bronce de *Massalia*.²¹ Todo ello refuerza un origen meridional a estas piezas.

Se ha considerado que se trataría de un semis, como atestiguaría la marca detrás de la cabeza del anverso.²² Pero esto no parece ni mucho menos posible.

Por la filiación que aparece en la moneda, podemos observar que el *praenomen* del padre del monetario es diferente del hijo, y que recuerda a los *Pompeii Magni*, como el hijo menor de Pompeyo Magno, Sexto Pompeyo, y al bisabuelo de este último, Sexto Pompeyo, gobernador de Macedonia (*pr.* 119 a. C.).²³ Sin duda, estamos ante un personaje notable descendiente de alguien que recibió la ciudadanía de manos de Pompeyo Magno durante la estancia de este último en la Galia Transalpina camino de Hispania con ocasión de la guerra sertoriana.

Difícil establecer si desde un principio sus miembros tuvieron como *praenomen* *Cnaeus* o *Sextus*, utilizados por los *Pompeii Magni*. Pero lo importante es destacar que un miembro de esta familia gala tuvo como *praenomen* *Titus*, un dato que de forma aislada difícilmente podría señalar su conexión con la obra de Pompeyo Magno. Nosotros defendemos la postura de que si bien es cierto que hay varios *Pompeii* que deben su *nomen* a la concesión de la ciudadanía romana por parte de Pompeyo Magno y sus hijos, la mayor parte de los individuos que se conocen en la Galia Transalpina e Hispania con este gentilicio en realidad lo único que habrían hecho es romanizar su onomástica, escogiendo un nombre bien conocido debido a la importancia e influencia que tuvo en un momento histórico determinado.

16. GUICHARD *et alii* (1993), p. 33.

17. GOUET, PRIEUR y SCHMITT (2001), p. 142 n.º 4353.

18. GOUET, PRIEUR y SCHMITT (2002), p. 49.

19. FEUGÈRE y PY (2011), p. 198.

20. GOUET, PRIEUR y SCHMITT (2002), p. 49.

21. FEUGÈRE y PY (2011), p. 197.

22. GOUET, PRIEUR y SCHMITT (2002), p. 49.

23. Sobre este personaje, *vid.* AMELA VALVERDE, L., «Sexto Pompeyo, gobernador de Macedonia, y las incursiones escordiscas ca. 120-100 a. C.», *Iberia* 7 (2004), p. 19-38.

BIBLIOGRAFÍA

BARTHÉLEMY, A. de, «Étude sur des monnaies gauloises trouvées en Poitou et en Saintonge», *Mémoires de la Société des Antiquaires de l'Ouest*, 1873, p. 493-532.

BLANCHET, A., *Traité des monnaies gauloises*, Paris, 1905.

BRENOT, C. - SCHEERS, S., *Catalogue des monnaies massaliètes et monnaies celtiques du Musée des Beaux-Arts de Lyon*, Leuven, 1993.

BURNETT, A. - AMANDRY, M. - RIPOLLÈS, P. P., *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69). Part I: Introduction and Catalogue*, Londres, 1992.

CHANGANIER, A., *Examen de quelques monnaies des Arvernes*, Beaune, 1884.

DELESTRÉE, L.-P. - TACHE, M., *Nouvel atlas des monnaies gauloises III. La Celtique, du Jura et des Alpes à la façade atlantique*, Saint-Germain-en-Laye, 2006.

DEPEYROT, G., *Le Numéraire Celtique. I. La Gaule du Sud-Est*, Moneta 27, Wetteren, 2001.

FEUGÈRE, M. - PY, M., *Dictionnaire des monnaies découvertes en Gaule méditerranéenne (530-27 avant notre ère)*, Montagnac-Paris, 2011.

GOUET, S. - PRIEUR, M. - SCHMITT, L., *Monnaies XV*, Paris, 2002.

LA SAUSSAYE, L. de, *Numismatique de la Gaule Narbonnaise*, Blois-Paris, 1842.

LA TOUR, H. de - FISCHER, B., *Atlas de monnaies gauloises*, Paris, 1992.

MALACHET, E. - COLLIS, J., «Chronology, production and distribution of coins in the Auvergne», en *Celtic Coinage: Britain and Beyond*, BAR 222, Oxford, 1992, p. 189-206.

Una representación de Cleopatra en la ciudad aquea de Patras (HGC 5 57)

LUIS AMELA VALVERDE*

Es muy conocida la representación de la famosa reina egipcia Cleopatra VII (51-30 a. C.) en monedas sirias, en la que figura su nombre, especialmente una particularmente numerosa procedente de *Chalcis ad Libanum* (HGC 9 1451 = RPC I 4771).¹ Menos conocida es la propia imagen de Cleopatra fuera de los territorios que gobernó, y en la que no figura su nombre. Este es el caso de una emisión procedente de la ciudad aquea de Patras.

Patras fue un importante puerto al norte de la península griega del Peloponeso, y hoy día es una de las ciudades más importantes de la Grecia actual, y es la capital de la región de Grecia Occidental y de la prefectura de Acaya. Fue en Patras en donde Marco Antonio (cos. I 44 a. C.) reunió su flota para posteriormente enfrentarse con la de su rival C. Julio Octaviano (cos. I 43 a. C.) en la batalla de *Actium* (31 a. C.), ya que aquí pasó el invierno (Dio Cass. 50, 9, 3). No en vano, es aquí en donde hay que situar el taller que acuñó la famosa serie de áureos y denarios «legionarios» de Marco Antonio (HGC 5 74-110 = RRC 544/1-39).

He aquí la descripción de un ejemplar de la emisión de Cleopatra VII en Patras por la casa de subastas Classical Numismatic Group, Inc. (CNG), n.º 852236:

«ACHAIA, Patrai. Circa 35 BC. AR Hemidrachm (16 mm, 2.24 g, 1 h). Damasias, son of Agesilaus, magistrate. Head of Aphrodite right, wearing stephanos / ΔΑ/ΜΑCΙΑC in two lines above Patrai monogram; all within wreath. BCD Peloponnesos 525-8. Good VF, toned.

* Doctor en Geografia i Història. Universitat de Barcelona.
1. La lista, en BUTTREY, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 39.

This coin is from a massive issue that was struck in an apparent hasty manner, a fact suggested by the relatively crude dies that were often overused. Many of the known examples are poorly struck, another indication of haste. The date of the issue, in the mid-30s BC, suggests that the issue was made in conjunction with Mark Antony's preparations for his incipient war with Octavian. The head of Aphrodite may also have the features of Cleopatra VII, as many issues in the region at this time used her likeness in an attempt to flatter the wealthy queen (in fact, another issue of Patrai, BCD Peloponnesos 531-531,² were overt issues in the name of Cleopatra).»

De una manera difícilmente explicable, esta interesante serie no figura en RPC I. Como puede seguirse por la explicación y lo que hemos podido averiguar, se trata de una emisión masiva que aparentemente fue efectuada de manera apresurada, como lo sugieren los cuños relativamente toscos que fueron frecuentemente usadas en exceso, inclusive la utilización de cuños oxidados y cuños rotos. Muchos de los ejemplares conocidos son pobremente acuñados: los anversos aparecen por lo general ligeramente golpeados, mientras que, por el contrario, los reversos lo son fuertemente, otro indicio de que fueron amonedados rápidamente. Estas monedas circularon durante un largo periodo de tiempo, como señala que muchos de estos ejemplares presenten un fuerte desgaste.

La fecha de esta amonedación, a mediados de la década de los años 30 a. C., sugiere que la emisión fue hecha en conjunción con los preparativos de Marco Antonio en su incipiente guerra contra Octaviano. Si conjeturamos que la emisión de áureos y denarios de Marco Antonio fueron acuñados para las fuerzas militares romanas, posiblemente nuestra amonedación lo fuese para las fuerzas auxiliares. Haug señala que una amonedación paralela (HGC 5 62), la cual ahora trataremos, debió utilizarse en los mercados de la propia ciudad de Patras por los soldados de Cleopatra VII y Marco Antonio y en las poblaciones vecinas.³

Si bien en el anverso de esta acuñación se representa la cabeza de la diosa Afrodita, presenta las características de Cleopatra VII, como aconteció en muchas amonedaciones de la región al utilizar su imagen en un intento de halagar a la rica reina. Hay que señalar que existe procedente de la propia Patras una acuñación a nombre de la propia Cleopatra VII (BCD 531-532 = BMC 14-15 = HGC 5 62 = RPC I 1245 = Svoronos 1905), emitida seguramente cuando tanto Marco Antonio y Cleopatra VII se encontraban en esta ciudad.⁴ Se trata de la única emisión de esta reina que se efectúa fuera de su reino (Egipto y dependencias), y hay que considerarla puramente honoraria,⁵ aunque a veces se ha interpretado que Cleopatra VII tenía bajo su poder la ciudad de Patras. No sería el único homenaje que Patras dedicó a la famosa reina egipcia, pues existen noticias del siglo XIX que hablan de la existencia en la ciudad de un relieve de Cleopatra VII; lamentablemente, actualmente se encuentra desaparecido.⁶

2. En realidad es BCD, p. 531-532.

3. HAUG (2008), p. 413.

4. HEAD (1911), p. 415; BUTTREY, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 258.

5. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÉS (1992), p. 39.

Bronce de Cleopatra VII de Patras (HGC 5 62 = RPC I 1245).

Si bien los autores de RPC consideran que Agis, hijo de Lyson, el magistrado encargado de esta emisión, es un personaje desconocido,⁷ Haug lo relaciona con el hijo de Lyson de Patras (cuyo nombre no es citado) que Cicerón menciona en una carta del año 46 a. C. dirigida al gobernador de Grecia, Ser. Sulpicio Rufo (cos. 51 a. C.) (Cic. *Fam.* 13, 19, 2),⁸ teoría que encontramos muy razonable.

Haug señala que esta emisión a favor de Cleopatra VII, en la que para nada aparece Marco Antonio, es de amplio carácter político, en un momento en que el Senado de Roma había declarado la guerra a la reina egipcia (y no a su amante romano) (Dio Cass. 50, 4, 4-5).⁹ La causa de ello parece encontrarse en que en este tiempo el dominio romano era impopular en Grecia, y promover la figura de Cleopatra VII parece haber sido la respuesta de Marco Antonio a este problema.¹⁰

Hay que advertir que unos bronce acuñados por Marco Antonio y Cleopatra VII que Grant¹¹ atribuyó también a Patras en realidad fueron emitidos en la Cirenica (RPC I 924-925 = Svoronos 1899-1900).¹²

Sea como fuere, hay que advertir que una ciudad vecina de Patras, en la propia Acaya, Aigeira, acuñó en esta época un bronce (HGC 5 15 = BCD 408 = SNG Copenhagen 129), que tampoco figura en RPC (de denominación C según Hoover, o para otros un tetracalco), en cuyo anverso figura un busto de mujer a la derecha, en que se ha querido ver a la propia Cleopatra VII. Por tanto, no habría que ver el homenaje efectuado por Patras como un hecho aislado.

Bronce de Aigeira (HGC 5 15 = BCD 408 = SNG Copenhagen 129).

6. HAUG (2008), p. 408.

7. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 258.

8. HAUG (2008), p. 409.

9. HAUG (2008), p. 413.

10. HAUG (2008), p. 414.

11. GRANT (1969), p. 64 y 456.

12. BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 258.

Así mismo, en el reino de Galacia, bajo el rey Amintas (37-25 a. C.), también se acuñó un bronce en cuyo anverso aparece el busto de la diosa Artemisa, con sus característicos atributos, el arco y el carcaj más el ciervo, que en realidad encubre la figura de Cleopatra VII.

Bronce gálata del monarca Amintas (RPC I 3503. SNG France 2365-2370).

Las sorpresas no se detienen aquí, debido a que otra población de Acaya, Aigion, produce un bronce *ca.* 37-31 a. C. (HGC 5 24 = BCD 438), con la cabeza de Dionisio en el anverso y un águila en el reverso, que se ha interpretado como una referencia a Antonio y Cleopatra respectivamente.¹³

Bronce de Aigion (HGC 5 24 = BCD 438).

No solo eso, sino que debido a que esta misma iconografía se repite en dos bronce atenienses de la misma época, año 32 a. C. (Kroll 144-145), en los cuales, si bien en el anverso figura la cabeza de Zeus, en el reverso de uno de ellos se reproduce la cabeza de Dionisio (Kroll 144) y en el otro un águila (Kroll 145), aunque en este último caso el águila, más que referirse a Cleopatra, que era impopular en Atenas, representaría a Egipto.¹⁴

Bronce de Atenas del año 32 a. C. (Kroll 144 = SNG Copenhagen 144).

Como hemos señalado, ni esta emisión ni la serie completa de acuñaciones de Patras pertenecientes al periodo final de la República romana están recogidas en el corpus de RPC I. Por eso, reproducimos todas las monedas que se acuñaron

13. KROLL (1993), p. 233.

14. KROLL (1993), p. 104

en Patras durante el periodo 45-25 a. C., según la ordenación de Hoover en HGC 5,¹⁵ precisando más la cronología de Gardner, que las había datado *grosso modo* en el periodo 146-32 a. C.,¹⁶ a lo que hay que añadir la emisión a nombre de Cleopatra (HGC 5 62 = RPC I 1245),¹⁷ y la de Head, que las dató así mismo en el momento 146-43 a. C., más la emisión de Cleopatra (HGC 5 62 = RPC I 1245) en el invierno del año 32/31 a. C.¹⁸

En primer lugar, Patras emitió monedas de la Liga Aquea durante el siglo II a. C., en plata (HGC 5 51-54) y en bronce (HGC 5 56), y luego *ca.* el año 86 a. C., durante la Primera Guerra Mitridática (89-85 a. C.) (HGC 5 55).¹⁹ Las monedas de plata, trióbolos o hemidracmas, obedecen al estándar egineta reducido (*ca.* 2,45 g de peso), en que las piezas emitidas en el siglo II a. C. llevan como símbolo un tridente mientras que las de principios del siglo I a. C. tienen como símbolo un delfín.²⁰

Hemidracma de Patras (Benner 49 = BCD 508.4-5 = HGC 5 55).

Posteriormente, ya la amonedación cívica del periodo 45-25 a. C. presenta tanto acuñaciones de plata, también trióbolos o hemidracmas de estándar egineta reducido (*ca.* 2,40 g de peso) (HGC 5 57-58), como de bronce, en denominación B²¹ (HGC 5 59-64),²² denominación C²³ (HGC 5 65-67),²⁴ denominación C/D²⁵ (HGC 5 68-71)²⁶ y denominación D²⁷ (HGC 5 72-73).

Los trióbolos o hemidracmas de este último periodo son acuñados en el contexto del conflicto entre Marco Antonio y Octaviano. De esta forma, la primera serie (HGC 5 57), la que hemos aquí presentado, muestra a la diosa Afrodita (que encubre a Cleopatra VII, como hemos dicho) en el anverso mientras que en el reverso figura en griego el nombre del magistrado encargado de la acuñación den-

15. HOOVER (2011), p. 28-31.

16. GARDNER (1887), p. 22.

17. GARDNER (1887), p. 23.

18. HEAD (1911), p. 414.

19. HOOVER (2011), p. 26-28.

20. HOOVER (2011), p. 26.

21. Se ha señalado que pudiera tratarse de hemióbolos o hexacalcos.

22. 20-22 mm de diámetro y 4,86-9,24 g de peso.

23. Se ha señalado que pudiera tratarse de tritemorionos o tetralcos.

24. 18-20 mm de diámetro y 4,18-5,57 g de peso.

25. Se ha señalado que pudiera tratarse de tritemorionos o tetralcos.

26. 18-19 mm de diámetro y 3,96-4,51 g de peso.

27. Se ha señalado que pudiera tratarse de la sexta parte de un óbolo (dicalco).

tro de una corona, seguramente un motivo que buscaba anunciar la futura victoria (que no fue así) contra Octaviano.

La segunda y última serie (HGC 5 58) presenta la cabeza de Zeus en el anverso mientras que en el reverso se encuentra el nombre en griego del magistrado encargado de la emisión dentro de una corona que finalizaba en proas de naves. Esta última parece tratarse de la *corona rostrata* otorgada a M. Vipsania Agripa (*cos.* I 37 a. C.) por la victoria de *Actium*, pues fue éste quien dirigió la flota de Octaviano y quien precisamente conquistó la ciudad de Patras (Dio Cass. 50, 13, 5).²⁸ Es de destacar que el monograma que figura en esta emisión es diferente de la del resto de amonedaciones de Patras de este periodo, que hace referencia a la propia ciudad.

Esta serie también fue de carácter masivo y efectuada de una manera precipitada, un hecho sugerido por la utilización también de cuños toscos que fueron sobreutilizados, aunque los anversos con menos bastos, lo que parece indicio de que se utilizaron artesanos que tenían habilidades diferentes unos de otros, como indica el hecho de que algunos reversos son cóncavos. Muchos de los ejemplares son pobremente acuñados, otro indicio de la prisa con la que se hicieron, aunque no tanto como en la emisión que estamos presentando con la representación de Afrodita. Como esta última, debió servir para el pago de los gastos ocasionados por la presencia del ejército, en este caso el de Octaviano.²⁹

HGC 5 58.

Las monedas de bronce envuelven en su principio, en la década de los años cuarenta a. C., tres denominaciones (B, B/C, C) fácilmente distinguibles por su tipo: Heracles y Atenea en la denominación B, Atenea y Poseidon en la denominación B/C y una *cista mystica* y Dioniso en la denominación C. Posteriormente, este sistema se amplía mediante la adopción de una cuarta denominación, la denominación D, en la que figuran un búho y el tridente de Poseidón. Llama poderosamente la atención una acuñación especial en denominación B que fue emitida durante la ocupación de Patras por Marco Antonio y Cleopatra VII, con el retrato de esta última en el anverso y el tocado de Isis en el reverso (BCD 531-

28. HAUG (2008), p. 416; HOOVER (2011), p. 26. HAUG advierte que la única corona navalis otorgada en tiempos de Augusto fue a Agripa, pero en ocasión de su victoria sobre Sexto Pompeyo, año 36 a. C. (Dio Cass. 49, 14, 3; Liv. Per. 129; Plin. NH 16, 3; Sen. Benef. 3, 32, 4; Vell. Pat. 2, 81, 3).

29. HAUG (2008), p. 417

532 = HGC 5 62 = RPC I 1245),³⁰ que ya hemos citado. Es de reseñar que Cleopatra VII era muy conocida como una «Nueva Isis» (Dio Cass. 50, 5, 3; 50, 25, 3. Plut. *Ant.* 54, 6), por lo que este atuendo reforzaba la identificación de la reina egipcia.

Muy posiblemente estas emisiones comenzaran a fabricarse a partir de la batalla de *Philippi* (42 a. C.), momento tras el cual Marco Antonio se convierte en el hombre fuerte del Oriente romano. Si esto fuera así, mostraría una importante conexión entre este importante puerto del Peloponeso y la Administración romana, que se vería reflejada en las amonedaciones de plata, primero a favor de Marco Antonio y luego de su rival Octaviano.

La seriación del taller de Patras en el tercer cuarto del siglo i a. C. es la siguiente:

I. Serie del magistrado Metrodoros, hijo de Menekles, ca. 45-40 a. C.³¹

Denominación B (BCD 509-512 = BMC 8-12 = HGC 5 59 = Lindgren II 1637 = SNG Copenhagen 162-163). Anv.: Cabeza barbada de Heracles a derecha, llevando tainia. Rev.: ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ ΜΕΝΕΚΛΕΩΣ ΠΑΤΡΕΩΝ; Atenea avanzando a derecha, llevando lanza y escudo; búho a derecha y monograma a izquierda.

II. Serie del magistrado Lykon, hijo de Damotinos, ca. 45-40 a. C.³²

Denominación C (BCD 514 = BMC 6 = HGC 5 65 corr = SNG Copenhagen 159 = Weber 3959). Anv.: Busto de Atenea con casco corintio a derecha. Rev.: ΛΥΚΩΝ ΔΑΜΟΤΙΜΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ; Poseidón avanzando a derecha, blandiendo tridente y llevando un delfín; monograma a izquierda. La maza coronada por caduceo a derecha que describe Hoover ni se observa en la fotografía que ilustra en su libro ni en el presente ejemplar, por lo que debe tratarse de un error mecánico. Compárese con la moneda siguiente.

30. HOOVER (2011), p. 26.

31. Hemos leído que este magistrado acuñó hemióbolos pesados y el único (sic) tritemorion del periodo, pero solo he encontrado la primera y única emisión, por lo que debe de haber algún error en la fuente consultada. Precisamente, la seriación de las emisiones de Patras de este periodo comienzan por ser sus piezas las más pesadas, entre 7,13 y 7,30 g, en comparación con las siguientes, de ca. 6 g..

32. Hemos leído que este magistrado emitiría un tritemorion.

III. Serie del magistrado Aristarchos, hijo de Damon, ca. 45-40 a. C.³³

Denominación C (BCD 515-516 = BMC 5 = HGC 5 66 = SNG Copenhagen 160-161). Anv.: Busto de Atenea con casco corintio a derecha. Rev.: ΑΠΙCΤΑΡΧΟC ΔΑΜΟΝΟC ΠΑΤΡΕΩΝ; Poseidón avanzando a derecha, blandiendo tridente y llevando un delfín; maza coronada por caduceo a derecha (kerykeion), monograma a izquierda.

Denominación C/D (BCD 517 = HGC 5 68). Anv.: ΠΑΤΡΕΩΝ; cista mystica dentro de una corona de hiedra. Rev.: Dioniso de cara llevando antorcha y thyrsos; maza coronada por caduceo a derecha (kerykeion), monograma a izquierda; ΑΠΙCΤΑΡΧΟC ΔΑΜΟΝΟC alrededor.

IV. Serie del magistrado Nikostratos, hijo de Kallistratos, ca. 45-40 a. C.³⁴

Denominación B (BCD 518-520 = BMC 12-13 = HGC 5 60 = SNG Copenhagen 164 = Weber 3961). Anv.: Cabeza barbada de Heracles a derecha, llevando tainia. Rev.: ΝΙΚΟCΤΡΑΤΟC ΚΑΛΛΙCΤΡΑΤΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ, Atenea avanzando a derecha, llevando lanza y escudo; rama de palma a izquierda y monograma a derecha.

V. Serie del magistrado Archikrates, hijo de Dikaiarchos, ca. 40-35 a. C.³⁵

33. Hemos leído que este magistrado emitiría tritemoria y tetartemoria.

34. Hemos leído que este magistrado emitiría hemióbolos ligeros.

35. Hemos leído que este magistrado emitiría hemióbolos ligeros.

Denominación B (BCD 521-523 = BMC 7 = HGC 5 61). Anv.: Cabeza barbada de Heracles a derecha, llevando tainia. Rev.: ARXIKPATHC ΔΙΚΑΙΑΠΧΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ. Atenea avanzando a derecha, llevando lanza y escudo; monograma $\overline{\text{WE}}$ a derecha.

VI. Serie del magistrado Archimed..., ca. 40-35 a. C.³⁶

Denominación C (BCD 524 = HGC 5 67). Anv.: Busto de Atenea con casco corintio a derecha. Rev.: APXIMHΔ... ΠΑΤΡΕΩΝ; Poseidón avanzando a derecha, blandiendo tridente y llevando un delfín; incierto monograma y/o símbolo a izquierda y/o a derecha (si hay).

VII. Serie del magistrado Damasias, hijo de Agisilaos, ca. 35-31 a. C.³⁷

Trióbolo o hemidracma (BCD 525-528 = BCM 2-3 = HGC 5 57 = McClean 6325-6328 = SNG Copenhagen 154 = SNG Lockett 2348). Anv.: Cabeza de Afrodita a derecha, llevando stephane. Rev.: Monograma $\overline{\text{WE}}$; leyenda ΔΑ/ΜΑCΙΑC encima; todo dentro de una corona de laurel.

Denominación C/D (SNG Copenhagen [Phlipsis] 156 = HGC 5 69). Anv.: ΠΑΤΡΕΩΝ; *cista mystica* dentro de una corona de hiedra. Rev.: Dioniso de cara llevando antorcha y tirso; monograma a izquierda; ΔΑΜΑCΙΑC ΑΓΙCΙΑΑΟΥ alrededor.

Denominación D (SNG Copenhagen [Phlipsis] 155 = HGC 5 72). Anv.: Búho a derecha con la cara mirando enfrente; Δ-Α/Μ-Α/Σ-Ι/Α-Σ a través del campo. Rev.: Π-Α; tridente; todo dentro de una corona de laurel.

Denominación D (BCD 529 = HGC 5 73). Anv.: Búho a izquierda con la cara mirando enfrente; Δ-Α/Μ-Α/Σ-Ι/Α-Σ a través del campo. Rev.: Π-Α; tridente; todo dentro de una corona de laurel.

36. Hemos leído que este magistrado emitiría tritemoria.

37. Hemos leído que este magistrado emitiría hemidracma, tetartemoria y sextos de óbolos.

VIII. Serie³⁸ del magistrado Xenophantos, hijo de Sosistratos, ca. 35-31 a. C.³⁹

Denominación C/D (BCD 530 = HGC 5 70 corr⁴⁰). Anv.: [ΠΙΑΤΡΕ/ωΝ]; *cista mystica* dentro de una corona de hiedra. Rev.: Dioniso de cara llevando antorcha y tirso; monograma $\overline{\omega}\epsilon$ a izquierda; alrededor ΞΕΝΟΦΑΝΤ... CωCICTPATO.

IX. Serie del magistrado Agias, hijo de Lyson, ca. 32/31 a. C.

Denominación B (BCD 531-532 = BMC 14-15 = HGC 5 62 = RPC I 1245 = Svoronos 1905). Anv.: ΒΑΣΙΛΙΚΚΑ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ; busto diademado de Cleopatra VII a derecha, llevando stephane. Rev.: ΑΓΙΑC ΑΥCΩΝΟC ΠΙΑΤΡΕωΝ; tocado de Isis.

X. Serie del magistrado Agys, hijo de Aischrion, finales del 31 a. C.

Trióbolo o hemidracma (BCD 533-536 = BCM 1 = HGC 5 58 = SNG Copenhagen 152). Anv.: Cabeza laureada de Zeus a derecha. Rev.: ΑΓΥC/ΑΙ-CΧΠΙ/ΩΝΟC en el campo, dentro de una corona rostral, con monograma en el centro.

Ya en época imperial, tenemos:

XI. Serie del magistrado Aischrion, hijo de Lysia..., ca. 25 a. C.⁴¹

38. Hemos leído que antes de este magistrado iría una serie firmada por Aristomenes, hijo de Aristodamas, que emitiría tetaremoría, pero Hoover no la cita.

39. Hemos leído que este magistrado emitiría tritemoría.

40. Leyendas del magistrado monetales completadas a través del ejemplar procedente de la casa de subastas Classical Numismatic Group, Inc. (CNG), subasta Mail Bid Sale 81, lote n.º 2196, de 20 de abril de 2009.

41. Hemos leído que este magistrado emitiría hemióbolos ligeros y tetartemoría.

Denominación B (BCD 537-538 = BMC 13 = HGC 5 63). Anv.: Cabeza barbada de Heracles a derecha. Rev.: ΔΙΣΧΡΙΩΝ ΛΥΣΙΑ ΠΑΤΡΕΩΝ; Atenea avanzando a derecha, llevando lanza y escudo.

Denominación C/D (HGC 5 71 = Weber 3962). Anv.: ΠΑΤΡΕ/ωΝ; *cista mystica* dentro de una corona de hiedra. Rev.: Dioniso de cara llevando antorcha y tirso; monograma ΤΕ a izquierda; ΔΙΣΧΡΙΩΝ ΛΥΣΙΑ alrededor.

XII. Serie del magistrado Andron, hijo de Lysixenos, ca. 25 a. C.⁴²

Denominación B (HGC 5 64). Anv.: Cabeza barbada de Heracles a derecha. Rev.: ΑΝΔΡΩΝ ΛΥΣΙΞΕΝΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ; Atenea avanzando a derecha, llevando lanza y escudo.

En el año 14 a. C. Augusto conmemoró su victoria en *Actium* al asentar veteranos de las legiones décima y duodécima en la ciudad (como figura en las monedas: RPC I 1256-1257) y la convirtió en una colonia romana.⁴³

RPC I 1256

BIBLIOGRAFÍA

BRUNT, P. A., *Italian Manpower 225 BC-AD 14*, Oxford, 1971.

BURNETT, A.- AMANDRY, M. - RIPOLLÈS, P. P., *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69). Part I: Introduction and Catalogue*, Londres, 1992.

GARDNER, P., *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Peloponnesus (excluding Corinth)*, Londres, 1887.

GRANT, M., *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire 49 BC-AD 14*, Cambridge, 1969.

HAUG, E., «Local Politics in the Late Republic: Antony and Cleopatra at Patras», *AJN* 20 (2008), p. 405-420.

42. Hemos leído que este magistrado emitiría hemióbolos ligeros.

43. GARDNER (1887), p. 23; BRUNT (1971), p. 599; BURNETT, AMANDRY y RIPOLLÈS (1992), p. 258; HAUG (2008), p. 406 y 416; HOOVER (2011), p. 26.

HEAD, B. V., *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics*, Oxford, 1911.

HOOVER, O. D., *Handbook of Coins of the Islands. Adriatic, Ionian, Thracian, Aegean, and Carpathian Seas (excluding Crete and Cyprus). Sixth to First Centuries BC*, Lancaster/Londres, 2000.

KROLL, J., *The Athenian Agora. Volume XXVI. The Greek Coins*, Atenas, 2003.

El denario de Cn. Domicio Calvino (RRC 532/1)

LUIS AMELA VALVERDE*

Cn. Domicio Calvino (cos. II 40 a. C.) es uno de tantos individuos secundarios que participaron en las luchas que azotaron la República romana durante su último siglo de existencia. Domicio Calvino fue gobernador de la provincia de Hispania Citerior durante los años 39-37 a. C., luchando contra los cerretanos (Dio Cass. 48, 42, 1-2), pueblo indígena que habitaba los Pirineos centrales, cuya victoria le valió la celebración de un triunfo.

Pero este personaje no solo es conocido por su actividad bélica. Se conoce su actividad en varias ciudades de la península ibérica, en concreto en la capital de la Citerior, *Tarraco* (Tarragona) (AE 2000 801 = CIL II 4134 = ELHR C60 = HAE 183 = HEp 10 606 = RIT 362), y en *Emporiae* (Empúries/Ampurias) (AE 1977 468 = ELRH C80 = IRC III 26. AE 1977 469a = CIL II 6186a = HEp 4 401 = ELRH C81a = ILLRP 1173a = IRC III 27. AE 1977 469b = CIL II 6186b = ELRH C81b = ILLRP 1173b = IRC III 28). Seguramente su dinamismo debió de concernir a otras comunidades hispanas, pero, por desgracia, no nos han llegado documentos que lo confirmen.

Es de interés señalar que Domicio Calvino emitió un denario de plata (ACIP 1427 = CNH Osca 1 = RRC 532/1) que sería acuñado durante su estancia en Hispania. Su descripción es la siguiente:

* Doctor en Geografia i Història. Universitat de Barcelona.

1. SYDENHAM (1952), p. 212; CRAWFORD (1974), p. 533; CARSON (1978), p. 77; COLLANTES (1997), p. 99.

Anv.: Cabeza masculina (de Hércules¹), barbada; alrededor del cuello, collar; detrás de la cabeza, OSCA. Rev.: Emblemas de pontificado: apex, secures terminando en cabeza de lobo, *aspergillum* y *simpulum*; más adelante y a derecha, *DOM(itius)·CO(n)S(ul)·ITER(um)·IMP(erator)*.

Los datos que nos dan Villaronga y Benages de esta acuñación son los siguientes: 18 mm de diámetro, 3,66 g de peso² (en 28 ejemplares), rareza: 4.³

El estilo de la cabeza del anverso es igual al de los denarios ibéricos de Bolskan (ACIP 1412-1414, 1417-1418 y 1422-1423 = CNH Bolkan 1-3, 6-7 y 12-13),⁴ mientras que los símbolos sacerdotales recuerdan a las conocidas monedas del elefante acuñadas por C. Julio César (cos. I 59 a. C.) del año 49 a. C. (RRC 443/1),⁵ lo que quizás quiera indicar que estuvo al lado del bando cesariano desde el primer momento.⁶ Combina de esta forma tipos tradicionales indígenas con símbolos latinos.

Denario romano RRC 443/1.

Como se puede apreciar, en el anverso se menciona la palabra *Oscá* (latiniización del topónimo indígena Bolskan, que explica la figuración del anverso), la cual, sin lugar a dudas, debe referirse a la actual ciudad de Huesca (prov. Huesca). *Oscá* había sido anteriormente el cuartel general del famoso rebelde Q. Sertorio (pr. 83 a. C.), y que debió tener la misma función para Domicio Calvino durante la guerra contra los cerretanos.⁷

La mención del taller de acuñación es muy interesante, puesto que de toda la amonedación romana republicana del periodo de las guerras civiles solo existen dos casos. Uno es el presente denario de Domicio Calvino, y el otro, como recuerda Woytek, es el quinario emitido en *Lugdunum* (RRC 489/5), debido a que

2. Pie teórico: 3,96 g de peso.

3. VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 261.

4. GRUEBER (1910), p. 373; CAMPO (1973), p. 64; CRAWFORD (1974), p. 534; F. y M. BELTRÁN LLORIS (1982), p. 22; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1991), p. 69; COLLANTES (1997), p. 99; SEAR (1998), p. 209; CATALI (2001), p. 283; SCHMITT y PRIEUR (2004), p. 155; ESPULGA (2012), p. 68 y 71.

5. F. y M. BELTRÁN LLORIS, (1982), p. 22; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1991), p. 69; COLLANTES (1997), p. 99; SEAR (1998), p. 209; SCHMITT y PRIEUR (2004), p. 155; ESPLUGA (2012), p. 69 y 71; Sobre el denario del elefante, vid. AMELA VALVERDE, L., «La emisión cesariana RRC 443/1 y sus imitaciones», *Numisma* 246 (2002), p. 7-37; «Nueva(s) variante(s) de RRC 443/1 (denario de César con elefante)», *GN* 180 (2011), p. 3-8.

6. ESPULGA (2012), p. 69.

7. GRUEBER (1910), p. 373; SYDENHAM (1952), p. 212; CAMPO (1973), p. 64; SEAR (1998), p. 209; CARSON (1978), p. 77 únicamente indica Hispania.

en esta acuñación no se menciona al *imperator* que la mandó emitir, Marco Antonio.⁸ La particularidad de representar la cabeza ibérica de Bolskan quizás explique la mención de la ciudad donde se acuñaron estas monedas.⁹

No tiene sentido la teoría de que la presencia de la cabeza ibérica tuviese posiblemente una clara intención política de rememoración de la derrota sertoriana.¹⁰ Yo no veo exactamente cuál es la intencionalidad, ¿a favor o en contra? Evidentemente, a favor, pero ¿qué sentido tiene ir ahora en contra de Cn. Pompeyo Magno (*cos.* I 70 a. C.), el vencedor de Sertorio? ¿Para contrarrestar las clientelas pompeyanas, que Sexto Pompeyo, hijo de Pompeyo Magno, que a la sazón resistía a los triunviros en Sicilia, pudiera utilizar en un futuro? No en vano, Collantes atribuye la «sublevación» de los cerretanos a las maniobras de Sexto Pompeyo¹¹ cuando, más bien, lo que efectúa Domicio Calvino es conquistar un territorio que estaba fuera de la órbita romana, como posteriormente se realizará en el NO peninsular y en los Alpes. Además, cada vez más se considera que la amonedación ibérica efectuada por Sertorio es cada vez de menor entidad, e incluso que no emitió moneda alguna en *Osca*.¹²

En el reverso, los emblemas recuerdan el propio pontificado de Domicio Calvino, que aparece citado en la inscripción localizada en el Palatino anteriormente mencionada, y es citada por los autores clásicos (*cf.* Val. Max. 8, 11, 2). Asimismo, los letreros recuerdan los dos consulados alcanzados por Domicio Calvino, así como su calificación de *imperator*, es decir, de vencedor, sin duda de los cerretanos. Esto último sin duda fue el motivo para la producción de esta amonedación poco ortodoxa.¹³

CNH Bolskan 6.

CNH Bolskan 12.

8. WOYTEK (2003), p. 498.

9. MARTÍN (1995), p. 28 n.º 139 considera que esta amonedación es un caso aislado.

10. GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2001), p. 306 y 323; BLÁZQUEZ (2008), p. 272.

11. COLLANTES (1997), p. 99.

12. ARÉVALO (2008), p. 144-145.

13. SEAR (1998), p. 209; SCHMITT y PRIEUR (2004), p. 155; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 261; ESPULGA (2012), p. 71; RIVERO (2002), p. 161-162 niega que se trate de una emisión conmemorativa sobre la base de que en el reverso de la emisión no se alude a victorias, triunfos o trofeos, y únicamente serviría para el pago de las soldadas. Pero ya la mención del título de *imperator* es motivo suficiente para tal consideración, amén evidentemente de su función de retribución.

La fecha concreta de esta emisión es desconocida. Sea como fuere, se han barajado diferentes fechas: *ca.* el año 39 a. C.,¹⁴ *ca.* el año 38 a. C.,¹⁵ e incluso el año 36 a. C.;¹⁶ evidentemente, dentro del gobierno de la provincia de Hispania Citerior.¹⁷

Crawford había dado a esta emisión [< 30] cuños de anverso y [< 33] cuños de reverso,¹⁸ ciertamente, una corta emisión. Domínguez Arranz, en su estudio sobre esta acuñación, solo ha identificado 5 cuños de anverso y 4 de reverso sobre un total de 23 ejemplares documentados, no conociéndose ningún hallazgo de estos denarios.¹⁹ Esto ejemplifica lo que hemos dicho: se trata de una emisión conmemorativa, no para pagar a sus tropas, pues entonces habría sido mucho más numerosa. Schmitt y Prieur ya han señalado que la emisión de Domicio Calvino es mucho más rara de lo que indican las diferentes obras de referencia.²⁰

En esta emisión hay un hecho remarcable: no se hace referencia alguna al triunviro occidental C. Julio Octaviano (*cos.* I 43 a. C.), a quien Domicio Calvino debía su propio nombramiento en la Hispania Citerior. La omisión es inexplicable (en comparación con otras emisiones del periodo), aunque puede haber sido aprobada por Roma.²¹ En cualquier caso, debido a la especial relación con el otro triunviro del periodo, Marco Antonio (*cos.* I 44 a. C.), la no mención de Octaviano pudo ser debida para no disgustar al primero.

BIBLIOGRAFÍA

ARÉVALO GONZÁLEZ, A., «Aprovisionamiento y circulación monetaria en la Meseta sur durante la época romana», en *La romanización en el territorio de Castilla-La Mancha*, Cuenca, 2008, p. 127-182.

ARÉVALO, A. - CAMPO, M., «Las emisiones romanas y sus imitaciones en Hispania durante la República», en *Historia monetaria de Hispania antigua*, Madrid, 1998, p. 318-334.

ARÉVALO GONZÁLEZ, A. - MARCOS ALONSO, C., «Dos reacuñaciones romano-republicanas sobre moneda hispánica», *MDAI(M)* 38, (1997), p. 67-74.

14. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 341; SYDENHAM (1952), LXVIII; CRAWFORD (1974), p. 534; CARSON (1978), p. 77; BELTRÁN LLORIS, F. y M. (1980), p. 22; TOVAR (1989), p. 409; COLLANTES (1997), p. 99; ARÉVALO y CAMPO (1998), p. 334; SEAR (1998), p. 209; FATÁS (2000), p. 38; GARCÍA-BELLIDO (2000), p. 529; CATALLI (2001), p. 283; GARCÍA-BELLIDO y BLÁZQUEZ (2001), p. 306 y 323; VILLARONGA y BENAGES (2011), p. 261; ESPULGA (2012), p. 71.

15. RODDAZ (1988), p. 332; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1991), p. 29 y 69; ARÉVALO y MARCOS (1997), p. 73.

16. CAMPO (1973), p. 64.

17. MEDRANO y DIEZ (1985-1986), p. 163.

18. CRAWFORD (1974), p. 533.

19. DOMÍNGUEZ ARRANZ (1991), p. 73; ARÉVALO y CAMPO (1998), p. 334.

20. SCHMITT y 6 (2004), p. 155.

21. CRAWFORD (1974), p. 534; SEAR (1998), p. 209.

BELTRÁN LLORIS, F. - BELTRÁN LLORIS, M., «Numismática hispanorromana de la Tarraconense», *Numisma* 162-164 (1980), p. 8-98.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., *Curso de numismática. Tomo I. Numismática anti-gua, clásica y de España*, Cartagena, 1950.

BLÁZQUEZ CERRATO, C., «Emisiones y circulación monetaria en Hispania en época transicional (72-27 a. C.)», en *Del Imperium de Pompeyo a la Avtoritas de Augusto. Homenaje a Michael Grant*, Madrid, 2008, p. 259-277.

CAMPO, M., «Los denarios romano-republicanos acuñados en Hispania», *Acta Numismática*, 3 (1973), p. 53-64.

CARSON, R. A. G., *Principal Coins of the Romans. Volume I. The Republic c. 290-31 BC*, Londres, 1978.

CATALLI, F., *Monetazione romana repubblicana*, Milán, 2001.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., *Historia de las cecas de Hispania antigua*, Madrid, 1997.

CRAWFORD, M. H., *Roman Republic Coinage*, Cambridge, 1974.

DOMÍNGUEZ ARRANZ, M. A., *Medallas de la antigüedad. Las acuñaciones ibéricas y romanas de Osca*, Huesca, 1991.

ESPLUGA, X., «Divinitats i objectes religiosos a les emissions romanorepublicanes d'Hispania», en *Déus i mites de l'antiguitat. L'evidència de la moneda d'Hispania*, Barcelona, 2012, p. 66-71.

FATÁS CABEZA, G., «Gneo Domicio Calvino y la ciudad de Huesca», en *Roma en la cuenca media del Ebro. La romanización en Aragón*, Zaragoza, 2000, p. 37-42.

GARCÍA-BELLIDO, M.-P., «Troop Movements and Numismatics: Spanish Legions in German Camps», en *XII Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997. Akten*, I, Berlín, 2000, p. 524-530.

GARCÍA-BELLIDO, M.-P. - BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblos*, Madrid, 2001.

GRUEBER, H. A., *Coins of the Roman Republic in the British Museum. Vol. II. Coinages of Rome (continued), Roman Campania, Italy, the social War, and the Provinces*, Londres, 1910.

MARTINI, R., *Sextus Pompeius. Le emissioni hispaniche de tipo CN.MAG, le serie di Eppius e gli assi siciliani*, Milán, 1995.

MEDRANO MARQUES, M. M. - Díez SANZ, M., «Indicios y evidencias de conflictos y cambios políticos en el convento jurídico caesaraugustano, durante la dinastía Julio-Claudia», *Kalathos* 5-6 (1985-1986), p. 161-187.

RIVERO GRACIA, M. P., «La campaña militar de Domicio Calvino en el 39 a. C. y la ubicación de los cerretanos», en *Actas del I Congreso Internacional de Historia Antigua. La península ibérica hace 2000 años*, Valladolid, 2002, p. 159-163.

RODDAZ, J.-M., «Lucius Antonius», *Historia* 37 (1988), p. 317-346.

SCHMITT, L. - PRIEUR, M., *Les monnaies romaines*, París, 2004.

SEAR, D. R., *The History and Coinage of the Roman Imperators 49-27 BC*, Londres, 1998.

SYDENHAM, E. A., *The Coinage of the Roman Republic*, Londres, 1952.

TOVAR, A., *Iberische Landeskunde. Segunda parte. Las tribus y las ciudades de la antigua Hispania. Tomo 3. Tarraconensis*, Baden-Baden, 1989.

VILLARONGA, L. - BENAGES, J., *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les monedes de l'edat antiga a la Peninsula Ibèrica*, Barcelona, 2011.

WOYTEK, B., *Arma et Nummi. Forschungen zur römischen Finanzgeschichte und Münzprägung der Jahre 49 bis 42 v. Chr.*, Viena, 2003.

Reconsideració de les atribucions d'un tresoret de la taifa d'Alpont

DAVID FRANCÈS VAÑÓ*

BREU RESSENYA HISTÒRICA DE LA TAIFA D'ALPONT

La majoria de les mencions anotades a continuació, relatives a les cròniques medievals àrabs, són traduccions no publicades però recopilades per Sebastián Gaspariño.¹

Font: Mugrib II n. 597, p. 320:

«El qaid Abū Muhammad ʿAbd Allāh b al-Qasim al-Fihri. La controló con mano firme y se convirtió en un nudo en la garganta del señor de Valencia. Junto a él vivió mucho tiempo Hisham al-Muʿtadd al-Marwani, que llegó a ser califa de Córdoba, y desde allí lanzó sus reclamaciones al califato».

Font: ʿAmal, 208:

«De ellos fue Nizam al-Dawla ʿAbd-Allah b. Qasim al-Fihri. No dejó de estar en su poder desde el comienzo de la fitna. Este ʿAbd Allah fue el primero que se consolidó durante ella y construyó un gobierno para los suyos, hasta que murió en 421H. Después gobernó tras él su hijo Muhammad, el apodado Yumn al-Dawla».

Font: ʿAmal, 208:

«... continuaron sus días en ella durante los rebeldes de al-Andalus y los primeros de sus taifas, hasta el año 434H. Después gobernó su hijo Ahmad b. Muhammad b. ʿAbd Allah, el apodado ʿIzz al-Dawla».

* Investigador membre de la SCEN.

1. Al qual agraeixo haver-me-les mostrat per a aquest estudi.

Font: Abū Marwan b. Hayyan:

«[respecte a Abdallah I] Los títulos de sus antepasados fueron timbres de gloria temibles para quien decretó el mundo que fuese contado en sus guerras, y con ellos veló desde su atalaya. Pereció este joven en su alta atalaya sin disfrutar mucho tiempo tras su padre. Fue su muerte en rayab de este año.

Erigieron sus hombres tras él a un hijo suyo que era un niño de unos siete años, llamado Muhammad, y le alzarón al emirato en su lugar, dejando de lado a sus primos, pues le escogió para el puesto un jeque de su gobierno llamado Qasim, que era abuelo de este joven y padre de su madre. Controló el poder en su nombre unos meses para preservar los intereses del hijo de su hija, como delegado, hasta que alcanzó el uso de razón. Rehusó esto su tío ibn Muhammad y trató en secreto con un grupo de hombres de su hermano el atacar a este Qasim y acabar con el poder de su nieto, ocupando su lugar, temeroso por sus posesiones. Lo preparó según me han contado a finales de este año. Atacó a Qasim, lo encarceló y cargó de grilletes.

Envió al niño, hijo de su hermano, a las habitaciones de su madre y se casó con ella. Se reconcilió con el padre de ella, al que tenía prisionero. Le soltó y le devolvió a la posición que tenía con su hermano fallecido y lo controló rápidamente, hizo la paz con los reyes de su entorno, tomó el nombre de Nizam al-Dawla y continuó su gobierno».

Les cròniques esmenten l'any 434 AH com el de la mort d'Izz al Dawla, però, afortunadament, s'ha conservat la làpida de la seva sepultura, actualment dipositada en el museu Sant Pius V de València, i en ella apareix la data exacta de la seva mort:

«Falleció el diurno del domingo a trece por pasar de rayab del año 447H = 8 de octubre de 1055» (Barceló, 1998: 153).

Segons totes aquestes notícies, els governants de la taifa d'Alpont es podrien situar cronològicament així:

Nizam al-Dawla ʿABD ALLAH I b. Qasim	400-421 AH = 1009-1030 dC
Yumn al-Dawla MUHAMMAD b. ʿAbd Allah	421-434 AH = 1030-1042 dC
ʿIzz al-Dawla AHMAD b. Muhammad	434-447 AH = 1042-1055 dC
MUHAMMAD b. Ahmad	448-448 AH = 1056-1056 dC
Nizam (o Yanah) al-Dawla ʿABD ALLAH II	448-498 AH = 1056-1104 dC
Annexió a l'Imperi almoràvit el 1104 dC. ²	

2. Segons AFIF TURK (1991): «Antes del destronamiento de ʿAbd al Malik en 1110H los almorávides terminaron por anexionar en 1104H los dos principados (señoríos), Alpuente y Albarracín (la Sahla).»

FONT SOBRE ISMACIL AL-ZAFIR DE TOLEDO

Kamil, p. 374. (Any 428 AH):

«Y la autoridad pasó a las manos de Ismacil b. cAbd al Rahman b. cAmir b. Muctarrif b. D-i-l Nun, llamado Al-Zafir bi hawl Allah, bereber de origen pero nacido en Andalus y educado según costumbres de este país. Ismacil, nacido en 390H y muerto en 435H, era conocedor de la literatura, era buen poeta y escribió un tratado histórico literario».

EL TRESORET

El tresoret que estudiem fou presentat en una comunicació de l'XI Congrés Nacional de Numismàtica (Saragossa 2002) per Carolina Domènech Belda (2003). El treball no contenia fotografies, però sí la descripció de les llegendes interpretades a les monedes que hi eren contingudes. Domènech atribuïa dos tipus d'handús³ a la taifa d'Alpont i es meravellava que totes les monedes pertanyessin a una mateixa taifa: «Nos encontramos ante el primer conjunto monetario que conocemos de esta taifa y que además está formado íntegramente por monedas de un mismo estado, cosa poco frecuente en los hallazgos andalusíes de este periodo que suelen contar con monedas de varias taifas.»

El primer dels dos tipus, atribuït a Yumm al-Dawla i ja conegut abans, no presentava problemes. Es tracta del mateix tipus catalogat per Prieto Vives (PV 439):

IA
 احمد
 لا اله الا الله
 محمد رسول الله

IIA
 يمن
 الإمام هشام
 أمير المؤمنين
 الدولة

En canvi, el segon tipus, també atribuït al mateix rei, però completament inèdit, cridava l'atenció per la particularitat de la distribució del revers:

3. Sobre el terme handús i el seu significat, vegeu el meu recent treball (FRANCÈS, 2012).

IA
 لا له الا (sic)
 الله وحده
 لا شريك له

IIA
 الد يمن
 الإمام عبد
 الله امير المو
 منين

Vaig poder aconseguir una imatge de cadascun dels tipus apareguts en aquest conjunt monetari, i aleshores vaig verificar una intuïció que havia tingut. El nom que apareix al revers del segon tipus de Domènech no és de cap rei d'Alpont, sinó el d'Al-Zafir, rei de Toledo (428-435 AH).

Fixem-nos a continuació en les imatges presentades més avall. Les imatges núm. 2 i 3 són d'un tipus d'handús de la taifa d'Alpont, encunyat per l'emir Yumn al-Dawla (421-434 AH) (PV 439). Carolina Domènech en va localitzar 34 en el tresoret.

Les imatges 4 a 6 són d'un altre tipus d'handús encunyat a Toledo sota el regnat d'Ismacil al-Zafir (428-435 AH) (PV 308a-d). Carolina Domènech en documentava 36 exemplars. En identificar-lo com d'Alpont el creia inèdit, tant per la distribució de les llegendes com pel fet que el revers no fa referència a l'imam Hisham, sinó a cAbdallah, «nombre genérico utilizado por algunos gobernantes taifas».

Per tant, la descripció de les llegendes d'aquest tipus de Toledo és (segons Prieto Vives):

لا اله الا
 الله وحده
 لا شريك له

الظافر
 الامام عبد
 الله امير المو
 منين

Un cop identificades les monedes, podem rectificar la composició del tresoret:

Monedes núm. 1 al 34: Es tracta efectivament de monedes encunyades a Al-pont per Yumn al-Dawla MUHAMMAD B. ʿABD ALLAH, entre els anys 421 i 434 AH. El pes conjunt de totes elles és de 20,55 g (pes unitari mitjà de 0,60 g).

Moneda núm. 35: Il·legible. Pes: 0,4 g

Monedes núm. 36 al 71: Monedes encunyades a Toledo per ISMAʿIL al-Zafir, entre els anys 428 i 435 AH. El pes conjunt és de 23,26 g (pes unitari mitjà de 0,65 g).

Moneda núm. 72: Moneda amb llegendes diferents, però probablement també d'Al-Zafir. Pes: 0,8 g

Com que els regnats dels dos emirs són molt coincidents en els anys, podem aproximar-nos a la datació de l'ocultament del tresoret, que podria haver estat entre els anys 428 i 434 AH. Afinant una mica més, la factura de les monedes d'Ismaʿil al-Zafir ens les fa pensar fabricades durant els primers anys del seu regnat, ja que hem vist monedes més tardanes, del 434 AH, amb plata de bona llei i factura elegant. En el cas d'Alpont, la qüestió és més complicada, perquè les emissions monetàries alternen tipus elegants amb epigrafiada adornada i rics en plata (vegeu imatge 1) amb altres tipus d'encunyació més descuidada (tampoc exempta d'una certa elegància), però gairebé sense contingut d'argent.

Finalment, cal insistir que aquesta troballa continua sent excepcional per l'elevat nombre de peces d'Alpont que mostra, malgrat que és veritat que avui dia ja no són tan rares com a l'època de Prieto Vives, i que ara es coneixen uns quants exemplars en col·leccions públiques i particulars.

IMATGES

×3

1. Moneda de Yumn al-Dawla del 423H, amb data visible i probablement anterior a les monedes del tresoret estudiat (Sanahuja, 2006).

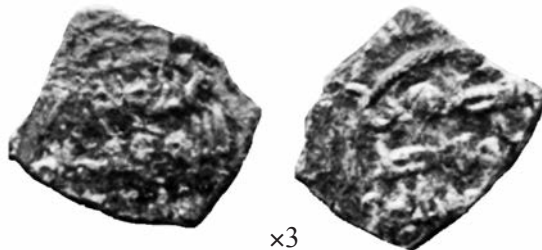
×3

2. Moneda del tresoret: Yumn al-Dawla d'Alpont (PV 439).

×3

3. Moneda de col·lecció particular: Yumn al-Dawla d'Alpont (PV 439).

×3

4. Moneda del tresoret: Al-Zafir de Toledo (PV 308a-d).

5 i 6. Monedes de col·lecció particular: Al-Zafir de Toledo (PV 308a-d).

BIBLIOGRAFIA

BARCELÓ, Carmen, *La escritura árabe en el País Valenciano. Inscripciones monumentales*, València, Universitat de València, 1998.

CODERA ZAIDIN, Francisco, *Tratado de Numismática Arabigo-Española*, Madrid, 1879.

DOMÈNECH BELDA, Carolina, «Un tesorillo de la taifa de Alpuente», a *XI Congreso Nacional de Numismática (Zaragoza 2002)*, Saragossa, 2003, p. 243-256.

FRANCÉS VAÑÓ, David, *La moneda handusí en Al-Andalus*, Montpeller, Omni, 2012.

MEDINA, Antonio, *Monedas Hispano-Musulmanas*, Toledo, Diputación Provincial de Toledo, 1992.

PRIETO VIVES, Antonio, *Los Reyes de Taifas*, Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1926 [reeditat a Madrid el 2003].

SANAHUJA ANGUERA, Xavier, «Una moneda de la taifa de Alpont amb data (42)3H», *Acta Numismàtica* 36, Barcelona, SCEN, 2006, p. 77-78.

TURK, Afif, «Los reinos de taifas en la Marca Superior (Zaragoza Albarra-cin). Siglo XI», dins *Atlas de Historia de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1991.

El florí perpinyanès de Pere III amb marca V. Altres dades sobre els florins i els croats catalans

M. CRUSAFONT I SABATER*

El florí perpinyanès amb marca V

En el nostre llibre sobre els florins¹ havíem encaixat entre les primeres emissions perpinyaneses d'alta llei de Pere III el florí identificat llavors amb la marca d'«escut triangular». Així l'havien denominat fins llavors tots els autors, Massot, Botet, Lafont² i també nosaltres, amb l'única evidència de l'exemplar que es conserva al Museu Puig de Perpinyà. L'encaix es pogué assegurar gràcies a l'anàlisi no destructiva de la peça, que ens donà una llei molt alta.³ Pel que fa a la marca, Botet quedà prou convençut que es tractava d'un escut, ja que fins i tot la descriu així: «escudet triangular en el qual no s'hi distingeixen armes».⁴

En analitzar, però, els manuals de mercaderia medievals ens trobarem amb la menció següent:

*Fiorini di Rahona che ànno allato al giglio V.*⁵

El manual li donava una llei de 23 quirats i 11/16, és a dir, de 23,6875 quirats, cosa que coincidia prou amb l'anàlisi de Barrandon, que li havia trobat 23,88

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. M. CRUSAFONT - R. COMAS, *El florí d'or català. Catalunya, València i Mallorca*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1996.

2. J. MASSOT - L. DURAND - J. PUIG, «Additions a la Numismatique du Roussillon», 73 *Congrès Archéologique de France*, Carcassona i Perpinyà, 1906, p. 13; J. BOTET, *Les monedes catalanes*, vol. II, 1909; V. LAFONT, «Contribution a un corpus des florins d'Aragon», *Acta Numismatica*, V, 1975, p. 55-72. Vegeu p. 56.

3. J. N. BARRANDON - M. CRUSAFONT - J. JOUSSEMET, «Identificació amb anàlisi per mètodes nuclears d'alguns florins de Perpinyà. Altres qüestions referents als florins catalans», *Acta Numismatica*, 25, 1995, p. 121-137.

4. BOTET, *op. cit.*, p. 155.

5. American Numismatic Society, *Evan Papers*. El text prové d'un manual italià de mercaderia fet per Giorgio Chiarinni.

quirats, tot tenint present que, com a bons comerciants, els italians miraven d'assegurar-se una mica en les lleis a l'hora de donar les seves xifres. La peça, amb 3,48 grams, era, d'altra banda, la que donava un valor ponderal més elevat.

L'existència d'aquesta anotació i l'alta llei del florí amb escut triangular ja ens féu sospitar que el dit escut podria ésser, en realitat, una V, i així ho consignàrem en el nostre llibre sobre els florins: «La marca d'escudet triangular potser es pot identificar amb la V que assenyalen els manuals de mercaderia, coincidint amb un dels florins d'alta llei. Si fos així podria fer referència a Joan Volà, que fou arrendador el 1354. Els heraldistes donen altres signes a aquest llinatge, però ja sabem que això no és determinant».⁶ L'únic error en el manual és que situa la V «allato del giglio», «al costat del lliri», quan és situada, en realitat, al costat del sant.

Fa pocs mesos, la firma Aureo-Calicó de Barcelona va subhastar un florí amb tots els elements per a ésser d'aquestes primeres emissions perpinyaneses: art excel·lent i pes de 3,49 grams, amb una marca V molt clara. Reexaminant ara l'exemplar d'«escut triangular» del Museu Puig hem observat que s'hi arriba a endevinar un petit queixal al centre de la part de dalt, que és, certament, l'inici de l'escletxa de separació entre els dos braços de la V, que potser en aquella peça es va marcar tan poc perquè aquests braços són molt gruixuts.

Des d'ara, doncs, podem oblidar-nos de l'escut triangular com a marca d'un dels florins d'alta llei de Perpinyà. Ens hi podem referir com a *florí de marca V*. La peça subhastada per la firma Aureo-Calicó, d'excel·lent conservació, respon a la descripció següent:

Florí d'or de Pere III i de Perpinyà amb marca V

a/ S. IOHA-NNES.B.
r/ +.PREX-ARAGO'
Pes: 3,49 g

S. Joan, dret de front i marca V dalt.
Llir que omple el camp.
Ø = 19 mm Cru./Com.-3.

6. *El florí...op. cit.*, p. 142.

Les lletres A són apuntades i amb traç a dalt. Pel que fa a la forma P REX ARAGO és també pròpia de les primeres emissions. Més endavant es consolidarà la forma ARAGO REX P, que es continuarà en els regnats següents, amb les inicials dels sobirans que succeiran Pere III.

Si la peça correspon a l'emissió en la qual hi havia Joan Volà podria ésser del 1354 i potser caldria suposar que no és la segona marca de Perpinyà, sinó la tercera, de manera que la cadència podria ésser: escut català en cairó, A gòtica, V. Pel que fa a l'evidència, ara podem comptar amb dos exemplars.

El nom dels reis Joan i Martí en els florins

En classificar els florins catalans ja vàrem observar que en els del rei Joan apareix la forma IO, mentre que en els de Joan II solen aparèixer les formes I, IOA i IOANNE en un mig florí singular i IOANES, excepcionalment, en el florí de Girona. Només en un cas veiem la forma IO en les peces de Joan II: es tracta del florí valencià Crus/Comas-125. Pel que fa a Joan I, tots els fins ara coneguts porten IO. És cert que en començar el regnat el rei va manar que canviessin la P del seu pare pel seu IO,⁷ però no sabem quina eficàcia havia tingut aquesta ordre. De tota manera cal fer present que Joan I era molt primmirat amb aquestes qüestions i que, en batre a Perpinyà els timbres d'or i les blanques coronades, va deixar ben establert que en produir els divisors podien abreujar les llegendes que els manava, però que un cop establertes, que ja no les variessin més.⁸

Ara hem trobat un interessant document, publicat en regest l'any 1910 per Ferran de Segarra, que ens diu el següent: «El 28 de juliol del 1397 el rei es dirigí a l'expert gravador valencià Bartomeu Coscolla i li manà que li fes a València encunys nous de florí, de mig florí i “d'altra moneda d'argent”, “semblants en totes les coses e per tots els cuyns del temps del nostre ffrare el rei en Johan”, canviant, però, les inicials del rei Joan, IO, per «les lletres MA en el cas dels florins i M en el cas dels mitjos florins.»⁹

Aquesta notícia posterior a la mort del rei Joan té més força que no pas la de l'inici i ens permet assegurar amb més convenciment que la forma IO fou la pròpia de Joan I, sens que això ens porti a l'extrem de negar la possibilitat d'alguna excepció. Pel que fa a Martí, l'ordre no es complí pas al peu de la lletra en tots els tallers, i trobem les formes MA, MR, MAR, si be en els florins predomina la

7. Vegeu-ne el dibuix a la p. 141 del llibre CRUSAFONT - COMAS abans citat.

8. Vegeu BOTET, *op. cit.*, p. 172 i 174.

9. Ferran de SAGARRA, «Notes referents als segells del rei Martí», *Homenatge a la memòria del rei Martí*, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona (1910), p. 119-136. Vegeu p. 134. En la continuació l'autor ens fa saber que Coscolla féu també segells per al sobirà. Aquesta notícia apareix després en l'obra del mateix autor, *Sigil·lografia Catalana*, vol. I, Barcelona, 1915 i transcriu el document complet, núm. LXXX, p. 185 i 186.

forma llarga MAR i en els mitjos, la forma M i, més rarament, la MA. Només en un dels florins trobem la forma M, el Crus/Comas-39, varietat 3. Sí que és cert però que tots els florins valencians del rei porten MA i els mitjos, M.

En el document anterior ja veiem que el rei posa èmfasi en els florins, ja que aviat n'arrendaria la fabricació,¹⁰ però també menciona la moneda d'argent que batria a València i que mig any més tard deixaria obrar a Barcelona al mateix arrendador dels florins, en un volum que sembla de prova (100 marcs)¹¹ i que no-saltres hem plantejat la hipòtesi que correspongui al tipus anomenat de la «corona caiguda».

La contramarca d'escut català sobre els florins

Es coneixen almenys quatre florins catalans que porten un escudet català en cairó com a contramarca per a la qual no s'ha donat fins ara una explicació satisfactòria.¹² Sens poder aportar encara una solució definitiva, hem trobat una al·lusió indirecta a aquesta qüestió, que ens permet plantejar unes noves hipòtesis.

L'any 1388 el rei Joan I va fer redactar unes Ordinacions per a l'encunyació dels florins que Botet i Sisó va publicar en el seu llibre.¹³ Com és sabut, un dels mecanismes per al control de la fabricació de la moneda era prendre, de tant en tant, una mostra a l'atzar, comprovar-la i dipositar-la en una capsa amb dos o tres panys i d'accés, per tant, molt selectiu, on es guardés com a element de verificació d'aquella emissió. És un fet ben documentat des del temps almenys de Pere III. En comentar el rei Joan aquesta pràctica disposa, en concret, que es prengui un florí de mostra de cada desena de marcs d'or obrats. Aquesta mostra s'havia de prendre a l'atzar, després de barrejar bé les monedes, a fi que no hi pogués haver el frau de presentar als guardes una peça especialment fabricada i amb les característiques bones, mentre la resta de la fabricació fos defectuosa. El florí triat s'havia d'assajar «*ab la pedra de toch ab la toca reyal per lo dit senyor Rey e les dites guardes darrerament dada, la qual es senyalada de un scudet reyal*». Si el resultat era bo es podria posar aquella partida en circulació.

10. En concret el 2 d'abril de 1398, Vegeu BOTET, *op. cit.*, doc. LI.

11. BOTET, *op. cit.*, p. 196.

12. En el llibre sobre el florí català abans esmentat, apuntàvem que havia de tenir algun significat i que aquests tipus de marques solien posar-se per a autenticar peces dubtoses, però que no coneixíem cap disposició en aquest sentit pel que fa als florins (p. 154). En un article posterior i en afegir una tercera peça contramarcada (R. COMAS - M. CRUSAFONT, «Noves aportacions al recull dels florins catalans», *Acta Numismàtica*, 32, Barcelona, 2002, p. 75-90), apuntàvem a alguna contramarca local d'autenticació com ara la T de Tortosa en la Guerra dels Segadors o bé a una possible autenticació feta a la Taula del Pes dels Florins, posada per a certificar que la llei de la peça era bona (p. 80-81). També ens hi vàrem referir en publicar la «Trobada de Segòvia» (*Acta Numismàtica*, 40, Barcelona 2010, p. 239-241) amb motiu de l'aparició d'un exemplar de la seca de Saragossa, el primer de Pere III.

13. *Op. cit.*, vol. III, doc. XL.

En una primera lectura hem pensat si, encara que el document no ho diu, a més de fer la verificació que explica, no es va prendre també la mesura de marcar el florí amb el mateix escut reial o català amb què estava marcada la «toca». Com que aquestes peces s'havien de guardar i deuriem passar molt de temps en aquesta situació i només molt més tard s'hauria pogut prendre la decisió de fer-les córrer, això explicaria la raresa d'aquestes peces en l'evidència actual, ja que només un de cada 680 florins la portava i, a més, alguns d'ells, guardats a la seca, potser es van refondre després. Com que les ordinacions es van fer per a tots els tallers, això explicaria que d'aquesta mena de florins n'hi hagi de seques diferents; en concret i fins ara, de Barcelona, Mallorca (2 exemplars) i Saragossa. Aquesta marca es troba sempre, com ja vàrem comentar, molt ben posada i sempre a l'esquerra de sant Joan, és a dir, que s'aplicà amb molta cura i no pas en una operació de contramarcats massius en què pot quedar en qualsevol posició. Tots aquests elements ajuden a creure en una operació de seca, excepcional i, si es vol, una mica solemne, cosa que justifica la raresa actual d'aquests exemplars, junt amb el fet que, d'entrada, no fossin peces destinades a circular.

Després ens hem aturat, però, en el tema de la «toca» i la seva significació. Hi ha un document del temps de Reiner d'Anjou i del 1467 en el qual el rei diu que per evitar que es retardés l'encunyació de pacífics, manà que «no es fes nova *toca* o patró i que servís la mateixa de les encunyacions de pacífics» anteriors.¹⁴ És un text que sempre ens havia intrigat. El document diu *toca*, igual que en el nostre cas, i suposo que fou Botet el que optà per afegir-hi com a aclariment «o patró». És ben clar, d'altra banda, que en el document de Joan I es distingeix perfectament el que és la *toca* i el que és la *pedra de toc*. Per tant, la *toca* ha d'ésser un element de comparació. Si tenim present el mètode de comprovació amb la *pedra de toc*, la cosa pot quedar més clara. Hom pren una moneda, per exemple, d'or, i amb ella es fa una ratlla sobre la *pedra*, que, en ésser una mica abrasiva, recull una petita mostra del metall. Aquest metall és atacat amb àcid i segons el color que pren es pot estimar la llei. Si tenim una peça d'aliatge conegut deu resultar molt més fàcil fer l'apreciació de la llei. Això és el que suposo que devia ésser la *toca* o patró: una peça de metall d'aliatge perfectament conegut i fet fabricar amb plenes garanties del seu percentatge d'or. Això es podia assolir, per exemple, partint de metalls purs. Tot plegat concorda amb el text anterior: fabricar una *toca* demanava temps, ja que calia fer tot un procés d'aliatge amb totals garanties de la puresa de cada metall. Un cop obtinguda la *toca*, hom podia fer amb ella una ratlla a la *pedra de toc* i una altra amb la peça fabricada i comparar els tons. La valoració de llei era llavors molt més fàcil. Aquestes toques serien donades pel rei a les guardes i potser trameses a altres seques, en temps de Joan I («... *la toca reyal... a les dites*

14. *Op. cit.*, Vol. II, p. 291-192.

guardes darrerament dada»), però pel que s'entèn, fabricar-les era un fet habitual. Llavors ens preguntem si la toca seria un simple tros de metall o bé, almenys en alguns casos, una moneda ja encunyada feta amb l'aliatge ben calibrat. En el segon cas, la toca seria ja una moneda a la qual se li hauria aplicat la marca reial, com diu el rei en el document esmentat al principi, i les peces que ens han arribat serien, doncs, toques, que amb el temps haurien entrat en desús i s'haurien acabat per fer circular com a monedes normals. Això explicaria encara millor la seva raresa. D'altra banda, Maria Teresa Sisó ens ha fet notar que almenys dues de les quatre peces han vingut de molt lluny: Segòvia i Galícia. Seria força normal que els sobirans permetessin la venda, sobre demanda, de toques per a ús dels mercaders de llocs allunyats, a fi de facilitar-ne la comprovació, atès que el contingut d'or dels florins ja no va estar mai més en discussió després de l'acord entre el rei i la Generalitat de les Corts de Tortosa del 1365.

Qualsevol de les dues hipòtesis justifica que la contramarca estigui sempre situada en una mateixa zona i hagi estat aplicada, per tant, amb cura. La dificultat que queda és el contrast entre el desgast d'almenys dues de les monedes i l'habitual conservació excel·lent de la contramarca, ja que, en principi, ambdues peces haurien d'ésser fruit d'una mateixa fabricació. Potser podríem adduir que la moneda, un cop fora del seu ús com a peça de control i posada en circulació, va ésser afectada pel desgast de circulació, mentre que la contramarca, incusa a una certa profunditat i petita, potser se n'escapà. Al nostre entendre, però, hi ha una altra possible explicació: de la mateixa manera que en temps de Reiner d'Anjou, en batre els pacífics no varen fer toca, sinó que empraren les toques dels pacífics anteriors, també es possible i fins probable que en batre florins al segle xv usessin com a toca florins ja circulats i indiscutits d'algun dels regnats anteriors, cosa que els facilitaria la feina.

Al nostre entendre, doncs, el que sembla més probable és que els florins amb contramarca siguin peces ja circulades, emprades més tard com a toques i marcades, per aquest fet, amb l'escudet reial a què feia referència el rei Joan I. Aquestes toques podrien ésser emprades a la seca o venudes, sota demanda, per a verificar els florins catalans en altres llocs allunyats.

Apunts sobre les diverses ubicacions de la seca de Mallorca (segles XIII - XV)

JERONI ORELL JAQUOTOT*
JAUME BOADA SALOM**

Tot i que la numismàtica, d'una banda, i la història i l'evolució d'una ciutat, de l'altra, són assumptes entre els quals no se sol establir una relació directa dins un mateix estudi, l'adquisició de dades històriques sobre l'evolució d'una ciutat esdevé molt útil, a voltes imprescindible, a l'hora de tractar la situació geogràfica de la seva seca al llarg del temps. Ha estat conjuntant aquestes dues disciplines, per tant, com hem pretès situar la seca de Mallorca dins l'entrellat urbà de Ciutat de Mallorques, la Palma actual, a diferents ubicacions entre els segles XIII i XV, alguna de les quals fins i tot la situa fora vila.

Per donar una visió de conjunt, en el present article hem volgut reunir totes les informacions referides a les diferents situacions geogràfiques dels tallers que, entre els segles XIII i XV, es feren servir per encunyar moneda i que, en sa major part, ja han estat publicades anteriorment, però de forma separada i dispersa, en obres alienes als àmbits numismàtics. Cal advertir, d'entrada, que de vegades són informacions poc clares, sovint provinents de fonts indirectes i, per tant, no sempre justificades amb la documentació original.

En el segle XIII, l'art d'encunyar moneda era encara un treball artesanal (com el que faria un ferrer o un argenter) que presentava una minsa, gairebé nul·la, mecanització. Malgrat tot, l'ofici de moneder es regia per tota una reglamentació i per una estructura jeràrquica que comportava tot un seguit d'obligacions i privilegis o franquesses que estaven perfectament legisllats des de Jaume II i pel desenvolupament fet per Sanç I (1315) a través de les ordinacions que foren confirmades per Pere IV amb el «*Privilegi del senyor en Sanxo Rei de Mallorques*

* Investigador numismàtic.

** Investigador numismàtic. Membre de Junta de la SCEN.

confirmat e implicat per lo Senyor en Pere de Arago»,¹ normativa que, segons Estrada-Rius, va servir com a exemple a la resta de monederies de la Corona d'Aragó.²

A part de la matèria primera, l'instrumental i els requeriments tècnics per dur a terme l'encunyació de peces monetàries era més aviat minso i es limitava a eines com malls, martells, tisores i balances.³ Les escasses necessitats materials feien possible que l'elaboració de moneda es pogués dur a terme a cases particulars o en petits tallers, fet ja recollit per Antoni Pons quan es refereix a l'encunyació de la moneda pròpia del Regne de Mallorca en indicar que es duia a terme a cases particulars per concessió reial o a les dels arrendataris de tal privilegi.⁴

Però, a banda de les eines per a encunyar, hi havia un element força necessari per exercir aquesta tasca: un cabal d'aigua suficient per tal de blanquejar i tractar la moneda resultant per atorgar-li la duresa i el color definitius. Almenys aquest sembla ser el cas de Ciutat de Mallorques, ja que, com veurem, en marcar damunt un plànol les situacions estimades dels tallers, aquests pareixen ubicar-se a prop del curs de la síquia de construcció àrab que durant segles va proveir d'aigua bona part dels edificis d'intramurs. A més, veurem que, en parlar almenys d'una de les localitzacions, es tracta l'accés a l'aigua com a un element a tenir en compte a l'hora d'establir-hi la monederia. Per tant, prendrem la xarxa medieval de distribució de l'aigua, amb el seu curs i amb les seves fonts, com un indici més, per bé que no definitiu, que ens ajudarà a situar els tallers monetaris. Per a aquesta funció, ens servirem de l'estudi que Reis Fontanals fa del Còdex Sagarriga,⁵ el qual ofereix una llista dels propietaris amb dret a *canó d'aigua*,⁶ detalla el traçat del sistema de conducció dins Ciutat i explica els diversos usos que se'n feia.⁷

1. ANTONI PONS, «Contribucions e ordenacions del Regne de Mallorca (continuació)», *BSAL*, 23, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, 1930-1931, p. 13-17.

2. ALBERT ESTRADA-RIUS, «La recepción de las ordenanzas mallorquinas de 1315 en las cecas medievales de la Corona de Aragón», *Acta del XI Congreso Nacional de Numismática*, Saragossa, 2002, p. 1319-1325. Estrada diu: «El objeto de esta comunicación es poner de relieve la recepción en distintas cecas de la Corona de Aragón de unas ordenanzas concedidas por el rey Sancho de Mallorca (1311-1324) a los obreros y monederos de su ceca de Palma en 1315. Estas ordenanzas, en cuyo rico contenido no podemos detenernos, fue literalmente adoptada por distintas cecas sin mencionar su origen insular». També explica com aquestes ordenacions es varen implantar a les seques de Barcelona, Sardenya, Perpinyà i València. No obstant això, Estrada-Rius també comenta la indubtable influència d'ordinacions precedents en temps de Jaume I i Pere el Gran.

3. PEDRO DE ALCÁNTARA BORRÀS, «Inventarios de la Seca de Mallorca», *BSAL*, 1, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, 1885-1886, fascicle 10, p. 1-2.

4. ANTONI PONS, *Història de Mallorca*, tom I, Impremta Mossèn Alcover, Palma, 1964, p. 145.

5. ARM, còdex 20.

6. El mot *canó* es refereix a una canalització que proveïa d'aigua una propietat particular, provinent de la síquia principal que subministrava aigua a tota la ciutat. Per poder disposar d'aquest canó, se n'havia de justificar l'ús i pagar un dret.

7. REIS FONTANALS, *L'aigua a Ciutat de Mallorca. La síquia de la vila al s. XIV*, Col·lecció Refaubetx, 21, Lleonard Muntaner, Palma, 2004.

Les primeres monedes encunyades a Mallorca després de la conquesta catalanoaragonesa foren les que formaren l'única emissió coneguda de l'infant Pere de Portugal, d'acord amb l'autorització de 1233.⁸ El senyor de Mallorca i el seu guic amb què arribà a Mallorca s'instal·laren a les «cases de l'Almudaina».⁹ Seguint les indicacions que dona Pons, estimam que aquestes cases se situaven a l'àrea que actualment ocupa el Palau March, flanquejada pels actuals carrer del Palau Reial, Costa de la Seu i carrer del Conqueridor (núm. 1 del plànol). Encara que no hi hagi cap informació que situï aquesta primera seca cristiana en aquesta zona i que es podria haver instal·lat en un altre indret intramurs, no és il·lògic pensar que ubicant-la aquí el taller monetari estaria ben vigilat (a prop de la residència del senyor i de la fortalesa de l'Almudaina) i, a més, just devora del final d'un dels ramals de la síquia principal. Com ja sabem, el 1244 Pere de Portugal retornà a Jaume I, mitjançant una nova permuta, el domini de Mallorca, i, per tant, hem de suposar que aquest incipient taller perdé la seva funció de seca.

En temps de Jaume II i Sanç, existeixen certes informacions més concretes que situen la seca de Mallorca al carrer de la Monederia, en la part alta de l'actual carrer de la Concepció,¹⁰ en un domicili particular que rebia aigua de la síquia a través de la font del mateix nom (font de la Monederia¹¹) i que es guardava dins unes alfàbies.¹² Aquest ramal de la síquia de Ciutat sortia del carrer de Sant Miquel i discorria per l'actual plaça de Ramon Berenguer fins al sector nord de l'actual carrer de la Concepció; des d'allà baixava fins on hi havia la font del Sepulcre, que encara es conserva. En el seu recull toponímic de Ciutat, on, entre altres coses, explica els orígens dels noms dels carrers (que sovint feien referèn-

8. Miquel CRUSAFONT i SABATER - Emilio TRILLA PARDO, «Emissió monetària inèdita de Pere, senyor de Mallorca (c. 1233)», *AN*, 35, Barcelona, 2005, p. 57-66.

9. Antoni PONS, *Los judíos del reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, Palma, 1984, vol. II, p. 15-16. Pons diu literalment: (Jaume I) «traspasaba al poder del infante Pedro de Portugal, señor feudatario de la isla por el Conquistador; el dominio absoluto de las casas que habitaba dentro la demarcación parroquial de la Almudaina y que pertenecieron a Ramón Berenguer de Ager; sitas en la calle que conducía directamente a la puerta Ferrisa, al extremo de la actual cuesta de la Seo y también a la riera y que poseía por donación de Jaime I».

10. Joaquim MARIA BOVER, *Historia de la casa real de Mallorca y noticia de las monedas propias de esta isla*, Librería de Felipe Guasp, Palma, 1855, p. 38; Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom IV, Palma, 1960, p. 270. Ja se'n féu un avançament a l'àmbit numismàtic en forma d'un opuscle a Jaume BOADA SALOM, *La numismàtica de Jaume II*, Col·lecció Col·lecciona però investiga, 5, Club de Col·leccionisme de Mallorca, Palma, 2012. Zaforteza reproduïx un text llatí datat el 13 de maig de 1385 que parla de la monederia que hi hagué en aquest carrer.

11. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom I, Palma, 1953, p. 371. En el seu treball sobre el subministrament d'aigua a Ciutat en aquella època, Reis Fontanals situa aquesta font en una ubicació que no ens sembla versemblant, al començament del que actualment és l'avinguda de Jaume III, uns quatre-cents metres més cap al sud. Reis FONTANALS, *L'aigua a Ciutat de Mallorca...*, plànol 2, p. 110. L'error pot provenir de la notícia que dona Zaforteza a la breu anotació de la p. 371 del seu tom I, on diu que aquesta font es trobava «al final» de l'actual carrer de la Concepció, quan es referia a la part nord, i no a la sud, com s'acredita en la p. 270 del tom IV. Actualment en aquest sector nord hi ha una sola font pública situada actualment en un racó de la confluència dels actuals carrers de la Concepció, de Bonaire i del Bisbe Campins, tot i que resulta una mica aventurat afirmar que es tracta d'una reminiscència d'aquella font medieval.

12. Joan DAMETO - Vicenç MUT - Jeroni ALEMANY, *Historia General del Reino de Mallorca*, tom I, Palma, 1840, p. 643.

cia a les ocupacions més destacades de llurs habitants), Zaforteza explica que, després de Monederia, aquest carrer adoptà successivament els noms de Monederia Vella, Sitjar i, actualment, de la Concepció¹³ (núm. 2 del plànol).

El 1315, regnant Sanç I, s'atorgà als moneders el privilegi de portar i emprar armes: «... *item dam e otorguam en priuilegi special a aquells obrers e moneders que pusquen portar armes legudament per tucio de lurs persones de nit e de die anant e retornant de les proprias casas lurs ala monederia nostra aytant con se obrara es batra la nostra monede*». ¹⁴ Aquesta mesura es pot explicar pel fet que, tot i trobar-se intramurs, l'entorn del Sitjar era una zona poc urbanitzada que s'ha descrit com un paratge solitari. ¹⁵

Possiblement per millorar la seguretat dels obrers i dels moneders de la seca, pocs anys després la fàbrica de moneda s'instal·là en el call jueu de Ciutat (núm. 3 del plànol), en un punt del carrer de Montision, més concretament en la mateixa illeta que aplega, entre molts altres edificis antics, el de ca n'Aguiló, la seu actual de la Societat Arqueològica Lul·liana. ¹⁶ Així ho acredita una notícia datada el 1327, amb Jaume III com a monarca, segons la qual la comunitat jueva sol·licità al rei el trasllat de la seca a una altra illeta pròxima i en proposava la instal·lació «*en lo pati e en lo loch, on esser solia la capella de Santa Fe*». ¹⁷ Pel que sembla, als jueus els interessava mantenir la monederia dins el call, però en una localització aparentment degradada de la qual no en podien treure profit: «*que 'ls alberhcs, qui són en la partida deuant lo loc, on solia esser la dita capella, no poden esser a negun servei del call [...] sens gran damnatge*». No obstant això, no sembla que el trasllat s'acabàs duent a terme, probablement perquè el rei respongué que acceptaria el trasllat a canvi que la comunitat jueva el pagàs i, a més, satisfés un foriscapi cada nou anys a canvi de rebre, i amb certes limitacions, el solar que hauria deixat la seca.

Anys després, la seca tornà a la zona del Sitjar en passar a mans de la família de mercaders Roig, que tenien casa al carrer de la Monederia i des d'on obtenien aigua del canó de la font per fer-la arribar, mitjançant un enginy, a l'hort

13. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom IV, p. 270-271.

14. Antoni PONS, «Contribucions e ordinacions...», p. 14.

15. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom III, Palma, 1957, p. 249-250.

16. Margalida BERNAT ROCA, «El call de la Ciutat de Mallorca a l'entorn de 1350: espai urbà i població», *Societat Catalana d'Estudis Hebraics Tamid (IEC)*, 4, Barcelona, 2002-2003, p. 121.

17. Margalida BERNAT ROCA, «El call de la Ciutat de...», p. 121. També en parla Antoni PONS, *Los judíos...*, vol. 2, p. 44-45, on s'hi transcriu el document en les p. 262-263 (doc. 78). De 1300 a 1313 (o 1315), aquest terreny estigué ocupat per una sinagoga, que el rei Sanç convertí en la capella de Santa Fe fins a 1323. Des de 1323 fins a 1392, aquest edifici estigué dedicat a usos profans, d'ací ve que el 1327 la proposta de convertir-lo en seu de la seca de Mallorca no interferís en cap ús religiós. El 1392, s'hi edificà una nova capella dedicada a Santa Maria de Montision, que, finalment, fou enderrocada i reconstruïda amb unes dimensions més grans el 1571 per donar lloc a l'actual església de Montision. Gabriel LLOMPART - Jaume RIERA i SANS, «La història de Sancta Fide Catholica de Benet Espanyol (1548). La primera història dels jueus de la Ciutat de Mallorca», *Fontes Rerum Balearium*, vol. 6, Fundació Bartolomé March, Palma, 1979-1980, p. 174.

i a uns dipòsits.¹⁸ El 1343, Pere Roig era el mestre de la seca,¹⁹ i el 1362, ho era Joan Roig, el qual tenia una concessió per dos anys.²⁰ El 13 de maig de 1385, la família Roig reclamava el dret d'aigua de què havia gaudit un antic propietari, Joannis Jacobi, i justifica aquest dret aportant el testimoni de Pere Duran, «*demanant per quin titol lo dit Joan Jaume havia la dita aygua y alberg, dix que per concesio de lo rey en Jaume, a lo cual li era tingut en alcuna cantidad de moneda, o per so com lo dit alberg era monederia*».²¹

Aquesta zona es començà a urbanitzar a partir de mitjan segle xv. El 4 de maig de 1456, els jurats de la Ciutat i del Regne de Mallorca s'adreçaren al rei per sol·licitar la unió de diversos hospitals en un per millorar-ne l'administració i l'atenció als malalts (1456), petició a la qual Alfons IV accedí el 29 de maig següent.²² El 13 de setembre de 1459, Mateu Roig donà unes cases que gaudien de subministrament d'aigua de la síquia, juntament amb l'hort i les seves pertinen-

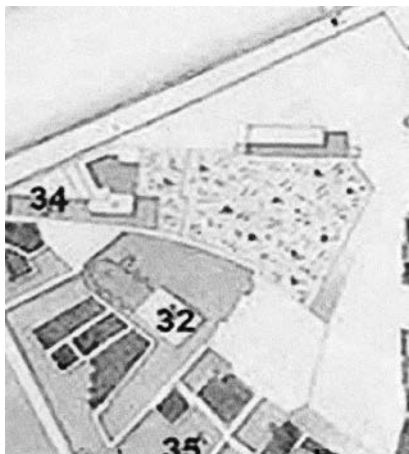

Fig. 1. (32, hospital ; 34, seca i placeta).

ces, per construir-hi el nou hospital.²³ Vint-i-set anys més tard, el 26 d'abril de 1486, el mateix Mateu Roig consta com a donant d'un altre tros de terra en la mateixa zona, amb totes les pertinenes i amb una cisterna en la qual també fluïa l'aigua, per tal que s'hi edificàs una església²⁴ i un cementeri, que rebria el nom

18. Reis FONTANALS, *L'aigua a Ciutat de Mallorca...*, p. 165.

19. Álvaro CAMPANER y FUERTES, *Numismática Balear*, Palma, 1879, p. 79.

20. Estanislau de Koska AGUILÓ, «Documents curiosos del segle XIV», *BSAL*, 8, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, 1899-1900, p. 444-445.

21. J. DAMETO - V. MUT - J. ALEMANY, *Historia General...*, p. 643.

22. Antoni GILI FERRER, *La Sang. Història i devoció*, Col·lecció Quaderns de Patrimoni Cultural, Consell de Mallorca, Departament de Cultura, Palma, 2002, p. 13.

23. Antoni GILI FERRER, *La Sang...*, p. 14-15.

24. Antoni GILI FERRER, *La Sang...*, p. 21.

de Camp Roig.²⁵ Aquest terreny confrontava, entre altres propietats, amb l'hort de Simó Umbert, que abans havia format part de la casa de la monederia.²⁶

En el segle XVII, existia un arc que unia l'hospital amb l'antic edifici de la Misericòrdia.²⁷ L'actual edifici, resultant d'una ampliació feta a partir de 1783, absorbí diversos solars i construccions, alguns de propietat reial, entre els quals hi havia l'antic edifici de la seca:²⁸ «*se solicita se conceda plaçuela y cexca que retomó en el 1767 para establecer una fabrica de salitre, lo cual no tuvo efecto*». Finalment, el rei autoritzà la cessió d'aquest terreny per a l'ampliació de la Misericòrdia.²⁹

Per tant, resulta fàcil deduir que l'actual edifici de la Misericòrdia abasta l'espai que ocupava l'antic edifici de la seca. En el plànol Ballester de 1744³⁰ es veu clarament l'hospital (fig. 1, núm. 32) i les cases amb la placeta abans esmentada (fig. 1, núm. 34), anterior a la reforma que resultaria en la configuració actual; per tant, hi figura l'edifici de l'antiga seca i la placeta, a la vora de l'antiga Misericòrdia, tot i que en aquest plànol ja no apareix el pont que l'unia amb l'hospital. No podem afirmar amb rotunditat que aquesta ubicació, avui dia engolida per la Misericòrdia, fos la mateixa que la de la seca del segle XIII, però, si no ho era, degué ser molt pròxima i estava situada en la part alta del carrer de la Concepció actual, com hem dit anteriorment.

Segons Bover, durant el regnat de Joan I (1387-1396) la seca es trobava a casa de Lucas Scoto, a prop de la desapareguda església de Sant Nicolauet (també anomenada *Sant Nicolau Vell*),³¹ que s'ubicava a l'espai ocupat per l'actual plaça del Rosari.³² La situació de la seca en aquesta ubicació resulta plausible si tenim en compte que, en la mateixa zona, hi havia altres gremis que disposaven de cabdal d'aigua suficient per a desenvolupar el seu ofici:³³ «*proa de l'Esglesia vella de Sant Nicolau, hi prenien aigua 4 sabaters per un sol canon...*», pròxim al carrer de la Ferreteria Baixa.³⁴

Fou aquesta l'època en què s'encunyaren els primers florins i els seus divisors a Mallorca. L'arrendament de la seca per encunyar florins, mitjos i quarts de

25. Antoni GILI FERRER, *La Sang...*, p. 103.

26. Antoni GILI FERRER, *La Sang...*, p. 21. No sabem quin crèdit podem atorgar a la notícia que Mateu Roig donàs els horts per construir-hi el cementeri que Zaforteza ubica el 1584; Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom II, Palma, 1954, p. 277-278.

27. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom IV, p. 255.

28. Arxiu Històric Municipal de Palma. AH 2107, *Actas del Cabildo* (7 d'abril de 1783), p. 131v.

29. Arxiu Històric Municipal de Palma. AH 2107, *Actas del Cabildo* (19 de maig de 1783), p. 300.

30. Joan TOS MELIÀ, *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*, Ajuntament de Palma, Palma, 2002, p. 284 i 285.

31. Joaquim MARIA BOVER, *Historia...*, p. 88.

32. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom V, Palma, 1988, p. 138.

33. Reis FONTANALS, *L'aigua a Ciutat de Mallorca...*, p. 93.

34. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom III, p. 291-292.

35. ARM. Códex Sant Pere, f. 79.

florí³⁵ va ser fet a favor de Berenguer de Cortilles i Antoni Castells el 1388³⁶ fins al 1395, essent el mestre de la seca Jaume Eimeric.³⁷ També sabem que Berenguer de Cortilles era un jueu convers que nomia Bell-homs Cara-cosa,³⁸ i que va obtenir l'arrendament de la seca en pagament dels deutes que el rei Joan I tenia contrets amb ell. Un dels altres creditors era Luquino Scarampo,³⁹ fàcilment associable amb el Lucas Scoto que cita Bover.

Plànol de localitzacions de la seca de Mallorca (s. XIII - XV)

1. Cases de l'Almudaina (Pere de Portugal, 1233 – 1244).
2. Àrea del Sitjar i Font de la Monederia (Jaume II i Sanç I).
3. Call jueu (Jaume III).
4. Antiga capella de Santa Fe (actual església de Montision).
5. Àrea del Sitjar (actual Casa de la Misericòrdia).
6. Immediacions de Sant Nicolau Vell o Sant Nicolauet.
7. Accés a Can Catlar per l'antic carrer d'en Lloscos, actual carrer del Sol.
8. Accés a Can Catlar per l'antic carrer de la Seca, actual carrer de Ramon Llull.
9. Església i convent de Sant Francesc.

Plànol basat en el publicat per FONTANALS, Reis, *L'aigua a Ciutat de Mallorca...*, plànol 2, p. 110, en què es mostra el traçat de la síquia dins Ciutat. L'àrea del call jueu apareix ombrejada.

36. Josep Francesc LÓPEZ i BONET, «Els deutes del rei Joan i el Regne de Mallorca». *El crèdit i el sistema financer del Regne de Mallorca (segles XIV-XV)* (coordinat per Pau CATEURA), UIB, Palma, 2009, p. 109.

37. Josep Francesc LÓPEZ i BONET, «Els deutes del rei Joan...», p. 111.

38. Josep Francesc LÓPEZ i BONET, «Els deutes del rei Joan...», p. 107.

Un dels períodes foscos per situar la seca mallorquina va des del 1395, el final del període que acabam d'esmentar, fins a l'entrada de la seca a la seva darrera i definitiva seu de can Catlar, a mitjan segle següent. Tot i no indicar-hi cap cronologia, una possible resposta a aquesta incertesa la pot donar una tradició no documentada, esmentada per Joan Binimelis en el segle XVI⁴⁰ i repetida per Joaquim Maria Bover,⁴¹ que situa la seca de Mallorca a la ciutat d'Inca. Segons Binimelis, la tradició deia que en aquesta vila vivien els argenters de la seca i s'hi encunyaven les monedes de Mallorca i Menorca. A favor d'aquesta teoria es podrien enunciar dos fets: d'una banda, que a Inca vivia, en aquesta època, una important comunitat de jueus, entre els quals hi havia molts d'argenters qualificats; de l'altra, que la seva situació geogràfica, en el centre de Mallorca, resultava aparentment més estratègica i segura per a transportar remeses de moneda a Menorca i a la resta de l'illa major. De totes formes, cal prendre aquesta teoria amb moltes reserves, ja que no ha estat acreditada documentalment.

El 1442, Alfons el Magnànim atorgà el títol de senyor de la Bossa d'Or i el privilegi d'encunyar moneda a Pere Descatllar, el qual se suposa començà aquesta tasca en el seu domicili. Només quatre anys més tard, el 1446, el rei expressava la seva preocupació per la situació aïllada i insegura de la seca: «... *perço com som informats que la casa de la secha aon se fan los batiments de les monedas dor e dargent en la Ciutat de Mallorca sta en lloch molt apartat en la dita ciutat e desument e molt luni axi per los mercaders qui aporten lor e largent en la dita secha per fer batre moneda com encara als moneders e obrers e altres oficials los quals fan lo exersisi de les monedes, e encara so que pitjor es molt perillosa cosa de robar algun vespre la dita casa e als obrers e monedes anant e tornant en les nits e matinales portant or e argent per fer moneda...*».⁴² A continuació, atorga a l'Honorabili Petro DezCallar potestat per vendre's la casa i adquirir-ne una altra que havia d'acomplir certs requisits: «... *vos commatem e donam plena potestat e carrech que en cerquets algun lloch o casa sufficient dins la dita ciutat per fer los dits batiments...*». Aquesta notícia ens deixa amb una nova incertesa: la situació de la seca entre l'atorgament del privilegi als Descatllar (1442) i el trasllat a la ubicació definitiva arran de l'expressió de la preocupació reial (1446). Com que s'hi indica que el «*llloch molt apartat*» es troba «en

39. Josep Francesc LÓPEZ i BONET, «Els deutes del rei Joan...», p. 120-123.

40. Joan BINIMELIS, *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes. Compuesta por el Dr. Juan Binimelis, Sacerdote. Natural de Mallorca. Dirigida a los Ilustres Señores Jurados del Reino de Mallorca*. Año 1593, Imprenta de José Tous, Palma, 1927, tom IV, p. 151.

41. Joaquim MARIA BOVER, *Historia de la expugnación de Sóller por el ejército de Occhiali, capitán pachá de Túnez, y victoria ganada por los vecinos de aquella villa en 11 de mayo de 1561*, Imprenta Balear, Palma, 1856, p. 128.

42. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, «Venda de la casa de la moneda a favor de l'honor Pere Dezcallar en nom del rei, any 1446», *BSAL*, 24, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma, 1934, p. 30.

la dita ciutat» (Ciutat de Mallorca), cal pensar que l'establiment es trobava intramurs però en un lloc apartat de la zona més cèntrica, com ho havia estat anteriorment l'àrea del Sitjar.

Descatllar va adquirir una casa dins Ciutat, davant del convent de Sant Francesc, a l'actual carrer de Ramon Llull, que conserva el mateix traçat i que en el segle XV es deia «carrer de la Seca»: «... intus Civitatem Maioricarum in Parrochia Sancte Eulalie prope monasterium Sancti Francis...».⁴³ La seva part posterior limitava amb la casa de Lloscos, situada al carrer del mateix nom, després anomenat «carrer del Sol». La casa de Lloscos va ésser adquirida per Pere Abri Descatllar⁴⁴ i, més tard, remodelada per adquirir la fisonomia que conserva actualment. Molt probablement, aquest Lloscos era Llätzer de Lloscos, qui fins al 1439 havia estat mestre de la seca de Mallorca⁴⁵ i que, pel que sembla, va mantenir algun tipus de rivalitat política amb Pere Descatllar.⁴⁶ Un tal Mateu Loscos havia estat mestre de seca en temps del rei Martí I.⁴⁷

Com acabam de veure, la seca medieval del Regne de Mallorca va tenir diverses seus en només dos segles (del XIII al XV) com a resultat dels contractes que diversos monarques establiren amb propietaris particulars diferents, sovint per haver contret amb ells algun tipus de deute o per pagar algun servei. Probablement, aquesta situació de certa inestabilitat afavorí alguns casos d'irregularitats, com un desfalc important comès pel mestre de la seca Jaume Eimeric, qui va ser sotmès a un procés a les acaballes de 1399 que va acabar amb la consideració del mateix rei Martí I com a responsable dels danys causats pels seus oficials i fins i tot pels arrendataris.⁴⁸

L'adjudicació de l'encunyació de moneda a la família Descatllar acabà amb aquesta situació canviant i establí la seca mallorquina en la seu més coneguda històricament, la del carrer del Sol de Palma, fins que deixà d'encunyar el 1740 i fou definitivament abolida el 1787.⁴⁹ Atesa la seva llarga trajectòria, aquesta institució hauria de ser objecte d'un estudi monogràfic.

43. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom v, 261-262.

44. Diego ZAFORTEZA y MUSOLES, *La Ciudad de Mallorca*, tom iv, 89.

45. Miquel CRUSAFONT i SABATER - Rafel COMAS i EZEQUIEL, *El flori d'or català: Catalunya, València, Mallorca*, Asociación Numismática Española i Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1996, p. 129 i 130.

46. Antoni PONS, *Història de Mallorca*, tom iv, Impremta Mossèn Alcover, Palma, 1968, p. 156.

47. Álvaro CAMPANER y FUERTES, *Numismática Balear*, Palma, 1879, p. 152.

48. Josep Francesc LÓPEZ i BONET, «Els deutes del rei Joan...», p. 112.

49. Joaquim Maria BOVER, *Historia...*, p. 142 i 194. Però, com diu encertadament Campaner en referir-se a la notícia de Bover sobre el cessament d'encunyacions el 1740, «como de costumbre, no cita el archivo donde halló aquella disposición, que yo no he visto en ninguno de los que he registrado; es, sin embargo, muy cierto el hecho, y, por consecuencia, muy probable la existencia de la citada Real Disposición». Álvaro CAMPANER y FUERTES, *Numismática Balear*, p. 225.

És aquest el dobler de Menorca de Pere de Portugal (1464-1466)?

M. CRUSAFONT I SABATER*
EMILI TRILLA PARDO**

El 16 de maig de 1465 Pere de Portugal, a instància de la universitat de Maó, donà llicència als seus síndics i a l'illa de Menorca per a encunyar 2.000 lliures de doblers. Havien d'ésser de la mateixa llei i portar tipus iguals que els doblers que es fabricaven a Mallorca: «... *facere monetam vocata dobles, illius impressionis et lige quibus monetam vocata dobles de Maioricis fabricata et impressa existit...*». També va nomenar o confirmar, a proposta de la universitat de Maó, a Antoni Solsona com a mestre de la seca.¹

Aquesta moneda, no coneguda fins ara, és un dels temes pendents de la nostra història monetària, però potser ara en podrem donar raó.

Cal recordar que en la Guerra Civil catalana del segle xv, Mallorca s'inclinà per Joan II, mentre que Menorca ho féu per Pere de Portugal. Fins llavors els estaments menorquins havien dut la seva política monetària sense fer gaire cas de les ordres que rebien o de les reclamacions de Mallorca. És ben conegut que l'any 1453, en temps d'Alfons el Magnànim, havien obtingut una concessió per a batre moneda fins a 40.000 lliures en diners de coure sense barreja i que tot seguit s'havien posat a emetre-la. L'illa major protestà davant del rei perquè Menorca era dins l'àrea de circulació de la moneda mallorquina i la concessió atemptava contra els seus privilegis. Conseqüència d'aquesta protesta fou la revocació del privilegi que féu el rei set mesos més tard, ja el 1454. És evident,

* Doctor en Història. President de la SCEN.

** Numismàtic professional.

1. Hi ha una notícia de Carreras Candi segons la qual un any abans Antoni Solsona ja era mestre de la seca. Això voldria dir, com ho assenyala el mateix Botet, que l'elecció del mestre l'havia fet la mateixa ciutat i que llavors encara es batien els diners menorquins, a desgrat de la segona revocació de Joan II. De tota manera, com que la notícia trobada per Carreras Candi és del 15 de maig de 1464 i el nomenament de Pere de Portugal exactament el 15 de maig de l'any següent, també podria ésser que Carreras Candi s'hagués equivocat de data. Vegeu J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, vol. II, Barcelona, 1909, p. 272. Botet publica el document de la concessió al volum III, p. 448-449, doc. LXIII.

però, que els menorquins feren cas omís d'aquesta revocació, perquè el 23 de desembre de 1458 el rei Joan II va tornar a revocar el privilegi del seu antecessor.² No passarien set anys, però, i ja els menorquins obtenien la nova concessió que hem comentat més amunt. De tota manera aquesta segona moneda no era pas de tipus fiduciari i, per tant, d'àmbit local o insular, sinó que tenia totes les característiques d'una moneda reial.

Sembla probable que amb la primera concessió els menorquins havien assolit de resoldre la manca de numerari per a les transaccions dins l'illa. Efectivament, si la moneda es feia a Mallorca només n'haurien pogut obtenir exportant productes a l'illa major, però no és pas clar que Menorca tingués aquests productes i llavors no podia alimentar de numerari el seu circulant. És el mateix problema que patia Eivissa i que també es va resoldre a partir de Carles I amb l'emissió de numerari propi de tipus fiduciari. La petició i concessió del 1465, amb Pere de Portugal, pot tenir, però, un altre objectiu. Amb la guerra Menorca s'havia vist monetàriament aïllada, i si bé no era segur que pogués exportar a Mallorca, ara es trobava que tampoc podia importar res. Sembla probable, però, que al marge de l'enfrontament bèl·lic, els menorquins tinguessin necessitat d'importar coses de l'illa de Mallorca, l'únic centre important que tenien proper. Emetre ells mateixos aquesta moneda els solucionava el problema. És evident, d'altra banda, que la concessió del rei Pere no sorgia d'una iniciativa pròpia, sinó de les peticions de l'illa, i que aquesta, en lloc de demanar de continuar el batiment de menuts propis, va voler fer moneda mallorquina, cosa que només es pot explicar per aquesta necessitat d'obrir-se als intercanvis amb Mallorca.

Tot aquest preàmbul era necessari per a situar la qüestió. Ara vegem la moneda inèdita que ens ha portat a plantejar el tema:

Dobler de billó baix, emblanquit.

a/ +...HA...GRACIA REX

Efigie reial de front dins d'orla lobulada.

r/ +ARAGONUM - ET MAIOR (U i M nexades) Creu llatina.

Pes: 1,2 g

Ø = 18 mm

Inèdita

2. BOTET I SISÓ, *op. cit.*, p. 238-239.

El tipus de lletra és gòtic, però una mica matusser. Desgraciadament la part on hi ha el nom del rei és la més malmesa. Sembla que es pot endevinar una I després de la creu i, amb més seguretat, una O en segona posició. Després de les lletres llegibles H i A, es veu el peu d'una altra lletra, que bé podria ésser una N i tot plegat fer +IOHAN... La H podria ésser de tipus minúscul, ja que no és possible de veure'n la part de dalt.

Sembla que es pot descartar que es tracti d'un dobler desconegut de Joan I, ja que totes les peces mallorquines conegudes fins ara d'aquest rei porten la marca de les petxines del mestre Eimeric a l'anvers i al revers. A més, en l'ocau de ral es va suprimir l'orla lobulada pròpia de les peces d'argent, a fi d'encabir-hi més fàcilment les petxines. No semblaria lògic que haguessin desaparegut aquestes marques en els doblers quan totes les peces de Martí i després d'Alfons en porten. D'altra banda els doblers, que amb la dinastia mallorquina es movien entre 1,75 i 1,80 grams, baixen a 1,40-1,45 amb Pere III i a 1,20-1,30 al segle xv, de manera que la nostra peça encaixa millor amb aquestes darreres emissions. Tampoc l'aspecte del metall, un billó baix i l'art matusser del bust i de les lletres lliguen amb la cuidada fabricació del temps de Joan I.

Tot semblaria indicar, doncs, que som davant d'un dobler regular de Mallorca de Joan II i, certament, és una possibilitat que no es pot pas descartar. De tota manera hi ha tot un seguit d'inconvenients:

1. No s'ha vist mai cap dobler de Mallorca amb orla lobulada. Aquestes orles les trobem en les monedes d'or i d'argent, però mai en el billó.

2. Tots els doblers i diners de Mallorca des de Sanç fins a Ferran el Catòlic porten marques als costats del bust de l'anvers. Aquestes marques que amb Sanç i Jaume III (estrelles, roses) potser no tenen encara una especial significació, són, a partir de Pere III, al·lusives als mestres de la seca, a la procuradoria reial o a binomis tresorer-mestre, com en les peces amb cavall-gos de Joan II. Amb aquest darrer sobirà tenim peces amb escudets (procuradoria reial), gossos o bé un sol gos (mestre Descatllar) o cavall-gos (Cavalleria-Decatllar). No sembla, doncs, que sigui possible una altra situació ni que hi pugui haver excepció en aquest regnat quan abans, durant i després apareixen sempre les marques a la banda del bust del rei.

3. El bust és una mica singular, però la major diferència és en l'art de les lletres, força matusser, mentre que en les peces d'Alfons IV i de Joan II són gòtiques prou regulars.

4. La majoria dels doblers d'Alfons i de Joan són corrents o només escassos (escudets, gossos, cavall-gos, puigs cimats de llir), fora d'alguns d'Alfons (llirs). En canvi la peça que presentem no havia estat vista mai.

Davant d'aquestes dificultats, seria tan estrany que els síndics menorquins haguessin copiat en tot, fins en el nom del rei, els doblers mallorquins? De fet,

el text del document de Pere de Portugal no diu pas el contrari, i si, com sospitem, els menorquins volien fer intercanvis amb Mallorca, bé els hi convenia fer-ho així. I si duïen aquesta intenció ja hem vist que sabien actuar amb prou independència.

Amb tot, es tracta d'una peça amb una conservació deficient i de lectura difícil i, per tant, ens cal ésser prudents, però, al nostre parer, l'atribució a Menorca i a Pere de Portugal sembla la més probable.

Dues variants inèdites de florins de la seca de València

*JOAN ANTONI SENDRA IBÀÑEZ**

La present nota té com a objectiu donar a conèixer dos florins valencians que he tingut l'oportunitat d'estudiar recentment, els quals no es troben recollits a la bibliografia especialitzada.

El primer dels exemplars presentats és un florí de la seca de València, encunyat durant el regnat de Ferran I. D'aquest regnat es coneixien fins ara i per a aquesta seca dos tipus diferents, i dintre del primer, dues variants (Crus-Comas-67). El primer d'aquests exemplars duu com a trets característics la corona com a marca de seca i el cairó partit per aspa a la dreta dels peus de sant Joan a l'anvers, i al revers i com a acabament de la llegenda, el nom del rei, abreujat amb les formes FE, F i FR.

Al segon tipus, amb el núm. 68, a l'anvers trobem únicament la corona com a marca de seca, desapareguent el cairó partit per aspa a la dreta dels peus de sant Joan. Al revers només apareix referència al nom del rei abreujat amb F, i els autors anoten que no han trobat constància d'aquest florí amb les formes d'acabament FE i FR.

El florí que ara presente ha sigut subhastat per la firma Aureo-Calicó a la Subasta Selección del 7 de març de 2013, amb el núm. de lot 0051. Aquest exemplar pertany al grup Crus-Comas-68, i presenta la particularitat de dur al revers les inicials del rei en la forma FR, cosa que dóna constància de l'existència d'una primera variant no coneguda fins ara d'aquest tipus de florí.

* Investigador numismàtic, Membre de Junta de la SCEN.

Florí, AV
 a/ S·IOHA-NES·B
 r/ ARAG-O REX FR
 Marca de seca corona.
 Pes: 3,48 g Diàmetre: 19 mm

El segon exemplar que presente pertany al regnat d'Alfons el Magnànim, i pertany a la sèrie que porta a l'anvers, a banda de la corona com a marca de seca, les marques complementàries marc-card, corresponents al mestre de seca Mercader i al tresorer general Cardona (Crus-Comas-94).

Florí, AV
 a/ S IOHA-NES B
 Punt a la dreta dels peus de sant Joan.
 r/ ARAGO-REX FLA
 Marca de seca corona.
 Marques complementàries marc-card.
 Pes: 3,42 g Diàmetre: 19 mm

Aquesta emissió té com a particularitat l'aparició a tots els exemplars coneguts del nom del rei al revers en la forma abreujada formada per una única A gòtica. Aquesta nova varietat porta el nom del rei abreujat en la forma ALF, i al gravar l'encuny el gravador comet a més a més l'error de disposar les lletres de forma inversa, amb la forma FLA. Com a últim detall, cal anotar també que la lletra A del nom del rei no és gòtica, sinó llatina.

Als florins valencians d'Alfons resulta certament excepcional trobar el nom del rei amb la forma ALF o ALFO, les quals han sigut documentades únicament per a l'emissió amb marca torre per identificar la seca i marca complementària estrella o sol a la dreta dels peus de sant Joan (Crus-Comas-92), amb només tres exemplars coneguts, un per a la forma ALFO i dos per a la forma ALF. Caldria remarcar també que en aquestes escasses emissions del tresorer Sarçola també apareix la lletra A del nom del rei en forma llatina.

BIBLIOGRAFIA

CRUSAFONT, M. - COMAS, R., *El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca*. Asociación Numismática Española i Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona, 1996.

CRUSAFONT, M., *Catàleg general de la moneda catalana*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona, 2009.

Assaig d'identificació d'una matriu de segell inèdita al·lusiva a un pariatge

M. CRUSAFONT I SABATER*
EMILI TRILLA PARDO**

En una vella col·lecció mallorquina va aparèixer una antiga matriu medieval per a empremtar segells que un de nosaltres (E. T.) va poder fotografiar i transcriure. Abans que res, donarem la descripció de la peça:

Matriu de segell rodó de llautó, uniface.

a/ +S:DEL:PARIATGE:DEL:SENYOR:REY: (escudet català en cairó):

Les separacions amb dues estrelletes, les lletres gòtiques plenes, inclosa la T. En el camp escut en cairó partit verticalment amb armes reials, al primer camp (en el segell ja empremtat), i un copó del coll del qual surten tres caps de serp, en el segon. Ornaments vegetals als espais.

r/ Llis, amb les restes de la peça anellada que hi era soldada i amb un grafit amb la data 1278.

Pes: 40 g Diàmetre: 34 mm Gruix: 5 mm Inèdit

La menció de pariatge i la data 1278 del grafit ens portaren inicialment a pensar en el primer pariatge d'Andorra, que fou conclòs en aquest mateix any entre el bisbe de la Seu, Pere d'Urtx, i el comte de Foix, Roger Bernat III, sota els auspicis del rei Pere II (1276-1285).¹ El sobirà devia estar certament interessat a cloure els enfrontaments entre aquests dos senyors pels seus drets sobre el territori andorrà.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

** Numismàtic professional.

1. Hi ha una àmplia bibliografia sobre els pariatges andorrans. Vegeu, per exemple, Lúdia ARMENGOL, *Aproximació a la història d'Andorra*, Institut d'Estudis Andorrans, Andorra la Vella, 1989 (2a ed.), p. 29-34. També hem emprat l'entrada de la *Gran Enciclopèdia Catalana*.

A dalt, anvers de la matriu, amb les heràldiques reial i de Joan de Copons. A baix, revers de la matriu, amb les restes de l'orella trencada i el grafit 1278.

Aquesta primera impressió, suggerida per la data esmentada, aviat començà, però, a mostrar nombrosos inconvenients. D'una banda, malgrat la intervenció directa del rei en la concòrdia, no sembla que això justifiqués que el pariatge es pogués anomenar «del senyor rei» ni que les armes reials apareguessin al segell. Seria més propi que es parlés del pariatge entre el bisbe i el comte o del pariatge d'Andorra i que les armes fossin d'aquests personatges. Res d'això no concorda. Les armes dels Foix haurien de portar els pals, però també dues vaques, i les del bisbe, un puig cimant de flor, tot i que vers el 1285 els bisbes solien portar una altra

A dalt, visió en perspectiva de la matriu, on s'aprecia el seu gruix. A baix, empremta de la matriu mostrant la imatge transferida als segells que va produir.

mena d'emblemes, com ara la figura episcopal o un bàcul, més que no pas la seva heràldica personal.² Tampoc concorda el tipus de lletra. El 1285 encara és aviat per a unes lletres gòtiques plenes i florides (amb extrems punxeguts, per

2. Els pals, generalment tres, eren les armes de Foix i les vaques fan referència al vescomtat de Biarn, que també formava part dels territoris de la seva sobirania. Pel que fa als bisbes, a la sèrie de segells episcopals veiem que predominen les figures del bisbe dret o el bàcul i que les heràldiques personals prenen un lloc discret o no hi són. El paper notable de les heràldiques episcopals no es fa evident fins al segle XVI. Vegeu els segells episcopals al vol. III de Ferran de SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1932. En endavant les indicacions «Sagarra» es referiran a segells inclosos en aquesta obra.

exemple tal com els veiem a les lletres del segell) i resulta especialment extemporània la T gòtica.³ Pel que fa a la forma de l'escut, en cairó, més aviat és pròpia del segle xv.⁴

Si analitzem, d'altra banda, l'heràldica que acompanya les armes reials, no ens coincideix amb cap bisbe de la Seu ni d'aquesta cronologia ni en cap de propera. El copó amb les serps és propi especialment de la família Copons i també de la família Artés.⁵ Sí que hi ha un bisbe Copons a la Seu, Pere de Copons, però té una cronologia 1674-1677.

Pel que fa a la llengua, és cert que és més fàcil de trobar un segell en català que una moneda, però cal convenir que no pas en aquesta cronologia, on gairebé sempre són en llatí.⁶ Els segells en català apareixen amb més freqüència als segles XIV i XV. Finalment, els escudets catalans en cairó els trobem en les monedes dels segles XIV i XV i, més en concret, intercalats a la llegenda, des de les monedes d'or mallorquines de Pere III (1336-1387), fins a algunes d'argent, també mallorquines, d'Alfons el Magnànim (1416-1458).⁷

Creiem que hi ha prou arguments per a creure que el grafit amb la data 1278 és espuri, afegit probablement en època moderna per algú que devia pensar en els pariatges andorrans, però no pas fet d'origen. En aquest sentit cal consignar que l'oxidació no afecta pas el solc dels traços de la data, mentre que sí que és ben clara en la zona on es despreguà la peça anellada de subjecció del segell.

Els pariatges més coneguts són els d'Andorra, però no són pas, ni de bon tros, els únics que tenim documentats. Al nostre entendre cal cercar, amb prioritat, un pariatge conclòs entre el rei i, amb més probabilitat, un personatge de la família Copons.

El fet que la peça aparegués a Mallorca ens va fer pensar en el pariatge d'Andratx. Aquest fou conclòs l'any 1323 entre el bisbe de Barcelona i el rei Sanç de

3. A les monedes catalanes les T gòtiques no apareixen fins ben entrat el regnat de Pere III (1336-1387). En els segells, només als darrers temps de Jaume II de Mallorca i encara alternant amb les T llatines en els segells dels tres sobirans privatis mallorquins. Vegeu M. CRUSAFONT, *Catàleg general de la moneda catalana*, Barcelona 2009, i l'obra de Sagarra esmentada abans. En endavant les indicacions «Crus-» es referiran a monedes incloses a l'obra que acabem d'esmentar.

4. A les monedes comença als darrers temps de Pere III (1336-1387) a Sardenya i trobem exemples fins al segle XVII, però la sigil·lografia ens mostra que l'època predominant és el segle XV. Vegeu les obres de Crusafont i Sagarra esmentades abans.

5. Vegeu Martí de RIQUER, *Heràldica catalana*, Barcelona 1983, p. 263, i els segells personals dels nobles i eclesiàstics d'aquests cognoms a l'obra de Sagarra esmentada, com ara els segells Sagarra-3029, 3417 i 3504, per exemple.

6. Trobem, per exemple, un segell en català el 1303 del batlle de Torroja (Sagarra-706), com a més antic que no és en llatí, però els segells en català són molt més freqüents als segles XV i XVI; Sagarra-466, 328, 438, 466, 489, 500, 502, 522, etc. També en les corts dels veguers o en els segells de la Generalitat; Sagarra-706, 707, 739, 762, 763, 765, 776, 777, etc.

7. Els escudets catalans o reials en cairó al camp apareixen en florins i rals de Mallorca de Martí, Crus-2302, Crus-2323, i els anem trobant fins a Joan II en els doblers de Mallorca, per exemple, Crus-2996. A la llegenda els trobem des de Pere III en els rals d'or de Mallorca, com ara Crus-2246, fins a Alfons IV, en rals d'argent, com ara Crus-2882.

Mallorca i es mantingué durant els segles següents.⁸ Des de la signatura de l'acord, el govern de la baronia d'Andratx i les seves jurisdiccions civil i criminal correspongueren als bisbes i als reis, a parts iguals. La hipòtesi d'Andratx té l'avantatge de situar-nos en un pariatge que correspon directament al rei, a diferència del cas d'Andorra, on sabem que el sobirà va tenir un paper secundari. Les armes reials, d'altra banda, hi tenen tota la seva justificació, i ja sabem que els reis de Mallorca empraren les armes dels quatre pals, pures, com els sobirans de Catalunya-Aragó, perquè, en origen, es tractava de la divisa personal dels sobirans de la Casa de Barcelona. També s'avé millor la cronologia.

Efectivament, tant si pensem en una peça del segle XIV com del segle XV, queden resoltes les qüestions referents al tipus de lletra, a la presència dels escudets a la llegenda o al fet que aquesta sigui en català. Pel que fa a la forma en cairó de l'escut, ja hem dit abans que abunda, de forma molt especial, justament al segle XV.

No hi ha, però, cap bisbe de Barcelona de la família Copons ni al segle XIV ni al segle XV, però sí que hi ha un Copons implicat al segle XV amb la baronia d'Andratx i pensem que aquest personatge és el que ens ha de donar la clau del segell. Ens referim a Joan de Copons, que tingué diferents càrrecs a la cort d'Alfons el Magnànim i que té una història que es pot clarament qualificar com de poc edificant. L'any 1443 i arran d'una disputa matà de pròpia mà Joan Gual, germà d'un canonge de la Seu de la Ciutat de Mallorca. La universitat envià emissaris al rei, i aquest manà que fos conduït a la Cort, «carregat de cadenes». Allà, però, en lloc d'ésser castigat, obtingué la llibertat i tota mena d'honors. Les raons d'aquesta actitud del rei no es coneixen, però és ben clar que el personatge sabia sortir airós de les situacions més difícils. Així sabem que anys més tard, el 1451, un tal Macià Garriga intentà assassinar-lo, però no pogué portar a terme el seu intent i fou ajusticiat. L'any 1433 tenia el càrrec d'assessor del Governador de Mallorca, i tot i que el 1434 la reina Maria el va cessar del càrrec, l'any següent ja l'havia recuperat.

Tot i que Joan de Copons té una llarga actuació a Catalunya, hi ha uns anys en què el trobem a Mallorca. Una de les primeres notícies fa referència, precisament, al fet que l'any 1435 s'havia apoderat de la baronia d'Andratx. Es dirigí al rei Alfons IV i degué explicar-li que havia arribat a un acord amb el bisbe de Barcelona a fi que, amb una indemnització de 250 lliures anyals, aquest li cedís la seva part sobre la baronia. El rei no sols hi consentí, sinó que, a més, demanà

8. Sobre aquest pariatge, vegeu Ramon ROSSELLÓ i Jaume BOVER, *Història d'Andratx*. S. XV, Ciutat de Mallorca, 1979; dels mateixos autors, *Joan de Copons a Mallorca*, Mallorca, 1990; Antoni PONS, *Història de Mallorca*, vol. II, Mallorca 1965, p. 77-80. Vegeu també J. B. ENSENYAT y PUJOL, *Historia de los señores obispos de Barcelona en Mallorca*, vol. 1, Palma 1919, p. 295-299. Els treballs esmentats parlen àmpliament de Joan de Copons i la seva actuació a la baronia d'Andratx. Les nostres informacions provenen, gairebé sempre, d'aquestes fonts. Aquí les resumirem breument, atès l'objectiu d'aquest treball.

al papa Nicolau V la confirmació de l'acord, cosa que aquest signà. Els jurats d'Andratx varen demanar ajut als de Barcelona i aquests informaren el rei i pressionaren els jurats de la Ciutat de Mallorca. Finalment el rei es va veure obligat a revocar la donació el 1449, un cop va veure els documents que justificaven els drets dels bisbes barcelonins. El 1450 donava ordres al governador de Mallorca en aquest sentit, però els tràmits eren lents. En qualsevol cas, el fet és que Joan de Copons va gaudir de la baronia, com a mínim, entre el 1435 i el 1450. Prou anys, doncs, perquè quedi explicada la presència de la seva heràldica, junt amb la del rei, en un segell de la baronia. Malgrat aquest contratemps, consta que en els anys següents seguia gaudint del seu càrrec d'assessor del governador de Mallorca, pel qual rebia 150 lliures anyals i que el 1451 era, a més, castellà del reial alcàsser de la Ciutat de Mallorca. Entretant s'havia maridat amb Magdalena Mora, vídua de Jordi Fortuny de Ruescos⁹ i propietària de la cavalleria d'Estel·lencs, l'alqueria de Biniorella a Andratx, Peguera de Calvià i Son Pont de Puigpunyent. Unes propietats que des llavors podria administrar i que afegirien ingressos a la dels seus càrrecs oficials. Potser llavors la possessió de la baronia ja s'havia convertit per a ell en un fet menor.

La seva història no acaba pas, però, aquí, ja que fou destacat protagonista durant la guerra civil catalana del segle xv, on es posà al bàndol contrari de la dinastia que tant li havia donat i tant li havia perdonat. Tot un personatge, vaja.¹⁰

El segell que comentem seria, doncs, del període esmentat i potser es refereix a la porció reial del pariatge, segons el que diu la llegenda. Potser era destinat a l'administració de la part reial, mentre que hi podria haver un altre segell de la part de Joan de Copons. En qualsevol cas és ben justificat que en aquest i en ambdós, si és que n'hi va haver dos, hi hagués les armes reials i les de Joan Copons, com a detentors, en indivís, de la baronia d'Andratx.

9. Aquests Fortuny, que inicialment eren els Fortuño de Ruesta a l'Aragó, aterraren vers mitjan segle xv a Mallorca i catalanitzaren el cognom a Fortuny. Pel que fa al Ruesta, passà a ésser Ruescas o Ruescos (les fonts donen aquestes dues formes). El 1444 Jordi Fortuny es casà amb Magdalena Mora, de la qual tingué dos fills. Anys més tard tres Fortuny successius foren mestres de la seca de Mallorca, ja en temps dels Àustries. Cal consignar que un de nosaltres (MCS) s'errà en pensar que l'enllaç dels Fortuny amb els Garcia fou entre un Fortuny i una Ruescas i Garcia, quan fou entre el Fortuny de Ruescas i una Garcia. Vegeu M. CRUSAFONT, «La plata i el billó mallorquí dels tres primers reis de nom Felip», *Acta Numismàtica*, 39, 2009, p. 137-161, vegeu p. 139. De fet, Campaner també s'errà en donar els cognoms de Ruescos i Garcia al segon i tercer dels Fortuny (Ramon i Jordi) i no pas al primer (Joan). La realitat és que tots tres eren Fortuny de Ruescos i només el tercer era Fortuny de Ruescos i Garcia. Vegeu A. CAMPANER, *Numismàtica Balear*, Palma de Mallorca, 1879, p. 83 i 84.

10. També parla de Copons J. Ernest MARTÍNEZ FERRANDO a «Uns capítols atorgats als mallorquins per Pere, Conestable de Portugal i rei intrús de Catalunya», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XI, Biblioteca Balmes, 1935, p. 203-218. Sobre l'actuació de Joan de Copons durant la Guerra Civil catalana del segle xv hi ha també força bibliografia que ara no entra dins el tema que estudiem. Pel que fa al seu tarannà, fou qualificat d'«irascible i violent» per Joseph M. Quadrado i de «maliciós i pocavergonya» per Diego de Valera, segons es pot veure a la portada de l'obra de ROSELLÓ i BOVER, *Joan de Copons...* abans esmentada. Tot i així cal consignar la seva grandíssima habilitat, ja que tot i haver estat empresonat per la reina Joana Enríquez, muller de Joan II, i d'haver estat un destacat dirigent de la Generalitat enfrontada a aquest rei, poc abans de la fi de la contesa va córrer a rendir homenatge al sobirà.

Cal ressaltar l'exccepcionalitat de la peça que presentem. Els segells eren emprats per a autenticar documents i per aquesta raó havien d'ésser destruïts quan moria el seu propietari. És per això que ens han arribat molts segells de cera, de plom o de metall, penjats dels documents respectius, però molt poques matrius corresponents als sobirans, als nobles o a les institucions a les quals estaven vinculats. En canvi són molt més freqüents els petits segells personals, que tenien menys transcendència. Aquests darrers són generalment molt més petits.¹¹ És molt probable que si l'atzar ens ha dut fins avui aquesta important matriu, fou perquè es degué trencar accidentalment l'orella de subjecció que duia a la cara llisa i es devia perdre.

Es tracta, per tant, d'un raríssim exemplar d'un segell reial/nobiliari referent a Mallorca, al·lusiú al rei i a un personatge de gran relleu i un dels pocs documents no impresos de què tenim notícia referent a la història medieval de Mallorca i, més en concret, de la vila d'Andratx.

11. Faustino MENÉNDEZ PIDAL i Elena GÓMEZ PÉREZ, *Matrices de sellos españoles (siglos XII al XVI)*, Ministerio de Cultura, Madrid, 1987, p. 14-18. Expliquen que el 74 % de les matrius conservades correspon a particulars i un 20 %, a institucions eclesiàstiques.

Un inedito cavallo a nome di Ferdinando II d'Aragona

DAVIDE FABRIZI*

Il regno di Napoli, tra il 1495 ed il 1496, vive uno dei periodi più drammatici della sua storia. Ferdinando I d'Aragona è morto lasciando sul trono suo figlio Alfonso II nel momento in cui Carlo VIII, re di Francia, decide di scendere in Italia per «riprendersi» il regno in qualità di erede dei sovrani Angioini che in epoca precedente avevano regnato a Napoli. Alfonso II, non essendo ben visto dal popolo e dai nobili del regno a causa della ferocia dimostrata nella repressione della rivolta dei baroni, decide di abdicare a favore del figlio Ferdinando II d'Aragona (*fig. 1*), che diviene re di Napoli nel gennaio del 1495, proprio quando Carlo VIII si appresta ad entrare in Abruzzo. L'avanzata dell'esercito francese è inarrestabile e, una volta giunto alle porte di Napoli, costringe Ferdinando II a fuggire. La salita sul trono di Napoli di Carlo VIII è di breve durata. Il re francese infatti è costretto ad un rapido rientro in patria a causa di un'alleanza (Lega Santa) tra sovrani di stati italiani, tra cui il papa, ed europei che vedono la potenza di Carlo VIII come una minaccia nei loro confronti e quindi decidono di contrastarla. Ci sarà un duro scontro a Fornovo sul Taro, ma il re francese ne uscirà indenne e riuscirà a rifugiarsi in Francia. Ferrandino (così era denominato affettuosamente il giovane sovrano aragonese), fuggito Carlo VIII, riconquista il regno e nel luglio del 1495 rientra in Napoli acclamato dal popolo festante. Nel settembre del 1496, a causa pare di una forte febbre, quest'ultimo muore senza lasciare eredi al trono.

Da questi brevi cenni storici si evince come lo sfortunato re aragonese abbia potuto regnare solo per poco tempo ed in un periodo tormentato da guerre. Ciò, naturalmente, non poteva non avere ripercussioni sulla sua monetazione e sulle zecche operanti nel regno di Napoli in quel tempo. Attualmente, le zecche che certamente hanno coniato monete a nome di Ferdinando II d'Aragona sono quelle di Napoli, Brindisi e Lecce. In considerazione della moneta che andrò a pre-

* Investigador numismàtic.

Fig. 1. Ritratto di Ferdinando II d'Aragona. Da «Biografia de' Re di Napoli» di N. MORELLI, Napoli, 1825.

sentare, prenderò in esame unicamente le zecche che hanno coniato cavalli (Napoli e Brindisi).

E' noto che, una volta tornato il regno sotto la corona aragonese, fu deciso, anche in considerazione dell'alto numero di monete circolanti, di ribattere i cavalli emessi a nome di Carlo VIII durante il suo regno, con i conii già esistenti di Ferdinando I ottenendo così il duplice risultato di togliere dalla circolazione le monete che riportavano l'impronta dell'invasore e quello di risparmiare sui costi di zecca. Questa operazione di ribattitura, che ricordiamo continuò anche sotto il regno di Federico III d'Aragona, sicuramente ottenne lo scopo prefissato, ma allo stesso tempo fece probabilmente ritardare la preparazione di nuovi conii con l'effigie del giovane Ferrandino. La sua prematura scomparsa ha fatto sì che al giorno d'oggi i cavalli con il suo ritratto siano rarissimi e poco conosciuti. I cavalli noti attribuibili con certezza per la presenza del suo ritratto a Ferdinando II d'Aragona, sono quelli conati a Brindisi. A Napoli è attribuito un cavallo che riporta al D/ il busto di Ferdinando I d'Aragona ma con legenda FERRANDVS II REX¹ ed un'altra tipologia con il busto che sembrerebbe essere quello di Ferdi-

1. M. CRUSAFONT i SABATER, «El cavallo da Napolis de Ferrandino (1495-1496)», in *Quaderni ticinesi di numismatica e di antichità classiche*, xxii (1993), pp. 295-298.

Fig. 2. Cavallo di Ferdinando II d'Aragona coniato a Brindisi. Tipologia con lo stemma coronato al R/. da M. CAGIATI, «Le monete del Reame delle Due Sicilie» Parte II «Le zecche minori del Reame di Napoli» fasc. 6, Napoli, 1913.

Fig. 3. Cavallo di Ferdinando II d'Aragona coniato a Brindisi. Tipologia con l'Impresa di Brindisi al R/. da M. CAGIATI, «Le monete del Reame delle Due Sicilie» Parte II «Le zecche minori del Reame di Napoli» fasc. 6, Napoli, 1913.

nando II.² In attesa di smentite, si può affermare che ad oggi le uniche zecche certe che hanno coniato cavalli durante il regno di Ferdinando II d'Aragona, sono quelle di Napoli e di Brindisi e che solo quest'ultima ha coniato due tipologie con l'indiscutibile ritratto giovanile di Ferrandino. Nel presentare la nuova tipologia di cavallo, soffermiamoci su questi ultimi due esemplari conati nella città pugliese.

Il primo tipo (*fig. 2*), come abbiamo già puntualizzato, riporta al D/ il busto radiato volto a destra di Ferdinando II con la legenda (che parte in alto a destra) •FERRADVS II REX C••••, mentre il R/ riporta lo stemma aragonese coronato e la legenda BRVNDISINA FIDELITAS. Il secondo tipo (*fig. 3*) ha il D/ simile

2. Ex listino n°1/2008 Numismatica Picena n° 391.

alla prima tipologia, se non forse per il busto leggermente di dimensioni maggiori, mentre al R/ sono riportate, all'interno di uno stemma coronato, le due colonne simbolo della città pugliese, separate da un globetto.³

Fatta questa dovuta premessa, passiamo finalmente alla presentazione dell'esemplare inedito presente in una collezione privata (*fig. 4*).

Fig. 4. Cavallo inedito di Ferdinando II d'Aragona. 17 mm - g. 1,1. Da collezione privata.

Si tratta di una moneta non in alta conservazione, ma che comunque permette una sua lettura abbastanza chiara. Al D/ c'è il ritratto di Ferdinando II d'Aragona con corona radiata e la legenda, interrotta dalla corona del re, FERD • • • • INADV[...] mentre al R/ abbiamo il cavallo andante a destra, sormontato da una rosetta, ed intorno la legenda appena visibile EQ[VITAS REGNI]. Ma è l'esergo ad essere enigmatico e motivo di studio. In esso sono ben visibili le lettere, o presunte tali, B • I • I • F (anche se poco visibile a causa della cattiva conservazione, la lettera finale dell'esergo è quasi certamente una F) (*fig. 5*). In nessuna moneta, ad oggi, è conosciuto un esergo del genere, quindi, nell'attribuire questa moneta ad una delle zecche operanti nel regno di Napoli, si possono fare solo delle supposizioni basandoci comunque su dati oggettivi.

Partiamo dallo stile del ritratto del sovrano: esso è molto simile, se non identico, a quello posto sui cavalli conati a Brindisi e già questo ci indirizza ad ipotizzare che sia stata emessa in questa città. La legenda è invece differente infatti

Fig. 5. Ingrandimento ed elaborazione grafica dell'esergo della moneta.

3. Nota variante prive dello stemma che racchiude le colonne coronate. *Ex Artemide Aste*, xxxi del 18.12.2010 lotto 170.

essa, oltre a presentarsi con caratteri di diversa dimensione, parte dal basso a sinistra e viene interrotta in alto dalla corona radiata del re e purtroppo, a causa della cattiva conservazione dell'esemplare, non è possibile sapere se al suo termine ci fosse l'indicazione del numerale «II» del sovrano. Altra piccola differenza è la dimensione della testa del re che in questo caso sembrerebbe di dimensioni maggiori rispetto a quella riportata sui cavalli noti. Ulteriore analogia con gli esemplari conati a Brindisi è la presenza dei globetti posti sopra la corona radiata del tutto simili, per forma e posizione, a quelli che troviamo negli esemplari brindisini. Il R/ della moneta è ancora più interessante infatti nel campo troviamo la classica figura del cavallo andante verso destra sormontato da una rosetta e la legenda EQVITAS REGNI (in questo esemplare appena visibile) presente nei cavalli conati anche durante il regno di Ferdinando I d'Aragona e mai vista finora sui cavalli con al D/ il ritratto di Ferdinando II d'Aragona. Particolarmente interessante è notare quanto riportato all'esergo della moneta (B•I•I•F), dove ci troviamo di fronte ad una novità per la tipologia. E' cercando di interpretare quanto in esso riportato che l'ipotesi della sua coniazione nella zecca di Brindisi trova ulteriore conferma. Infatti le lettere B (posta all'inizio) e F (posta alla fine), a mio avviso, vanno lette come le iniziali del motto BRVNDISINA FIDELITAS, motto che sappiamo essere presente sui cavalli noti conati a Brindisi a nome di Ferdinando II d'Aragona. Cerchiamo ora di comprendere anche il significato delle due I • I poste anch'esse all'esergo tra le due lettere iniziali del motto B e F. Qui le ipotesi che si possono formulare sono due: o si tratta del numerale del re (II) o del simbolo cittadino cioè le due colonne. L'ipotesi del numerale, secondo me, è da ritenersi infondata in quanto non si giustificherebbe la presenza del globetto che separa le due «I» non dimenticandoci inoltre che esso potrebbe essere posto al D/ della moneta ma non visibile a causa della cattiva conservazione. Interessante, e forse più appropriata, è l'ipotesi delle colonne. Effettivamente osservando bene le due I • I si può notare, nonostante le piccole dimensioni e la bassa conservazione, che su di esse sia visibile come una «piccola cresta» che andrebbe ad simboleggiare la corona che è presente normalmente sopra la colonna distintiva della zecca di Brindisi che troviamo al R/ dei cavalli conati durante il regno di Ferdinando I d'Aragona o molto più semplicemente il capitello della colonna stessa. In questo caso sarebbe giustificato anche il globetto che le separa, infatti lo stesso è presente anche tra le due colonne poste all'interno dello stemma del cavallo brindisino del secondo tipo (*fig. 3*).

A mio avviso questo cavallo, anche in considerazione dello stile, potrebbe essere stata una delle prime coniazioni effettuate a Brindisi sotto il regno di Ferdinando II d'Aragona quindi antecedente alle due tipologie note e riportando al R/ la figura del cavallo come negli esemplari conati in precedenza da Ferdinando I d'Aragona è da considerarsi come la continuazione naturale di questa ti-

pologia. Ma la presenza del cavallo con la legenda EQVITAS REGNI non permetteva certo di evidenziare la «*Brundisina Fidelitas*» se non con le semplici iniziali del motto all'esergo (che comunque non erano di chiara ed immediata comprensione) e questo naturalmente andava in contrasto con la volontà della città che voleva invece sottolineare e «pubblicizzare» la sua fedeltà ai sovrani aragonesi. Per questo motivo, probabilmente, si è deciso successivamente di coniare le nuove tipologie di cavalli con lo stemma ed il motto riportato per esteso BRVNDISINA FIDELITAS.

In conclusione credo si possa affermare che questo cavallo, al momento inedito, sia da attribuire alla zecca di Brindisi, in attesa magari di venire a conoscenza di esemplari in conservazione migliore che potranno sciogliere ogni ulteriore dubbio in merito.

Els terços de croat de Lleida de la guerra contra Joan II (1462-1465)

XAVIER SANAHUJA ANGUERA*

LA CREACIÓ DEL TERÇ DE CROAT ANOMENAT *SISÈ*

Durant la primera meitat del segle xv es van fer molt evidents els problemes estructurals del sistema monetari català, que recolzava en el diner de tern, perpetu i immutable segons les Constitucions de Catalunya. Aquesta cotilla legal va impedir, des del regnat de Pere el Cerimoniós, poder fabricar moneda menuda de circulació general a Catalunya. La fabricació de diners de tern era costosa i no la van poder assumir ni el Consell de Cent barceloní ni l'Administració reial. La fabricació de moneda grossa de plata, inicialment aforada a 12 diners de tern per croat, i després augmentada fins als 15 diners, el 1425, també derivà cap a la paralització a causa de la competència amb la moneda d'or. Diners i croats barcelonins eren objecte d'exportació per valorar-se molt més el seu contingut intrínsec a l'estranger que no pas el seu valor de canvi a l'interior del país.¹

Per tal de solucionar aquest problema estructural es van assajar i proposar diverses accions. Algunes d'aquestes foren acordades en el moment que el partit de la Busca accedí al poder de la ciutat de Barcelona, a finals de l'any 1453.² L'intent de reforma de la moneda (decretada el 4 de gener de 1454) va consistir a augmentar el for dels croats de 15 a 18 diners de tern, i a abatre els florins, per tal de frenar la desaparició pública de l'argent. Però el govern buscaire tampoc va trobar la manera de tornar a fabricar moneda menuda de billó. Aleshores es decidiren a fabricar terços de croat d'argent per tal de suplir la manca de moneda quotidiana. Aquests terços de croat eren anomenats *sisens* a l'època, per

* Investigador del Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals «Espai, Poder i Cultura» (UdL-URV).

1. Sobre la problemàtica de la moneda catalana al segle XV, vegeu especialment l'obra de Miquel CRUSAFONT (1989).

2. La lluita política pel govern de la ciutat de Barcelona entre la Busca i la Biga ha estat tractat per Carme BATLLE (1973), des d'una posició més aviat favorable als buscaires.

valer 6 diners. També es degueren encunyar sisens de croat, anomenats *terns* o *ternats*. Es tractava, però, d'una mesura d'emergència que no deuria ser gens rendible, atès que ens consta que part de la seva fabricació es feia repercutir sobre els canvistes. Així, el 17 de setembre de 1460 el Consell de Trenta-dos barceloní acordà obligar els canvistes de la ciutat a fer fabricar sisens i a distribuir-los en l'exercici del seu ofici, concretament en el moment de canviar els florins per moneda menuda (doc. 1). La mesura cal considerar-la, doncs, producte d'un moment d'excepcionalitat. Malgrat que la fabricació de terços de croat es degué iniciar el 1454 (Salat, 1818, II, doc. LXI), el gruix de la fabricació possiblement fou dut a terme entre els anys 1460 i 1461, just abans d'iniciar-se la guerra contra Joan II. Així, el 24 de novembre de 1461, el Consell General de Lleida es feia ressò que els recentment encunyats sisens barcelonins s'introduïen en el mercat a raó de 6 diners jaquesos, mentre que els rals eren avaluats a 17 diners (doc. 2).

ELS TERÇOS DE CROAT DE LA GUERRA

Documents i tipus monetaris

El mes de maig de 1462 començà la guerra contra Joan II, iniciada per la Generalitat amb el suport de totes les institucions municipals i regionals del país, amb l'objectiu de destronar un rei que s'hi mostava hostil.³ Modernament, el conflicte bèl·lic es coneix amb el nom de «Guerra Civil catalana del segle XV», sobretot arran de l'estudi publicat pels gironins Santiago i Jaume Sobrequés (Sobrequés - Sobrequés, 1973) en el qual assenyalaven que una facció important dels remenses de la Catalunya Vella, especialment gironins i garrotxins («de la Muntanya»), donaren suport militar a la causa de Joan II contra la sempre malvada «oligarquia catalana».

A les Terres de Ponent, que pertanyien a la Catalunya Nova i que de remences en sabien ben poca cosa, la successió inicial d'esdeveniments fou com segueix: el 5 de juny de 1462 Joan II entrà a Balaguer (Jiménez Catalán, 1913, p. 92-93). La ciutat de la Noguera fou la plaça forta des d'on les tropes de Joan II assetjarien Lleida i el seu territori. El 30 de juliol del mateix any Joan II va vèncer a Rubinat i va aconseguir dominar la vila de Tàrraga. Les forces de la Generalitat van situar els punts forts defensius a Santa Coloma de Queralt i a Cervera. Lleida va resistir dos anys, fins a mitjan juliol de 1464 (Busqueta, 2004, p. 306). El 14 d'agost de 1465 va caure Cervera.⁴

3. Els fets històrics de la guerra contra Joan II són lúcidament detallats per Ferran SOLDEVILA (1935, p. 81-125).

4. Per als esdeveniments bèl·lics de la Guerra cal seguir l'obra ja esmentada dels Sobrequés (SOBREQUÉS - SOBREQUÉS, 1973) i la de Jaume VICENS VIVES (1956).

Pel que fa als terços de croat, llur fabricació podria haver continuat a Barcelona durant la guerra, on mantindrien els mateixos tipus i empremtes utilitzats a final del regnat d'Alfons el Magnànim, encara que d'això no en tenim constància documental. En canvi, sí que tenim notícies documentals d'unes quantes possibles emissions de terços de croat fora de Barcelona durant el conflicte bèl·lic. Aquestes possibles emissions se situen a Lleida, Balaguer, Cervera, Tàrraga, Tortosa i Berga, sense comptar altres possibilitats remotes, com Tarragona o Montblanc, suggerides per alguna ordre reial. Cal advertir que s'han conservat principalment els documents pertanyents al bàndol guanyador de la guerra, el de Joan II, i que això podria ser un inconvenient a l'hora d'interpretar els fets que succeïren.

Deixant estar els casos de Tortosa i Berga, separats geogràficament de la resta, i els de Montblanc i Tarragona, que difícilment s'haurien pogut materialitzar, la resta de les poblacions esmentades pertanyen al territori que podríem anomenar «el front occidental» de la guerra. Atribuïbles a aquest front es coneixen monedes d'argent que duen dos tipus de llegendes al revers: *Civitas Ilerde* o *Ilerdencis*. On van ser encunyades i per ordre de qui?

Els autors precedents que han assajat d'atribuir aquestes monedes s'han trobat amb obstacles difícils de superar.⁵ El problema reia, sobretot, en atribuir als diferents reis (i bàndols) unes monedes que no duen el nom del sobirà, i en interpretar les llegendes, no sempre evidents, que duen als reversos. Les atribucions precedents pretenien adjudicar cada tipus monetari a un rei i a una població determinada, sense comptar la possibilitat de duplicitats. La manera diferent d'interpretar els documents i l'estudi dels encunyats de les monedes proporcionen uns resultats sorprenents i molt distints als acceptats generalment. La nova hipòtesi d'atribució és que totes les monedes conegudes, tant sisens com croats, que duen les llegendes *CIVITAS ILERDE* o *ILERDENCIS* han d'haver estat encunyades a Lleida i iniciades en temps d'Enric de Castella.

El primer pas és desestimar que aquestes monedes pertanyin a alguna de les altres poblacions esmentades als documents. Resseguiré les notícies documentals conegudes, per ordre cronològic.

1. (1462, setembre)

Abans del setembre de 1462 Joan II ordenà al batlle general de València que lliurés unes cartes a Andreu Català, mestre de la seca de València, on s'explicava la conveniència de fer fabricar florins d'or, rals de València i croats de Barcelona a Balaguer (doc. 3). El 29 de setembre de 1462 el batlle general de València passà comptes davant del mestre racional de les quantitats lliurades a

5. D'entre aquests autors cal destacar Joaquim BOTET (1909, p. 312), Antoni BADIA (1969), Leandre VILLARONGA GARRIGA (1978) i Miquel CRUSAFONT (1982, p. 131).

Andreu Català, mestre de la seca de València, per raó del funcionament de la fàbrica de moneda a Balaguer, establerta per manament del rei Joan II (doc. 4). Els comptes esmenten sis trossells i sis estampes, i també tota mena de tisores i martells. El compte esmenta explícitament unes «tisores grans per a billó», però no fa cap esment de la possible encunyació d'altres metalls. Si només es va arribar a encunyar billó hauríem de considerar que els sis encunys esmentats (tres estampes d'anvers i tres trossells de revers) haurien de servir per a batre diners menuts o malles. Mateu Llopis (1952), Villaronga Garriga (1978) i Crusafont (1982, p. 131) han cregut que aquest projecte va tenir lloc efectivament.⁶ Ara bé, el compte redactat a València és anterior als fets projectats i, per tant, no ens serveix per a verificar si la seca de Balaguer va funcionar efectivament durant un breu període de temps o no. De fet, tampoc coneixem cap espècie monetària que pugui relacionar-se clarament amb aquesta operació. Leandre Villaronga Garriga (1978, p. 489) i Miquel Crusafont (1982, p. 131) havien proposat l'encunyació de sisens d'argent a Balaguer amb retrat de cabells ondulats i llegenda ILERDENCIS. Però, de fet, l'execució de l'emissió de moneda de curs general a Balaguer no té cap indicatiu favorable per a ser verificada, excepte que, i només a tall d'hipòtesi, una possible emissió de moneda descentralitzada podria haver produït, en els moments inicials, moneda menuda de billó, però no d'argent. L'existència de sis encunys preparats per a fabricar moneda de billó és un argument prou favorable per tenir en compte aquesta possibilitat.

2. (1463, juny)

Una segona iniciativa monetària del bàndol de Joan II tingué lloc el 12 de juny de 1463. En aquesta data, Requesens de Solà, portantveus del governador general de Catalunya i capità de la vila de Tàrraga, obtingué llicència de fer batre moneda, d'or, de plata o de billó, de curs general al Principat de Catalunya, és a dir, de característiques similars a la moneda barcelonina (doc. 6). La concessió permetia la fabricació de les monedes a la mateixa Tàrraga o en qualsevol altre lloc. Com en el cas de Balaguer de 1462, no tenim cap notícia posterior que confirmi l'execució d'aquesta llicència.

3. (1465, abril-agost)

Apareixen notícies d'actuacions monetàries en el bàndol de Joan II tres anys més tard de les notícies de Balaguer, arran de la campanya definitiva sobre Lleida. En aquesta ocasió Joan II rebé una partida important de rals de Mallorca que va desmonetitzar per convertir-los, un cop alterada sensiblement la seva llei, en sisens catalans i en rals de València, dues espècies monetàries més fàcils d'in-

6. CRUSAFONT (1982, p. 131) arriba a afirmar que: «No cal dir que l'emissió de monedes a Balaguer per Joan II està perfectament documentada (per MATEU LLOPIS)».

troduir al territori (Mateu Llopis, 1942).⁷ La fundició i fabricació de moneda nova començà a la seca de Lleida el 28 d'abril de 1465 (doc. 11). Jaume Mas era el mestre de la seca de la ciutat (doc. 8). Poc després, a principi de maig, el taller es traslladà a Tàrraga (doc. 15). Entre el 15 de maig i el 23 d'agost de 1465 va funcionar en aquesta població una seca ocasional, dirigida per Francí Ferrer i Miquel del Vilar. Malgrat ser l'una la continuadora de l'altra, les dues emissions de Lleida i Tàrraga foren prou diferents quantitativament i qualitativa, tal com mostra la taula que segueix.

Emissió de moneda de plata per ordre de Joan II a Lleida i Tàrraga (1465)

	Lleida	Tàrraga
Inici emissió	28.04.1465	15.05.1465
Final emissió	08.05.1465	23.08.1465
Valor fabricat	2.615 s 6 d	44.201 s 6 d
Rals mallorquins fosos	1.083 ½ rals	10.391 ½ rals
Despeses	611 s 7 d	5.670 s
Sisens fabricats	2.150	88.403
Rals valencians fabricats	1.025	0
Llei emprada	.734	.479

S'observa que la llei emprada per a fabricar la nova moneda era molt disminuïda en relació amb la que tocava. És possible que aquesta rebaixa causada per les necessitats de la guerra tingués alguna cosa a veure amb les notícies posteriors, de 1465 i 1466 (doc. 17 a 19 i 21-22), de refús dels sisens d'argent i del seu consegüent abatiment i destrucció.

4. (1465, juny)

En una data tan reculada com el 20 de novembre de 1462, el Consell de Cervera decidia engegar la fabricació de moneda pròpia «pus se'n pot fer» (doc. 5). Les dificultats pròpies d'aquest negoci degueren fer-lo inviable a curt termini, car no retrobem cap més notícia sobre aquest negoci fins tres anys més tard. El 14

7. Com és habitual, en l'obra de Felip Mateu Llopis cal extreure les informacions directament dels documents que transcriu, i no pas dels seus textos, farcits d'incongruències inexplicables. Per exemple, Mateu LLOPIS (1948, p. 423) afirma que la seca de Tàrraga va funcionar fins al 29 de juny de 1465, quan als documents consten lliuraments de moneda acabada de fabricar fins al 23 d'agost. O un altre exemple, Mateu LLOPIS (1948, p. 418-419) narra que els encunyats dels batiments van ser fets pel mestre Mateu Bretó, però els documents precisen que aquest personatge només va fabricar els primers parells d'encunyats de cada denominació, mentre que la resta dels encunyats van ser obra de les mans de l'argenter Francí Ferrer.

de maig el Consell acordà escriure a diverses persones amb la finalitat de fer venir a la vila un fabricant de moneda, i encomanà als paers i prohoms que, mentrestant i en cas de trobar una persona hàbil, en fessin fabricar (doc. 12). Poc després, la vila obtingué una llicència reial per a fer moneda, atorgada per Pere de Portugal, i el Consell acordà fabricar-ne de bona llei, com la de Barcelona, i nomenà els mestres Lluís Serena i Antoni Meià mestres de la seca (doc. 13). L'objectiu d'aquesta actuació era fabricar sisens d'argent com els que es fabricaven a Barcelona. Per aquest motiu, el 22 de juny, el Consell nomenà Berenguer Miquel com a substitut del mestre Antoni Meià, i acordà disposar de l'argent de les esglésies per a l'encunyació de la moneda (doc. 14). Sabem que els encunys per a batre aquests sisens es van arribar a fer i a pagar perquè el clavari de la vila justificà amb aquest motiu el pagament d'1 lliura i 3 sous fet al ferrer Bernat Guillellem (doc. 20). No tenim, en canvi, cap altre document que justifiqui l'execució final del projecte i tampoc es coneix cap moneda que dugui el nom de la vila. Miquel Crusafont (1982, p. 131), amb l'assentiment de Josep Maria Llobet Portella (1988), va proposar atribuir a Cervera els sisens amb retrat de Pere de Portugal i llegenda *ILerdencis* (núm. 2), en considerar que el text «que tota la moneda que's batrà se haia a batre en nom de la vila» que apareix a la llicència reial no vol dir que les monedes haguessin de dur gravat el nom de la vila, sinó simplement que aquesta havia de respondre de l'encunyació. A continuació, Crusafont assenyalà que el rei Pere IV s'hauria traslladat a Cervera després de la caiguda de Lleida (1464), des d'on intentaria recuperar la ciutat perduda, i que per això la llegenda *ILerdencis* que apareix a les monedes indicaria en sentit ampli la contrada de Lleida, una vegada perduda la capital.⁸ De fet, considero que la frase esmentada per Crusafont s'hauria de prendre literalment, al peu de la lletra, pel fet, que ja he explicat abans, que ni la vila de Cervera ni cap altra llevat de Lleida estava acostumada a fabricar moneda pròpia. No estava acostumada perquè no ho havia fet mai. L'acord que «tota la moneda que's batrà se haia a batre en nom de la vila» era un acord clar i innocent, previ a continuar el projecte endavant, i no necessitava segones interpretacions. A les monedes de Cervera hi havia de constar el nom de la vila (i no el de Barcelona, per exemple), i la vila havia de respondre per elles. I això els paers de Lleida ho deixaven per escrit perquè constituïa una novetat.

8. Miquel Crusafont ha treballat sempre amb el concepte que una moneda de plata no pot ser considerada una moneda municipal, sinó reial, com a mínim amb anterioritat a la Guerra dels Segadors (CRUSAFONT, 2003, p. 767). Per aquest motiu ell no ha catalogat cap emissió del segle xv, d'aquest metall en el seu recull sobre la moneda local (CRUSAFONT, 1990). I per aquest mateix motiu necessita justificar l'acció directa de l'Administració reial en els batiments de monedes de plata durant la guerra del segle XV, com en el cas esmentat de Cervera.

Problemes d'atribució

Ja he esmentat que no disposem de certificació documental de l'execució de les fabricacions monetàries de Balaguer, de Tàrraga del 1463, ni de Cervera. Això ja representa un obstacle important, perquè l'existència d'ordres i acords de fabricació no implica la seva execució real, sobretot tenint en compte que aquestes operacions eren complexes tècnicament i financera.

Però tampoc veig de quina manera es podria justificar fabricar moneda a Balaguer o a Cervera a nom del territori de Lleida (ILERDENCIS). Amb quina finalitat? Fins i tot, en el cas de Tàrraga, una circumstància semblant només es podria explicar per un reaprofitament d'encunys iniciats a Lleida, però no per una decisió fruit d'una reflexió meditada.

El cas de Cervera, a més, parteix d'una impossibilitat afegida. L'acord de fabricar moneda de plata era una actuació municipal, i no pas reial descentralitzada, com en els casos de Balaguer i Tàrraga. Com podrien justificar els paers de Cervera fer batre una moneda pròpia a nom del territori d'una altra ciutat, com és el cas de Lleida, prou allunyada? Si l'acord era municipal (i ho era) les monedes haurien de dur el nom de l'autoritat emissora (i si no, a qui s'hauria d'exigir responsabilitats en cas de frau, als lleidatans?). No és impossible que les fabricacions de moneda a Cervera haguessin estat responsabilitat de l'Administració reial, però aleshores hem de convenir que no coneixem ni un sol document escrit que esmenti aquest fet. Per tant, l'atribució a Cervera queda descartada en qualsevol cas. Si es tractés d'una iniciativa municipal, la moneda ho hauria d'indicar. Si es tractés d'una iniciativa reial, hauria d'existir algun document que ens ho assenyalés.

Emissions de terços de croat d'argent no comprovades i poc probables

Població	Caràcter	Rei	Data ordre, acord o inici	Emissió
Balaguer	Reial	Joan II	ab.09.1462	No comprovada
Tàrraga	Reial	Joan II	12.06.1463	No comprovada
Cervera	Municipal	Pere IV	14.05.1465	No comprovada

El cas de Balaguer i el de Tàrraga de 1463 són distints. En tractar-se d'actuacions reials descentralitzades, i no pas municipals, no calia que les monedes resultants duguessin el nom de la població. Podem convenir, doncs, que un misteriós nom com Ilerdencis, referit a un suposat territori proper a Lleida, podria ser possible. Ara bé, també podria ser possible que les monedes fabricades ho fossin a imitació de les de Barcelona, llegendes incloses. De tota manera, si les no

comprovades emissions de Balaguer i Tàrraga del 1463 es poden descartar és pel fet que ens manquen llurs documents certificadors.

Finalment, l'emissió de Lleida i Tàrraga de 1465 és comprovada pels documents. De fet, és l'única comprovada documentalment. Els terços de croat que duen un retrat que du els cabells al vent s'han atribuït a Joan II, d'aquests, els que duen la llegenda Civitas Ilerde s'han atribuït a les primeres emissions de Lleida (abril 1465), i els que duen la llegenda Ilerdencis s'han atribuït a Tàrraga (maig-agost 1465). La hipòtesi és plausible. Fins i tot és aparentment més plausible que no pas considerar que tots aquests sisens fabricats l'any 1465 a Lleida i Tàrraga ho haguessin estat exclusivament a imitació dels de Barcelona, llegenda inclosa. Però, malgrat tot, la primera hipòtesi no acaba de quadrar.

La hipòtesi no acaba de quadrar perquè, segons els documents, aquests sisens ordenats per Joan II es van fabricar amb un contingut de plata molt reduït, per tal d'aconseguir recursos extraordinaris en el transcurs de la guerra. Concretament, els documents presentats per Mateu Llopis ens assabenten que inicialment l'emissió de sisens s'efectuà amb un contingut d'argent proper al 75 %, i que finalitzà afegint a la mescla, només, un 50 % d'argent. Podem convenir que si el que era important era fabricar moneda amb la llei reduïda, per augmentar els beneficis de l'encunyador, no calia fer caure el pes del frau (o de la retallada conjuntural) en nom de la ciutat de Lleida. Un cop vençuda la ciutat i lliurada mitjançant pacte i concòrdia, hauria estat improcedent fer batre moneda fraudulenta al seu nom. El més lògic és que les monedes fabricades amb la llei reduïda duguessin la tradicional empremta barcelonina. De fet, així mateix ho va comprendre Crusafont (1982, p. 131) quan va desestimar l'atribució dels sisens amb Ilerdencis a Tàrraga. I, de fet, les monedes conegudes amb el retrat atribuït a Joan II (amb llegenda ILERDENCIS o CIVITAS ILERDE) tampoc no semblen ser de mala llei. Jo n'he fet analitzar una de cadascun dels tipus coneguts, i els resultats confirmen la percepció visual:

Anàlisi metal·logràfica d'alguns exemplars de terç de croat d'argent

Anàlisi realitzada per: *Nummetrica*

Tècnica d'anàlisi utilitzada: fluorescència de rajos X

Equip utilitzat: NITON XL3T 980TA

Superfície analitzada: Ø 8 mm centrada a la cara analitzada

Temps d'anàlisi: 50 s per determinació

Cares analitzades: una cara totes excepte la núm. 2, analitzada a dues cares

Procedència dels exemplars analitzats: Col·lecció V (Sant Feliu de Guíxols)

CG: Crusafont Sabater, M., *Catàleg general de la moneda catalana*, Barcelona, SCEN, 2009.

N: Numeració del catàleg proposat al final d'aquest article.

Descripció	CG	N	Argent	Coure	Or
ILERDENCIS	2.985 (de Joan II)	1 (d'Enric)	.950 / .954	.028 / .027	.012 / .011
ILERDENCIS	3.044 (de Pere IV)	2 (de Pere IV)	.956	.020	.014
CIVITAS ILERDE	2.986 (de Joan II)	4.1 (de Joan II)	.950	.030	.012
BARCHNONA	No	5.1 (de Joan II)	.734	.252	.003
ídem fals	No	6 (fals)	.301	.680	.007

Vistos els resultats de l'anàlisi, sembla clar que els terços de croat coneguts amb llegenda CIVITAS ILERDE i ILERDENCIS no són els que van ser encunyats l'any 1465, ni a Lleida, ni a Tàrraga, ni a Cervera. Tots tres tipus analitzats duen un contingut molt alt d'argent (95 %) allunyat dels percentatges documentats per a la darrera emissió del 1465 (50-75 %).

Els dos darrers terços de croat analitzats són dos terços amb llegenda BARCHNONA i retrat semblant (però lleugerament distint) als retrats formals d'Alfons el Magnànim utilitzats per a empremtar els terços de croat de la seca de Barcelona. L'exemplar núm. 5 del meu catàleg presenta un bon color d'argent però un retrat diferent dels tipus habituals. El resultat de l'anàlisi ha mostrat un contingut d'argent semblant al percentatge esmentat a la documentació de l'emissió de moneda de Joan II a Lleida i Tàrraga el 1465. Òbviament, es pot tractar d'una casualitat, però podria ser que terços de croat com aquests, lleugerament diferents dels fabricats a la seca de Barcelona abans de 1462 i amb un contingut d'argent rebaixat, fossin els exemplars veritablement obrats a la seca d'emergència de Joan II establerta a Lleida i a Tàrraga. El darrer terç de croat analitzat és una peça d'aspecte descuidat i color de billó. L'anàlisi ha desvelat un contingut d'argent proper al 30 %, massa poc per a pertànyer a una emissió oficial o semioficial. Es tracta, per tant, d'una falsificació d'època (que no he reproduït).

En resum, és probable que l'emissió del 1465, de llei dolenta, fos efectuada a imitació dels tipus i llegendes de la moneda barcelonina. Però, aleshores, on i quan es van fabricar els terços que fins ara eren atribuïts a Balaguer, Tàrraga i Cervera?

Un mateix encuny de revers. Emissions d'argent a Lleida

La solució cal trobar-la a la mateixa ciutat de Lleida. La seqüència deductiva és la que segueix. Dels batiments de moneda d'argent a la ciutat de Lleida no en tenim cap referència documental directa. El motiu és, senzillament, que no s'ha conservat documentació municipal del període 1462-1464. Ara bé, coneixem una moneda (literalment un exemplar únic) que ens proporciona molta informació. Es tracta del croat a nom de Pere IV i llegenda CIVITAS ILERDE. Aquest croat (núm. 3) du un retrat que es repeteix igual en d'altres terços de croat que duen la llegenda ILERDENCIS (núm. 2). És poc rellevant que aquest retrat fos realment el retrat de Pere de Portugal o no. És indiferent perquè, un cop encunyades les monedes, tothom devia relacionar aquest retrat (que du els cabells llisos) amb el de Pere de Portugal. Podem convenir, doncs, que aquest mateix retrat no es va poder utilitzar per a representar Joan II, ja que la gent l'hauria identificat amb Pere de Portugal, el rei rival. Amb aquest mateix raonament, Crusafont no va tenir més remei que atribuir els terços de croat que duen aquest retrat a Pere de Portugal, però els va haver d'ubicar a Cervera, ja que no duen la llegenda CIVITAS ILERDE. Ara bé, d'una banda, acabo de descartar l'atribució d'aquestes monedes a Cervera, i de l'altra, resulta que l'encuny utilitzat per a emprar el revers de totes les peces que conec amb el retrat de Pere IV, és exactament el mateix encuny de revers utilitzat per a emprar els terços de croat atribuïts a Balaguer o a Tàrraga i que duen un retrat amb cabells ondulats, atribuït a Joan II. Tot plegat és impossible. Ja és prou difícil que dues monedes batudes en dues poblacions diferents (Tàrraga i Cervera) comparteixin els mateixos encunys de revers, encara ho és més si les dues monedes són atribuïdes a dos reis rivals i en guerra.

Per tant, els terços de croat amb retrats de cabells llisos (Pere de Portugal) i cabells ondulats (?) i llegenda ILERDENCIS han de pertànyer a la mateixa seca. Com que el retrat de cabells llisos és el mateix utilitzat a Lleida en els croats de Pere de Portugal, el més raonable és atribuir els terços de croat al mateix origen. D'aquesta simplificació se'n diu la teoria de la reducció de seques (que no sol fallar). Per tant, tots els terços de croat amb llegenda Ilerdencis han de ser de Lleida.

A aquesta conclusió hi he arribat per la similitud del retrat de Pere de Portugal, per l'enllaç de l'encuny del revers amb els dos retrats diferents, però també per les dificultats serioses a l'hora d'atribuir cap emissió a Balaguer i a Cervera, o a Tàrraga.

De cara a establir la successió d'emissions ens falta saber una cosa: de quin rei són els terços de croat que duen el retrat amb cabells ondulats? Crusafont (1982, p. 131) opinava que pertanyien a Joan II. Aquesta atribució era causada per la notícia confirmada de batiments a Lleida i Tàrraga l'any 1465. Però hi ha

cap altra possibilitat? I tant que sí. La notícia clau (de fet, el veritable origen de la reatribució proposada en aquest article) és la que apareix en la deliberació del Consell Municipal de Cervera del 20 de novembre de 1462. Diu textualment i concisa:

«Sobre lo batre moneda, que pus se'n pot fer o batre, que'n facen» (doc. 5).

Sembla una frase irrellevant i poc informativa, però és de gran importància per a datar els inicis de la moneda local a Catalunya. Intentaré explicar-ho en detall. Abans del 20 de novembre de 1462 no tenim cap notícia documental de l'existència de fabricacions de moneda local o municipal a la Catalunya on circulava la moneda barcelonina. No se'n coneix cap. Es coneixen iniciatives municipals des de poc abans del 1300 fins vers el 1399 en els casos de poblacions on circulava la moneda jaquesa, i també entre els anys 1399 i 1461 en el cas precís i singular de la moneda pugesa de Lleida, també inscrita dins el circuit estricte de la moneda jaquesa. Però no s'ha documentat cap cas de moneda municipal a la Catalunya de la moneda barcelonina, com era el cas de Cervera, abans del 20 de novembre de 1462. Un cop explicat això, cal recordar que probablement la vila de Cervera no va aconseguir, tampoc, fabricar moneda pròpia immediatament, ja que l'any 1465 encara intentava iniciar una fabricació de moneda de plata i que, fins al 1466, no tenim documentada una emissió real i comprovada de moneda pròpia, això sí, de plom i no d'argent. El més interessant, però, és comprendre què volia dir la frase inicial de l'acord del Consell de l'any 1462: «que pus se'n pot fer». Què volien dir? Estaven dient que aleshores algú ja estava fent moneda municipal? No hi ha cap altra explicació possible. Però qui? Lleida feia pugeses des d'abans de 1300, però la frase cerverina no sembla referir-se a aquestes monedes, sinó que més aviat sembla fer esment de la moneda d'argent. I qui podria haver rebut llicència per a fer moneda pròpia en una data tan reculada com ho era abans del 20 de novembre de 1462? No podia ser Tortosa, que aleshores encara no havia iniciat les fabricacions.⁹ No està documentat, però l'exemple que seguien els cerverins havia de ser Lleida. No se m'acut cap altra possibilitat. Aquesta ciutat, com poc després Tortosa, degué rebre llicència del rei Enric per a fabricar moneda pròpia d'argent, o per a fabricar-la conjuntament amb les autoritats militars locals del moment. Ho podem deduir pel fet que coneixem monedes que, sense cap dubte, són de Lleida i anteriors a 1464 (com a mínim el croat de Pere de Portugal).

9. L'1 de novembre de 1463, Joan de Beaumont, lloctinent a Catalunya del rei Enric, concedí a Tortosa privilegi de poder fer florins, croats i sisens amb les mateixes característiques que la moneda barcelonina i amb curs a tot el Principat de Catalunya, fins a la quantitat de 20.000 lliures, i nomenà Francesc Comí mestre de la seca tortosina. Mesos abans, l'11 de juliol, el Consell s'havia interessat per una possible fabricació de moneda (SANAHUJA, 1998).

ILERDENCIS o CIVITAS ILERDE

Per tant, és provat que les monedes amb llegenda Ilerdencis pertanyen a Lleida. És molt probable, també, que la concessió o l'ordre per a fabricar les monedes a Lleida la donés el rei Enric abans del 20 de novembre de 1462. Arribats a aquest punt, el següent problema per resoldre és: per què algunes monedes duen la llegenda ILERDE CIVI i d'altres duen la llegenda Ilerdencis, si totes van ser fabricades a la mateixa ciutat?

No és el meu tarannà oferir una sola explicació possible i defensar-la contundentment i exclusiva. Però només he recreat una sola hipòtesi que no he pogut desestimar després d'analitzar-la.

Aquesta hipòtesi és la que segueix.

Partint del croats i sisens indiscutibles de Pere de Portugal i del retrat que hi surt representat, hem de convenir que l'altre retrat que apareix als sisens que comparteixen encuny ha de ser d'Enric de Castella i no de Joan ii. Per què? Per començar, perquè el retrat s'assembla al retrat emprerat als croats barcelonins d'Enric. Però sobretot perquè hauríem de suposar, dins de la mateixa ciutat de Lleida, una evolució de les llegendes de revers. La llegenda inicial ILERDENCIS acabaria sent substituïda per la llegenda CIVITAS ILERDE. L'ordre hauria de ser aquest:

1 Enric I	Sisens	Ilerdencis	Retrat bon estil
2 Pere IV	Sisens	Ilerdencis	Retrat bon estil
3 Pere IV	Croats	Civitas Ilerde	Retrat bon estil
4 Joan II	Sisens	Civitas Ilerde	Retrats mal estil

Les preguntes que resten per fer són: per què va canviar la llegenda del revers?, i per què l'estil dels retrats de les monedes va empitjorar amb el temps?

Per respondre la primera pregunta podem imaginar-nos que a Lleida succeí quelcom semblant al que succeí a Girona uns mesos després. A Girona, a mitjan 1463, Joan II hi aprovà la fabricació de moneda, sota la direcció i administració de Pere de Rocabertí i del mestre de seca Manuel Bou. Però poc després n'acceptà la col·laboració i participació de les autoritats municipals fins al punt que, el 27 de setembre, Joan II acabà concedint privilegi a la ciutat per poder fabricar moneda d'or, argent i menuts a la seca, un cop hagués acabat la guerra. És a dir, que la fabricació de moneda local, inicialment controlada exclusivament per l'autoritat reial, s'anà pactant amb les autoritats municipals. En el cas de Lleida, les autoritats reials militars podrien haver iniciat l'emissió de moneda amb una ambigua llegenda ILERDENCIS, mentre que un pacte immediatament posterior hau-

ria permès (i obligat) la utilització del nom de la ciutat, en tant que entitat responsable o col·laboradora de la fabricació.

També existeix una segona resposta a la pregunta del canvi de llegenda. Es tracta d'una resposta més atzarosa, però possible. És un fet comprovat que només coneixem UN SOL encuny que du la llegenda ILERDENCIS. Si només hi va haver un sol encuny, no podem descartar que la llegenda fos producte d'un error comès per l'operari que el va obrir i gravar les lletres. És cert que fou un encuny resistent, que va empremtar moltíssimes monedes, però potser també és cert que fou un error inicial, corregit a l'hora de fabricar més encunys. En aquest cas, els terços de croat amb llegenda ILERDENCIS i retrat de cabells ondulats (Enric de Castella) continuarien sent considerats els primers de la sèrie, seguits pels que duen retrat de cabells llisos (Pere de Portugal), i seguits pels terços de croat, de pitjor art, de llegenda CIVITAS ILERDE, els quals ja utilitzarien una llegenda semblant a l'empremtada als croats sencers.

Una tercera resposta cal descartar-la per massa complicada, però em sembla interessant esmentar-la, per ser conceptualment possible. Podria haver passat que a la Lleida de 1462-1464, assetjada per les tropes de Joan II, es produïssin dos tipus de fabricacions de moneda de plata, una a càrrec del Consell Municipal (terços i croats marcats amb CIVITAS ILERDE), i una altra a càrrec de l'Administració militar reial (ILERDENCIS). Les dues llegendes diferenciades s'explicarien per les actuacions simultànies de dues autoritats emissores: la municipal i la reial, necessitades de diferenciar les emissions monetàries que tenien al seu càrrec. Consegüentment, també seria possible que tots els terços de croat atribuïts a Lleida fossin fabricats pel bàndol fidel a la terra i a la Generalitat, sota els regnats d'Enric de Castella i de Pere de Portugal, i no pas en el de Joan II. És una hipòtesi suggerent, però parteix d'un greu inconvenient: no explica per què les emissions reials descentralitzades haurien produït monedes amb un excel·lent retrat del monarca, mentre que les emissions municipals haurien emès sisens amb retrats d'estil pobre i croats amb el retrat acurat de Pere IV. Cal descartar la hipòtesi per aquesta incongruència.

Sobre la degradació de l'art dels retrats dels sisens lleidatans, la resposta no és difícil. Si, com crec, la ciutat va continuar fabricant moneda un cop sotmesa a Joan II, després de juliol de 1464, va haver de canviar *ipso facto* els retrats traïdors d'Enric de Castella i de Pere de Portugal per uns altres. És cert que les monedes no duen el nom del rei, però els retrats eren recognoscibles pels contemporanis. És possible, també, que la ciutat es quedés sense un bon gravador de retrats quan els partidaris de la Generalitat van deixar la ciutat. Els encunys nous, tant d'anvers com de revers, deurien ser encomanats a algun especialista menys traçut.

Hipòtesi cronològica

N: Numeració del catàleg proposat al final d'aquest article.

Població	Caràcter	Rei	Data ordre,	Monedes acord o inici	N
Lleida	municipal	Enric	ab.11.1462	sisens propis	1
Lleida	municipal	Pere IV	ab.07.1464	sisens propis	2
Lleida	municipal	Pere IV	ab.07.1464	croats propis	3
Lleida	municipal	Joan II	d.07.1464	sisens propis	4
Lleida i Tàrraga	reial	Joan II	28.04.1465	sisens barcelonins, rals valencians	5

CATÀLEG D'EMISSIONS

1.1

×3

1-2

×3

1. Enric I (11 d'agost de 1462-1463)

Terç de croat o sisè.

Seca de Lleida.

Anvers: Anepígrafa

Retrat corona a l'esquerra amb els cabells ondulats.

Revers: ILE-RD-EN-CIS

Creu de tern.

Fonts: 1.1: Crusafont (1982, núm. 469).

1.2: Aureo & Calicó, 07.03.2013, núm. 1.082.

Mateixos encunys de revers que 2.1.

Anvers del croat de Barcelona d'Enric de Castella. Font: Col·l. Crusafont. Aureo & Calicó 27.10.2011, núm. 592.

2-1

×3

2. Pere IV (1463 a 16 de juliol de 1464)

Terç de croat o sisè.

Seca de Lleida.

Anvers: Anepígrafa

Retrat corona a l'esquerra amb els cabells llisos.

Revers: ILE-RD-EN-CIS

Creu de tern.

Fonts: 2.1: CV (Sant Feliu de Guíxols). Mateix encuny de revers que 1.1 i 1.2.

3-1

×2

3. Pere IV (1463-a 16 de juliol de 1464)

Croat o ral

Seca de Lleida

Anvers: PETRUS DEI G... REX

Retrat corona a l'esquerra.

Revers: CIV-ITA-S IL-ERDE

Creu de tern.

Fonts: 3.1: Crusafont (1982, núm. 510).

Ampliació de l'anvers del croat de Lleida de Pere de Portugal.
Font: 3.1: Crusafont (1982, núm. 592).

4-1

x3

4-2

x3

4. Joan II (16 juliol de 1464 a inicis de 1465)

Terç de croat o sisè.

Seca de Lleida.

Anvers: Anepígrafa

Retrat corona a l'esquerra.

Revers: CIVI-TAS-ILE-RDE (var. 1 i 2)

CIV-ITAS-ILE-RDE (var. 3)

Creu de tern. Escriptura alterada.

Var. 4.1: Creu de tern posició B. Font: CV (Sant Feliu de Guíxols).

Var. 4.2: Creu de tern posició A. Font: Crusafont (1982, p. 470).

Var. 4.3: Creu de tern posició B. Font: Augustustarraco (Numiscat).

Terç de croat de Barcelon d'Alfons el Magnànim. Font: CV (Sant Feliu de Guíxols).

5. Joan II (28 d'abril a 23 d'agost de 1465)

Terç de croat o sisè. Llei rebaixada .500 a .750 mil·lèsims.

Seca de Lleida (28 d'abril a 8 de maig) i Tàrraga (15 de maig a 23 d'agost).

Anvers: Anepígrafa

Retrat coronat a l'esquerra amb els cabells ondulats.

Revers: BAR-CH-NO-NA

Creu de tern.

Var. 5.1: Font: CV (Sant Feliu de Guíxols).

Var. 5.2: Variant amb aspa a la part central del vestit. Font: Dani (Numiscat).

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1460, 17 de setembre. Barcelona.

El Consell de trenta-dos barceloní acorda obligar els canvistes de la ciutat a fer fabricar sisens i a distribuir-los en l'exercici del seu ofici.

Item s'i fou posat com era stat mogut entre ells dits consellers per tant que la ciutat e lo poble de aquella fos més habundant en moneda menuda fos donat orde que quescun cambiador hagués a fer batre quescuna setmana certa quantitat de sisens.

Sobre lo fet de batre sisens havent lo dit consell les dites coses pensades per bones fou delliberat que sia feta ordinació que de qui avant quiscun cambiador haie e sia tengut quiscuna setmana fer batre almenys un march d'argent en sien fets sisens e tota vegada que cambiaran un florí fasen a donar alguna quantitat (3 sous) dels dits sisens faent-ho en tal manera que lo benefici públich ne sia fet.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Consell de Cent, *Registre de deliberacions*, 1459-1461.

SANAHUJA (1999, doc. 1).

CARRERAS CANDI (1905, p. 572-573), esmenta les crides publicades per aquest acord, el 20 de setembre de 1460 i el 15 de gener de 1461 (AHCB, Consell de Cent, *Registre d'ordinacions*, 1456-1462, f. 143v).

2

1461, 24 de novembre. Lleida.

El Consell General de Lleida es fa ressò que els recentment encunyats sisens barcelonins s'introdueixen en el mercat a raó de 6 diners jaquesos, mentre que els rals són avaluats a 17 diners.

Més proposaren que se's fa gran abús dels ardots e sisens en gran dan de la moneda jaquesa, car lo real no val sinó xvii diners jaquesos e ab los sisens metenlos a xviii diners. E així quels placie provehir-hi.

Arxiu Municipal de Lleida (AML), *Llibre de Consells*, 1461-62, reg. 420, f. 16.
Registrat per: MATEU LLOPIS (1945).

3

1462, abans del 29 de setembre.

Joan II ordena al batlle general de València que lliuri unes cartes a Andreu Català, mestre de seca de València, on s'explica la conveniència de fer fabricar florins d'or, rals de València i croats de Barcelona a Balaguer.

Obrers: Com per lo batiment de la dita moneda sien necessaris ab stampes de florins e mig florins, reys de València, e encara de creuats de Barchinona, les quals faça fer de nou e com vullam prestament les dites coses haver en la dita ciutat de Balaguer, vos pregam, encarregam e manam tan afectuosament e streta com podem que les presents reebudes doneu la letra que us trametem ab la present al dit mestre de la sequa e aquell per nostra part insteu e sol·liciteu nos trameta de continent a la dita ciutat de Balaguer los dits mestres, oficials e obrers ab les stampes sobredites, e vos pagareu a aquell tot ço que serà necessari per fer les stampes noves e per la despesa dels hòmens fins a la dita ciutat de Balaguer, car de ço que per aquesta rahó li donareu nos vos manarem desempachar les cauteles necessàries e entretant volem les presents ab àpoca del dit mestre ésser vos suficient cautela per a la reddició de vostres comptes usant en açò de vostra acostumada dilligència per manera que si possible serà hun sols dia no's dilate la venduda dels dist mestres encara que la dita secca reste sens mestres e stampes, car tant és la necessitat que de aquells havem que no poden massa prest venir.

Arxiu del Regne de València (ARV), Mestre Racional, *Comptes de la Batllia, Receptoría General*, lligall 16, núm. 72, f. 325v-326v.

MATEU LLOPIS (1952, doc. 1).

4

1462, 29 de setembre. València.

El batlle general de València passa comptes davant del mestre racional de les quantitats lliurades a Andreu Català, mestre de la seca de València, per raó del funcionament d'una fàbrica de moneda a Balaguer establerta per manament del rei Joan II.

En virtud de la qual dita letra e per complir los manaments del dit senyor jo he donat e pagat al dit n' Andreu Català, mestre de la secca de la dita ciutat de València, los dessús dits IIIM CCCXXXV sous vi diners per les rahons següents. Pri-

merament MDCCCXV sous per ops de donar aquells a tretze hòmens ço és, entre moneders e obrers que deuen anar a la dita ciutat de Balaguer per fer la dita moneda, que a rahó de CXXI sous a cascú los quals deuen haver per la messió e despesa la qual deuen fer fins a la dita ciutat de Balaguer. *Item* DL sous que són stats donats, ço és CCCXXV sous a hun ensayador e CCXX sous han entallador per ops de la provisió e despesa e per ops de comprar e logar cavalcadures fins a la dita ciutat de Balaguer. *Item* CX sous per loguer de una adzembla per portar les heines següents per ops de la dita moneda. *Item* DCCCCIX sous i diner los quals lo dit n'Andreu Català, mestre de la dita secca, ha bestrets e pagats per les haines següents. Primo per sis cavallets per a l'ensany, a raó de III sous per cascú: XVIII sous. *Item* CCLXIII sous per lo preu de huyt caços, a rahó de XXXIII sous per cascú. *Item* XXXX sous per lo preu de huyt martells grans a rahó de V sous per cascú. *Item* X sous VI diners per lo preu de tres martells de recalcar a rahó de III sous VI diners per cascú. *Item* CX sous per lo preu de cinch tisores grans a rahó de XXII sous cascuna. *Item* XXXXIII sous per lo preu de unes tisores grans per a billó. *Item* IIII sous VI diners per lo preu de unes tisores chiques per a la fundició. *Item* IIII sous VI diners per unes tisores per a l'ensay. *Item* IIII sous VI diners per lo preu de unes tisores comunes. *Item* XXXIII sous i diner per lo preu de tres bacines de aram foradades que han pesat XIIII lliures e miga a rahó de II sous IIII diners lliura. *Item* IIII sous VIII diners per lo preu de dos platins de aram que pesaren XXIII lliures a rahó de II sous IIII diners la lliura. *Item* LXXXVIII sous per lo preu de huyt martells de moneders a rahó de XI sous martell. *Item* VI sous per lo preu de tres sicells. *Item* II sous per lo preu de unes molles per a servir al fornill del ensay. *Item* VIII sous per lo preu d'un fornill per a l'ensay. *Item* CXIII sous IIII diners per lo preu de onze lliures e IIII onzes de salmoniach a rahó de X sous la lliura. *Item* LX sous per lo preu de sis lliures e argent fort. *Item* XVIII sous per lo preu de sis stampes a rahó de III sous cascuna. E XVIII sous per lo preu de sis trossells a for de III sous per cascú. Les dessus dites quantitats in universo pugen als dessus dits MCCCCXXXV sous i diner. E haní àpoca closa per l'escrivà de la mia cort a VIII dies del mes de setembre de l'any present MCCCCCLXII.

ARV, Mestre Racional, *Comptes de la Batllia, Receptoría General*, lligall 15, núm. 72.
MATEU LLOPIS (1952, doc. 2).

5

1462, 20 de novembre. Cervera.

El Consell de Cervera acorda fer batre moneda.

Sobre lo batre moneda, que pus se'n pot fer o batre, que'n facen.

Arxiu Històric Comarcal de la Segarra (ACSG), Fons municipal de Cervera, *Llibre de Consells*, 1462, f. 110v.

LLOBET PORTELLA (1994, p. 112, doc. 1).

6

1463, 12 de juny. Tudela.

Joan II, tenint en compte els serveis i la fidelitat al rei demostrada per Requesens de Soler, portantveus del governador general de Catalunya i capità de la vila de Tàrraga, li concedeix facultat i llicència de fer batre en dita vila o en un altre lloc i quan vulgui monedes d'or, plata i d'altres metalls, iguals en tipus, mòdul, llei, lliga, pes i valor a les corrents en el Principat de Catalunya.

Nos Johannes, dei gracia, Rex Aragonum etc. Quoniam vos, nobilis magnificus et dilectus Consiliarius nostri Requesens de Solerio, milites, gerentisvices nostra generalis gubernatoris officii in principatus Catalonie et capitaneus noster in villa Tarrege, pro supplendis necessitatibus curie nostre hoc presentim tempore multipliciter urgentibus, pro custodia dicte ville nonnullas gentes stipendiatas et salario conductas sustinere habetis, ut una cum illis villam antedictam, e manu catalanorum Excellencie nostre rebellium, defendere et eruere valeatis ad servitium et fidelitatem nostram: Et quia, non sine grandi labore huiusmodi expensis hactenus satisfecistis, iamque ad id vires vestri, ut vestri humile supplicationem percepimus, sufecture nullimode sunt, nisi huiusmodi provisionis remedium a serenitate nostra vobis concedatur: Atque, prospicientes virtutem, fidem, probitatem, et industriam vestras, quas satis expertas et comprobatas habemus. Tenore presentis, deliberate et consulte, et de nostra certa sciencia, damus, attribuimus et concedimus plenam facultatem et licenciam, vobis dicto Requesens de Solerio, quod libere, licite, impune, et deinceps quando volueritis, possitis et valeatis in dicta villa Tarrege, aut alibi ubi magis expediens vobis videbitur, monetas auri et argenti et alterius metalli in principatu nostro Catalonie curribilis, cudere et conficere, seu cudi et confici facere, dum modo eas aliis monetis que in dicto Principatu currunt, stampa, forma, liga, lige, pondere et valore similes faciatis, seu per ministros a vobis deputandos fieri faciatis. Nos enim, in et super predictis omnibus et singulis, vires, voces, locum nostrum et plenissimam potestatem et facultatem vobis et conferimus cum presenti. In quorum testimonium presentem fieri iussimus, nostri cerei sigillo pendenti munitam...

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria Reial, reg. 3444, f. 2v.
BOTET (1911, doc. LXXI).

7

1464, 12 de gener.

Joan II dona instruccions al comte de Prades perquè s'encunyi moneda d'or, d'argent i menuts a Tarragona, per tal de proveir els soldats de la guarnició de la ciutat i de Tamarit.

Més avant vol, ordena e mana la prefata maiestat, que per lo dit compte sia feta batre moneda, axí d'or com d'argent, e menuts en la ciutat de Tarragona, e que per mills lo batiment fer se puixa e de l'útil que aquell proceyrà se puixa subvenir a la gent d'armes qu'està per guarnició en la dita ciutat, vol e mana la dita maiestat que tots aquells singulars de la dita ciutat e encara de les viles e lochs del Camp de Tarragona, axí ecclesiàstichs com seculars, qui tenen or o argent, sien per lo dit Francesc Pallaràs amprats presten lo més or o argent que pui-xen, e aquell farà batre en la dita ciutat, e del que proceyrà de aquell subvindrà la gent d'armes qu'està per guarda de la dita ciutat e del castell de Tamarit. E lo argent, or o diners que los dits singulars, axí ecclesiàstichs com seculars, e encara universitats prestarà, lo dit Francesc Pallarès los prometa restituyr dins lo temps que ab aquells concordar se porà, e aquells o aquelles los consignarà sobre los introyts, rendes e drets de la règia cort pertanyents generalment sobre tots e sobre alguns en special, iuxta la potestat al dit Francesc Pallarès per la prefata maiestat atribuïda.

CARRERAS CANDI (1905, ap. VIII).

SANAHUJA (2005, p. 196-197, doc. T-1).

8

1464, 29 de febrer. Lleida.

Jaume Mas consta com a mestre de la seca de Lleida.

AML, *Consells particulars*, f. 14.

Notícia inèdita.

9

1464, 10 d'octubre.

Bernat Sala és nomenat, per Joan II, mestre de la seca de la ciutat de Tarragona.

ACA, Cancelleria Reial, reg. 3558, f. 21v.
Registrat per: BOTET (1909, p. 282).

10

1465, 2 de gener.

Pere de Portugal dona instruccions a Joan Andreu i Bernat Gralla perquè tractin amb els consellers de Barcelona sobre la possibilitat d'encunyar rals de plata i fins i tot moneda d'or, més baixa de llei i amb el preu més alt, fora de Barcelona, per tal de subvenir a les necessitats de finançament de la guerra.

ACA, reg. *Exercitum* I de Pere de Portugal, f. 169v.
Citat per: BOTET (1909, p. 284).

11

1465, 8 de maig. Lleida.

Comptes de la fabricació de rals valencians i sisens d'argent feta per Jaume Mas, mestre de la seca de Lleida, per ordre del rei Joan II.

Despeses fechas en el obrar de la plata reales de Mallorca del senyor rey, por mi Luys Sánchez, en Leyda, donde stuve XII día, es a saber de XXVI abril MCCCXV fasta VIII de mayo del dito anyo.

Primo a Matheu Bretón, maestro de fazer cunynos, para carbón e para fazer ditos cunynos, VIII s.

Item per I onza de borraç, III s.

Item por VII libras IIII onzas venus, a razón de X dineros libra, valen, VI s.

Item por I cántaro de vinagre, I s.

Item por unas tenaças para el fuego, III s.

Item por traer una enclusa del puent a la casa de la seca, VI d.

Item por una carga y media de carbón a razón de VIII s., XII s.

Item por media onza de salormoniach, VII d., e por I onza caparros e I d. de tár-tar e II de çufre, todo VII d., de todo, I s. II d.

Item por una caçuela de tierra, VII d., e I librell e otra caçuela para emblanquir, todo III s. VII d.

Item unas piedras fechas moldes para buydar la plata de picarlas, XIII s.

Item por I caçuela, I sueldo, e media libra clavos, VI d. todo: I s. VI d.

Item por II caxas para encunyar: VIII s.

Item por fazer III pares de cunyos, digo a forjar, di a mestre Giner, ferrero, XI s., e por fazer unos moldes de fierro para buydar plata fondida, XIII s. VI d., todo: XXIII s. VI d.

Item por I onza argent de cendra limado di a mestre Pedro, argentero: XV s.

Item por ciertas medicinas tomó Salavert de casa de hun speciero para en-blanquir: XXVIII s. III d.

Item por fazer II pares de cunyos a Matheu Bretón, unos de sisens, otros de re-ales, por forjar e entretallar, por todo: XXVII s.

Item doní a en Francí, argenter, per fer II parells de cunys de Reals e II parells de cunyos de sisens, digo entretallar: XX s.

Item per una atzembla para traer los dineros de Leyda, cunyos e otras cosas a Tárrega: VI s.

Item por II onzas argent soflamat, III s., e por VII onzas de vedriol romaní, III s. VI d., lo qual todo me envió mestre Johan de Ribesaltes, he pagado a Francí Pontes, speciero: VIII s.

Item me envió el dicho mestre Johan VI onzas arcénich, lo qual he pagado a Francí Pontes, mayor, VI s.

Item por manos del maestro, obreros e minvas, a razón de XVI s. marco pagado por XXII marcos: CCCIII s.

Item por la despesa de Salavert, el qual envió el senyor rey con una cavalga-dura, el qual vino para obrar dito argent e mandó el senyor rey se le fiziese la des-pesa que estuvo de XXVIII fasta VI de mayo; són VII días a razón de III s.: XXVIII s. E por la despesa de Johan Junques enviado por el dito senyor rey para dita fa-zienda e vino primero mayo e estuvo fasta VIII del dito con hun moço, a razón de III s. són : XXXII s. Todo: LX s.

Suma universal de todo DCXI s. VII d.

[...]

Aquests són los reals mallorquins desfeys en Leyda per manament del sen-yor rey, dels quals s'a fet reals valencians e sisens per mestre Jaume Mas, mes-tre de la seca de Leyda.

Deu lo sobredit mestre Jaume Mas, que a XXVIII abril mil CCCCLXV li doní CCLXXXIII reals mallorquins, que pesaren IIII marchs, en los quals s'i meté dos

marchs de liga, que són tots VIarchs que fos tot reté en riells: Varchs, VII onzes, XII argenços.

Item dit jorn li doní DLXV reals mallorquins, pesaren VIIIarchs meté-s'i IIIarchs de liga, que són tots XIIarchs que fos tot reté en riells XIarchs VII onzes.

Item doní li doní CXXXII reals e mig mallorquins pesaren IIarchs, meté-s'i i march de liga que és tot IIIarchs, que fos tot reté en riells IIarchs VII onzes X argenços.

Item a V de maig li doní XXXX reals mallorquins pesaren III onzes VIII argenços, meté-s'i de liga II onzes III argenços, és tot VI onzes XII argenços, que fos tot reté en riells VI onzes VI argenços.

Item a VII del dit mes li doní III reals mallorquins pesaren VI onzes, meté-s'i de liga III onzes, és tot VIII onzes que fos tot reté en riells i march XIII argenços.

Suma de reals: I mil LXXXIII reals e mig.

Suma dearchs: XXIIarchs V onzes VIII argenços.

És li degut que lo primer de maig me donà en sisens e reals valencians VIIIarchs V onzes XIII argenços que foren en moneda: mil XX sols.

Item a V del dit mes me donà en sisens e reals valencians VIIIarchs VII onzes XIII argenços que foren en moneda: mil XXXV sous VI diners.

Item a VII del dit mes me donà en sisens IIarchs III onzes XIII argenços que foren en moneda: CCCX sols.

Item dit jorn me donà en sisens Iarchs II onzes VII argenços que foren en moneda: CXXX sols.

Item a VIII del dit me donà en sisens Iarchs e en tres rielllets chiquets i onza VIII argenços que són el I march en moneda: CXX sols.

Suma de diners: II mil DCXV sols VI diners.

Suma dearchs: XXIIarchs onzes VIII argenços.

[...]

Despeses fetes en lo obrar dels sisens e reals fets en Leyda.

Primo, doní a mestre Jaume Mas, per obrar XXIIarchs V onzes VIII argenços, de sos treballs e de los obrers e de minves, a raó de XVI sous lo march, pagat per XXII march: CCCLII sous.

Item, per diverses despeses fetes en dit obrar, segons se mostra per menut: CCLVIII sous VII diners.

Suma de despeses: DCXI sous VII.

ARV, Mestre Racional, Tresoreria de Luis Sánchez, 1465, lligall Vari [segons Mateu Llopis], f. 2v-3v i 9r-9v.

MATEU LLOPIS (1948, doc. 1, 2 i 3).

12

1465, 14 de maig. Cervera.

El Consell de Cervera acorda escriure a diverses persones, amb la finalitat de fer venir a la vila un fabricant de moneda, i encomana els paers i prohoms que, mentrestant i en cas de trobar una persona hàbil, en facin fabricar.

ACSG, Fons municipal de Cervera, *Llibre de Consells*, 1465, f. 36.
LLOBET PORTELLA (1994, doc. 2).

13

1465, 28 de maig. Cervera.

El Consell de Cervera es fa ressò de la llicència aconseguida per part de Pere de Portugal per fer moneda i acorda fabricar-ne de bona llei, com la de Barcelona, i nomena els mestres Lluís Serena i Antoni Meià mestres de la seca.

ACSG, Fons municipal de cervera, *Llibre de Consells*, 1465, f. 36v i s.
LLOBET PORTELLA (1994, doc. 3).

14

1465, 22 de juny. Cervera.

El Consell de Cervera nomena Berenguer Miquel substitut del mestre Antoni Meià i acorda disposar de l'argent de les esglésies per a l'encunyació.

ACSG, Fons municipal de Cervera, *Llibre de Consells*, 1465, f. 37v i s.
LLOBET PORTELLA (1994, doc. 4).

15

1465, 29 de juny. Tàrrega

Comptes de la fabricació de sisens d'argent feta a la seca de Tàrrega, per ordre del rei Joan II, sota la direcció de Francí Ferrer i Miquel del Villar.

Aquests són los reals mallorquins desfets en Tàrrega per manament del senyor rey, dels quals s'a fet sisens, per Francí Ferrer e Miquel del Villar. Deu Francí Ferrer, que a xv de maig mil CCCCLXV li doní CCCLIII reals e mig, pesaren v marchs, mete-s'i altres v marchs de liga, que-s tot x marchs, reté tot, fos en riells, VIII marchs VI onzes VIII argenços.

Item, dit jorn li doní los III riellets que-M restaren de Leyda que-s i onza VIII argenços.

Item, a xx del dit li doní DCCXV reals e mig pesaren x marchs i onza VIII argenços, mete-s'i altre tant de liga, que-s tot xx marchs III onzas, reté fos en riells xx marchs.

Item, a xxx del dit li doní DCCXXII reals e mig, pesaren x marchs i onza VIII argenços, mete-s'i altre tant de liga, que-s tot xx marchs III onzes, reté fos en riells, xx marchs.

Item, a viii de juny del dit any li doní DCCXXIII reals e mig, pesaren x marchs i onza ii argenços, mete-s'i altre tant de liga, que-s tot xx marchs ii onzes III argenços, reté fos en riells, xx marchs.

Item, a xviii del dit li doní DCCXXVI reals e mig, pesaren x marchs i onza VIII argenços, mete-s'i altre tant de liga, que-s tot xx marchs III onzes, reté fos en riells, xx marchs.

Suma de reals: III milia CCXXXIII reals e mig.

Suma de marchs: LXXXX marchs.

És-li degut que a xx de maig me donà viii marchs III onzes xi argenços, que foren en dinés mil CCLXXX viii sous.

Item a xxvi del dit me donà viii marchs III onzes viii argenços que foren en dinés mil CL sous.

Item a xxviii del dit me donà vii marchs III onzes viii argenços que foren en diners mil ii sous vi diners.

Item, dit jorn me donà III marchs III onzes v argenços que foren en dinés DCXXXVII sous vi diners.

Item, a vii de juny me donà xi marchs III onzes que foren en dinés mil DCIII sous.

Item, a viii del dit me donà viii marchs que foren en dinés mil CVI sous.

Item, a xvii del dit me donà v marchs vi onzes que foren en dinés DCCL sous.

Item, a xviii del dit me donà vi marchs vi onzes que foren en dinés DCCCLXXXVIII sous.

Item, a xviii del dit me donà vi marchs vii onzes que foren en dinés mil CCXXII sous vi diners.

Item, a xxviii del dit me donà ii marchs III onzes que foren en dinés CCCXXI sous.

¡Suma de diners: XI milia DCCCCLXXXVIII sous VI diners.

Suma de marchs: LXXXVIII marchs III onzes.

De lo dit Francí Ferrer per mudament de compte, LXXXX marchs.

Item, a XXVIII de juny li doní DCCCXXXVIII reals e mig, pesaren XIII marchs II onzes, meté-s'í altre tant de liga, que's tot XXVI marchs III onzes reté fos en riells XXVI marchs.

Item, a III de juliol li doní DLXXVIII reals e mig, pesaren VIII marchs VIII argenços meté-s'í altre tant de liga, que's tot XVI marchs i onza, reté fos en riells XVI marchs.

Item, a VIII del dit li doní mil LXXXVI reals e mig, pesaren XV marchs i onza v argenços i quart, meté-s'í altre tant de liga que's tot XXX marchs II onzes X argenços e mig, reté fos en riells XXX marchs.

Item, a XVII del dit li doní DXXXIII reals, pesaren VII marchs III onzes, meté-s'í altre tant de liga, que's tot XV marchs, reté fos en riells xv marchs.

Item, a XX del dit li doní mil CXXXVIII reals e mig, pesaren XVI marchs meté-s'í altre tant de liga, que's tot XXXII marchs, reté fos en riells XXXII marchs.

Suma de reals: III mil CCLXXXVIII reals.

Suma de marchs: CCVIII marchs.

És-li degut per mudament de l'altre compte: LXXXVIII marchs III onzes.

Item, a III de juliol me donà III marchs III onzes que foren en dinés: DCIII sous.

Item, a V del dit mes donà X marchs III onzes que foren en diners: I mil CCCIII sous VI.

Item, a VI del dit me donà XI marchs que foren en dinés: I mil CCCLXXIII sous.

Item, a XI del dit me donà VII marchs que foren en dinés: DCCCXXXV sous.

Item, a XII del dit me donà VIII marchs que foren en dinés: mil CCXXVII sous.

Item, a XIII del dit me donà III marchs III onzes, que foren en dinés: DCIII sous.

Item, a XV del dit me donà V marchs que foren en dinés: DCLXX sous.

Item, a XVI del dit me donà VIII marchs que foren en dinés: I mil LXVI sous.

Item, a XVII del dit me donà XI marchs III onzes que foren en dinés: I mil DLXXI sous.

Item, a XX del dit me donà XIII que foren en dinés: I mil DCCCXV sous VI.

Item, a XXVI del dit me donà VIII marchs III onzes que foren en dinés: I mil CLI sous.

Item, a XXVII del dit me donà XXIII marchs III onzes que foren en dinés: III mil CCCXXIII sous VI.

Item, a XXVIII del dit me donà II marchs V onzes que foren en dinés: CCCXXV sous VI.

Suma de dinés: XVI mil CCCLXXXVIII sous.

Suma de marchs: CCVIII marchs.

Deu Miquel del Villar que a xxviii de juliol li doní DCCCLVIII reals pesaren xii marchs x argenços, meté-s'í altre tant de liga, que's tot xxiii marchs i onza iiii argenços reté fos en riells xxiii marchs.

Item a vi d'agost li doní ii mil reals, pesaren xxviii marchs i onza viii argenços meté-s'í altre tant de liga que's tot lvi marchs iii onzes, reté fos en Riells lvi marchs.

Item a xvii de agost li doní dues rajoles d'argent, pesaren xvii marchs iiii onzes xii argenços meté-s'í altre tant de liga que's tot xxxv marchs i onza viii argenços, reté fos en riells xxxv marchs.

Suma de reals: ii mil DCCCLX reals.

Suma de marchs: cxv marchs.

És-li degut que lo primer de agost me donà v marchs que foren en dinés: DCCXI sous.

Item, a iii del dit me donà vi marchs que foren en dinés: DCCCXXXVIII sous vi.

Item, a iiii e a v del dit me donà viii marchs iii onzes que foren en diners: i mil CCCVIII sous.

Item, a viii del dit me donà xii marchs que foren en dinés: mil DCII sous vi.

Item, a x del dit me donà xii marchs que foren en dinés: i mil DCXXXVIII sous.

Item, a xii del dit me donà iiii marchs que foren en dinés: DCIII sous.

Item, a xiiii del dit me donà x marchs que foren en dinés: i mil CCCLXXX sous vi.

Item, a xvii del dit me donà xx marchs iii onzes que foren en dinés: ii mil DCCLXX sous.

Item, a xxii del dit me donà xvi marchs que foren en diners: ii mil CCXXXVIII sous vi.

Item, a xxiii del dit me donà xx marchs i onza que foren en dinés: ii mil DCCIII sous.

Suma de diners: xv mil DCCCXV sous.

Suma de marchs: cxv marchs.

[...]

Despesas fechas en la seca de Tàrrega.

Primo pagué a'n Ripoll por i fornall fizo en la seca en que stuvo iii jornals viii s., por otro fornall en que stuvo iiii jornales: xii s.

Item, por la fusta se depuso en dichas formales con las caxas d'encunyar: viii s.

Item, por i libra azero para fazer cunyos, di a Juseff Veses: i s. iiii d.

Item, por i libra ii onzas azero para fazer cunyos: i s. ii d.

Item, por xii libras vi onzas azero para fazer cunyos a la viuda Ribera, de Leyda: xii s. vi d.

Item, por I cuerda aportó para tener los cunynos de encunyar pagué a Miguel Vell: I s. IIII d.

Item, por VII libras y media azero que traxo de Leyda Gaspar Vidal para fazer la riellera e los cunynos: VII s. VI d.

Item, pagué por VIII libras venus: X s.

Item, por otras X libras venus: X s.

Item, pagué a Pere Tudela por XVI libras y media, a XXVIII mayo: XVI s. VI d.

Item, a XVIII de junio pagué a los pupillos d'en Falch por VII libras venus: VII s.

Item, dito dia pagué a-n Pellicer de Tàrrega por III libras e media: III s. VI d.

Item, a XXVI del dicho di a hun corredor de Tàrrega por XVI libras venus: XVI s.

Item, por XIII libras venus merque d'en Sinerols de Tàrrega a razón de XVI dineros libra: XVII s. IIII d.

Item, a XXVIII del dicho pagué a Gaspar Vidal por XIII libras venus a razón de I s. IIII d.: XVII s. IIII d.

Item, a XII de juliol compré de Ysach Jacob por XXXXII libras venus a razón de I sueldo II dineros: XXXVIII s.

Item, al dicho Ysach por XII libras venus, a razón de I s. II d.: XIII s.

Item, a XXVI de juliol di a Miquel Colmella, para loguer de I correu que envié a Çaragoça para traer cresols que estuvo X dias que a razón de I s. VI d. por dia: XV s.

Item, por I correu envié a Çaragoça en II dias para que vinessen los monederos de Navarra, que era avisado stavan hay: XX s.

Item, per XX libras de liga compré a XIII de agosto, de Ysach Corredor, jodio, a razón de I s. II d.: XXIII s. VI d.

Item, per II perols per a emblanquir que fiu fer en Tarragona costaren: XXVII sous.

Item, per les mans del mestre e obrers e minves, pagat per CCCXXIII marches, los CCVIII a raó de XVIII sous e los CXV a raó de XIII sous, que munta tot: V milia CCCLXXII sous.

Suman todas las despesas de Tàrrega: V milia DCLXX s.

Suman todas las despesas de Leyda: DCXI s. VI d.

Suma universal de todo: VI milia CCLXXXI s. VI d.

[...]

Despeses fetes en lo obrar dels sisens de Tàrrega.

Primo doní a Francí Ferrer, per ses mans e dels obrers e minves de CCVIII marches a raó XVIII sous per march: III milia DCCLXII sous. E a Miquel Villar, per cent e XV marches a raó de XIII sous lo march: mil DCX sous. És tot: V mil CCCLXXII sous.

Item, per la liga e altres despeses fetes, segons se mostra per menut: CCLXXXVIII sous.

Suma de despeses: v mil DCLXX sous.

ARV, Mestre Racional, Tresoreria de Luis Sánchez, 1465, lligall Vari [segons Mateu Llopis], f. 4v-7v i 10v-11v.

MATEU LLOPIS (1948, doc. 4, 5 i 6).

16

1465, 29 de juny. Tàrrega.

Balanç dels comptes de la fabricació de sisens d'argent i de rals valencians feta a les seques de Lleida i Tàrrega, per ordre del rei Joan II.

Són los reals obrats en Leyda:	I mil LXXXIII reals e mig
Són los reals obrats en Tàrrega:	X mil CCCLXXXXI reals e mig
Suma de reals:	XI mil CCCLXXV reals
Són los marchs obrats en Leyda:	XXII marchs v onzes VIII argenços
Són los marchs obrats en Tàrrega:	CCCXIII marchs
Suma de marchs:	CCCXXXVI marchs v onzes VIII argenços
Són los dinés proceyts de Leyda:	II mil DCXV sous VI
Són los dinés proceyts de Tàrrega:	XXXXVIII mil CCI sous VI
Suma de dinés:	XXXXVI mil DCCCXVII sous
Són les despeses fetes en Leyda:	DCXI sous VII
Són les despeses fetes en Tàrrega:	V mil DCLXX sous
Suma de despeses:	VI mil CCLXXXI sous VII (diners)

Resta net que he ha de fer entrada en mon llibre, segons se mostra, XXXX mil DXXXV sous V.

ARV, Mestre Racional, Tresoreria de Luis Sánchez, 1465, lligall Vari [segons Mateu Llopis], f. 7v.

MATEU LLOPIS (1948, doc. 7).

1465, 16 d'octubre. Tàrrega.

El Consell de Tàrrega, assabentats que a Lleida i Balaguer no s'accepten els sisens, i conscients del dany que suposaria que els subministradors de queviures es neguessin a portar les vitualles per no haver d'acceptar aquestes monedes, acorden demanar al rei i a la reina que forcin l'obligatorietat d'acceptar els sisens d'argent.

Fonch proposat per los honorables senyors de pahers, com se té saber dels sisens, los quals s'ich havien fets e feren a Leyda¹⁰ e aquells lo senyor rey haie manat se prenguen per totes e qualsevol persones. E com ara s'i n'ich facen, es tròpien ésser falsos e talls que les gents no'ls vullen pendre. E com per aquells falsos sien vuy rebugats e rehebugen pendre los bons o aquells que ere acostumat de pendre. E per causa dels dits falsos sisens les gents qui acostumaven portar vituales en la vila de Tàrregua reüsen portar dites vituales en gran dan, periudici, destrucció de la dita Universitat. E més encara que en Leyda, en Balaguer ni en altres parts no vullen pendre los dits sisens, tenint-se per dit sien falsos. Perquè és necessari per utilitat de la dita Universitat provehir en les dites coses ab lo senyor rey e senyora reyna, que los dits bons sisens face pendre a tots los lochs, viles e ciutats a sa senyoria obedients. En altra manera que en aquesta vila romandrie los dits sisens, així bons com mals, e la moneda que aia dins exirie com sie sentit que haien portats gran nombre de sients percanbiar ab moneda d'or, que y sie prest provehit.

Hon fonch acordat e deslberat per los tots desús nomenats que per utilitat de la dita Universitat e singulars de aquella e per que la dita vila sia avitualada axí com ere acostumat, que sien elegides una persona o dues que prestament vagen a la magestat del senyor rey e senyora reyna, per los dits senyors de pahers, oferint e prometent-los aquell salari que ab ell o ab ells concordar se poran, cercuant lo útil de la Universitat. E que aquells haïen càrrech de anar a la dita magestat e splicar en aquella totes les dites coses, suplicant a sa senyoria en les dites coses vulle provehir si desige lo ben avenir e utilitat de aquesta Universitat. E los plàcie obtenir provisions tals que sien e facen a les dites coses per utilitat de la vila desús dita. E que los lochs de sa obediència, los sisens qui són acostumats de pendre.

Arxiu Històric Comarcal de l'Urgell (ACUR), Fons municipal de Tàrrega, *Llibre de Consells*, 1463-1470, f. 56.

LLOBET PORTELLA (1975, p. 74-75).

10. Leyda, ratllat.

18

1465, 19 d'octubre. La Seu d'Urgell.

El Consell de la Seu d'Urgell es fa ressò que la moneda menuda no és acceptada per la població.

En lo quall Consell fonch proposat que la moneda menuda negú no le voll penra, si trauran altre provesió o s'es trametrà altre misatger.

Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Urgell (ACAU), Fons municipal de la Seu d'Urgell, *Llibre d'acords*, 1434-1506, f. 290.

SANAHUJA (2010, doc. 1).

19

1465, 23 de desembre. Cervera.

El Consell de Cervera nomena una comissió de diverses persones amb la finalitat de resoldre el problema ocasionat pels sisens de baixa lliga que circulen i proposa recollir-los tots per fondre'ls i encunyar rals i mitjos rals amb el metall, restituir-los després a pes.

ACSG, Fons municipal de Cervera, *Llibre de Consells*, 1465, f. 95v.

LLOBET PORTELLA (1994, doc. 5).

20

1465. Cervera.

El clavari de la universitat de Cervera justifica el pagament d'1 lliura 3 sous fet a Bernat Guillem, ferrer, pels encunys de fer moneda.

ACSG, Fons municipal de Cervera, *Llibre de Clavaria*, 1465, f. 87v.

LLOBET PORTELLA (1994, doc. 6).

21

1466, 22 de gener i 11 de febrer. Cervera.

El Consell de Cervera acorda atendre la petició formulada per Antoni Comalada, encarregat de reconèixer els sisens, el qual demana un estipendi pel seu treball.

ACSG, Fons municipal de Cervera, *Llibre de Consells*, 1466, f. 22 i 31.
LLOBET PORTELLA (1994, doc. 7 i 8).

22

1466, 13 de març. Reus.

El Consell de Reus acorda fondre tots els sisens falsos que té la vila per tal de fer-ne una corona per a la marededéu.

La preposició feta en lo dit Consel per los senyors de jurats fonch sobre... dels sisens falsos que té la vila.

Sobre les quals coses deliberà lo dit Consel: primo, sobre los sisens falsos, vol lo dit Consel que a lahor de la Verge Maria de aquels dits sisens sie feta una corona a la Verge Maria.

Arxiu Històric Comarcal del Baix Camp (ACBC), Fons municipal de Reus, *Actes*, 1444-1466.
SANAHUJA (2005, p. 81, doc. 1).

BIBLIOGRAFIA

BADIA TORRES, A., *Catàleg dels croats de Barcelona, 1285-1706*, Secció Numismàtica del Cercle FNB, Barcelona, 1969.

BATLLE GALLART, C., *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, CSIC, Barcelona, 1973, 2 v.

BOTET SISÓ, J., *Les monedes catalanes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, 1908; vol. 2, 1909; vol. 3, 1911, 3 v. [reeditats per Puvill el 1976].

BUSQUETA RIU, J. J., *Baixa edat mitjana*, vol. 3 de la *Història de Lleida*, Pagès Editors, Lleida, 2004.

CARRERAS CANDI, F., «Les encunyacions monetàries locals en les guerres de Joan II», *Boletín Arqueológico de Tarragona* 18, Tarragona, 1905, p. 572-652.

CRUSAFONT SABATER, M., *Numismàtica de la Corona Catalano-aragonesa medieval (785-1516)*, Vico, Madrid, 1982 [edició catalana].

CRUSAFONT SABATER, M., *Barcelona i la moneda catalana*, Barcelona, La Caixa, 1989.

CRUSAFONT SABATER, M., *La moneda catalana local, segles XIII-XVIII*, SCEN, Barcelona, 1990.

CRUSAFONT SABATER, M., «Problemes monetaris i solucions descentralitzades», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* 23, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, p. 765-780.

CRUSAFONT SABATER, M., *Catàleg General de la Moneda Catalana*, SCEN, Barcelona, 2009.

LLOBET PORTELLA, J. M., «Les monedes i pellofes de Tàrrrega», *Acta Numismàtica* 5, Barcelona, 1975, p. 73-89.

LLOBET PORTELLA, J. M., «Documents per a la història de la moneda municipal de Cervera (1462-1626)», *Acta Numismàtica* 24, Barcelona, 1994, p. 111-140.

MATEU LLOPIS, F., «Les peccunies de la Tresoreria General i el numerari corrent en temps de la guerra contra Joan II», *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. III, Barcelona, 1936.

MATEU LLOPIS, F., «Los recursos monetarios de Juan II en Lérida y Tàrrrega, durante las turbaciones del Principado en 1465», a *Hispania. Revista Española de Historia* 8, 1942.

MATEU LLOPIS, F., *Datos y documentos para la historia monetaria de Lérida, siglos XIII a XVII*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1945.

MATEU LLOPIS, F., «Notas y documentos sobre la ceca de Balaguer en 1462 y el numerario de la época, 1458-1479», a *Ilerda* 16, Lleida, 1952, p. 7-22.

MATEU LLOPIS, F., *Lérida y sus relaciones con Valencia (algunos aspectos)*, Institut d'Estudis Catalans, Lleida, 1976.

SALAT, JOSEP, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña, con documentos justificativos*, Antoni Brusi, 2 v., Barcelona, 1818 [reeditat per J. R. Cayón, Madrid, 1982].

SANAHUJA ANGUERA, X., «Actuacions monetàries a Tortosa (segles XV-XVII)», a *Acta Numismàtica* 28, Barcelona, 1998, p.141-156.

SANAHUJA ANGUERA, X., «Ducats i principats catalans a l'època dels Àustries (1481-1602)», a *Acta Numismàtica* 29, Barcelona, 1999, p.105-133.

SANAHUJA ANGUERA, X., *La moneda municipal de Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII)*, Centre de Lectura-Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Reus, 2005, 240 p. + 8 làm.

SANAHUJA ANGUERA, X., «La moneda municipal a la Seu d'Urgell, segles XV-XVII. Primera aproximació.», *Acta Numismàtica* 40, Barcelona, 2010, p. 105-158.

SOLDEVILA ZUBIBURU, F., *Història de Catalunya*, Alpha, Barcelona, 1935, 3 v.

SOBREQUÈS VIDAL, S. - Sobrequès Callicó, J., *La Guerra Civil Catalana del segle XV*, Edicions. 62, Barcelona, 1973, 2 v.

VICENS VIVES, J., *Els Trastàmeres*, Vicens Vives, Barcelona, 1956.

VILLARONGA GARRIGA, L., «Les monedes de plata encunyades a Catalunya durant la guerra contra Joan II (1462-1472)», *Numisma*, 150-155, Madrid, 1978, p. 471-490.

Fraus monetaris a la Catalunya del segle xv, segons els comptes del receptor dels emoluments de la Governació General de Catalunya

*POL JUNYENT MOLINS**

La falsificació de moneda era considerada a la Catalunya medieval un crim molt greu. La legislació medieval recollia una sèrie de normatives hereves del dret romà, entre les quals l'usatge 66, «De falsanda moneta», l'establia com un crim on no s'admetia esmena, a l'alçada del trencament de la Pau i Treva.

Els numismàtics han prioritzat, de forma general, l'estudi de la moneda legítima en comptes d'aquella falsificada, i aquest aspecte ha relegat el tema de la falsificació i el frau a un darrer terme, però en uns temps on la moneda falsa era companya de l'oficial, el buidat i l'estudi de fonts documentals inèdites que ens donin noves informacions sobre aquest fet es fa més necessari que mai. Aquest article no pretén ser un estudi exhaustiu sobre la falsificació o els fraus monetaris duts a terme al segle xv al Principat de Catalunya; només és una primera aproximació sobre aquells fets, fent servir una documentació inèdita i que aporta novetats interessants sobre el frau i les falsificacions, les quals eren perseguides arreu del territori per una institució molt concreta, la Governació General.

LA GOVERNACIÓ GENERAL

La consolidació del que va ser el sistema successori dels sobirans de la Corona Catalanoaragonesa, com el d'altres prínceps europeus que regien territoris d'una certa extensió, va derivar indirectament en l'aparició d'una nova institu-

* Llicenciat en Història per la Universitat de Barcelona. Màster oficial en Cultures Medievales per la Universitat de Barcelona, cursant.

ció. Els sobirans van haver d'idear una manera de fer arribar la seva autoritat a tots llurs dominis de forma centralitzada, però també d'una manera prou fragmentada per a poder arribar a tot arreu i controlar-ho tot des d'una cort que era, sovint, itinerant.

Així, va ser necessari recórrer a sistemes de representació en una monarquia complexa com la de la Corona d'Aragó. És per això que a mitjan segle XII va aparèixer el títol de *Procurador General*,¹ que trobem per primera vegada a Provença,² però que en el futur es generalitzaria per a designar els representants reials a d'altres territoris.

L'evolució del càrrec de Procurador s'anà definint amb el temps, fruit d'una lenta gestació.³ Fou durant el segle XIII quan incorporà atribucions àmplies en matèria de govern i de justícia, oposant-se així als procuradors dedicats a tasques estrictament patrimonials. Malgrat tot encara no disposava d'una estructura orgànica estable ni d'una continuïtat clara. No existeix pas una data única, però sí diversos moments que ens assenyalen el naixement de la institució. Entre el 1299 i el 1302 en fou nomenat el primogènit de Jaume I, menor d'edat. Aquesta decisió reial va constituir un moment important per la institucionalització del càrrec i també per la seva adscripció i identificació successiva amb el primogènit. I fou així com, finalment, després d'una sèrie de provatures, la institució s'estabilitzà associada en la persona del primogènit i successor, passà a anomenar-se en endavant Governador general (*Gubernator generalis*).⁴ D'aquesta forma s'aconseguia que l'hereu conegués les tasques de govern i d'administració de justícia i s'hi familiaritzés com a preparació per a l'exercici de la plenitud de les seves facultats.

Malgrat tenir uns orígens patrimonials i dinàstics, la Governació General arribaria a convertir-se en una de les institucions més abstractes i impersonals de l'Europa medieval. Va poder funcionar fins i tot amb la seva titularitat vacant, fent gala d'una estabilitat derivada del caràcter ordinari del càrrec que implicava un recordatori i instrument de defensa de la legalitat catalana.⁵

EL PORTANTVEUS DEL GOVERNADOR GENERAL

El Portantveus era el funcionari reial delegat del Governador General en un territori determinat o governació. A partir de mitjan segle XIV aquest terme tendí

1. FERRO I POMÀ, V., *El dret públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo, Vic, 1999, p. 49.

2. LALINDE ABADIA, J., *La Gobernación General en la Corona de Aragón, Institución Fernando el Católico*, Zaragoza, 1963, p. 6.

3. *Ibidem*.

4. LALINDE ABADIA, J., *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, p. 56-73 i 129-162.

5. FERRO I POMÀ, V., *El dret públic Català*, p. 50.

a substituir el de *procurador*, fins al punt de suplantar-lo del tot. El càrrec rebé diferents noms; pel que fa al Principat de Catalunya fou anomenat *Portantveus de General Governador*, anomenat també, impròpiament, Governador, un oficial de categoria superior a la dels veguers, batlles, jutges ordinaris i d'apel·lacions.⁶ Al Principat de Catalunya, aquest, que havia de ser un cavaller català i resident al Principat,⁷ era designat directament pel rei o per expressa comissió seva. La seva posició inferior respecte al Governador General, és a dir, el primogènit, es veia reflectida pel fet que a les seves sentències s'hi podia apel·lar, mentre que a les del primer tan sols suplicar.⁸

El càrrec de Portantveus era de caràcter permanent, la seva jurisdicció només es veia suspesa quan el rei, el Lloctinent General o el mateix primogènit es trobaven a la mateixa localitat que ell. En condicions normals l'exercici de la seva jurisdicció depenia de la seva presència en una determinada circumscripció; les seves competències, però, s'aturaven en els límits de les jurisdiccions baronials. El Portantveus era l'executor per excel·lència de les sentències reials, és a dir, de les dictades per la cort del príncep o del seu lloctinent.⁹

A causa de la seva mobilitat característica, el Portantveus era l'encarregat de restaurar l'ordre públic allà on havia estat pertorbat,¹⁰ i aquesta mobilitat i la facultat de substituir amb la seva les corts o cúries locals eren l'arma fonamental amb què comptava l'autoritat règia per a restablir la justícia i la pau amenaçades per la debilitat de la jurisdicció local o per connivències il·legals.¹¹ Reunia funcions administratives i econòmiques, i tenia amplis poders per a l'administració de justícia, amb *potestat de l'espasa*, és a dir, que podia aplicar la pena capital.

Vers la fi del segle xv tendí a esdevenir hereditari, fins que amb el Decret de Nova Planta esdevingué el representant reial exclusiu, però com que el càrrec anava unit amb el de capità general, fou aquesta darrera denominació la que prevalgué.

CONTEXT: CATALUNYA I LA CRISI MONETÀRIA DEL SEGLE XV

La documentació utilitzada correspon als anys 1468-1493. Entre aquests anys el Principat de Catalunya es trobava immers en diverses problemàtiques, en primer lloc, els fets de la Guerra Civil, i en segon lloc, una estructural problemàtica monetària relacionada amb la moneda de billó. Sobre aquesta darrera qüestió, al segle xv s'evidencià la penúria de moneda menuda, ja que des del regnat de Pere

6. *Ibidem*, p. 96.

7. LALINDE ABADIA, J., *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, p. 315.

8. *Ibidem*, p. 302.

9. *Ibidem*.

10. *Ibidem*, p. 357-358.

11. FERRO I POMÀ, V., *El dret públic Català*, p. 100.

el Cerimoniós no s'encunyaven diners de tern,¹² i aquesta aturada emissora va fer que les peces circulants patissin un greu desgast que acabaria agreujant la falta de moneda circulant de baix valor.

Les zones desproveïdes de moneda menuda o amb peces molt circulades eren terrenys adobats per al sorgiment de falsificacions o l'entrada de numerari extern de baixa llei, i també van ser els llocs on aparegueren els encunyaments municipals catalans. La moneda local es relança a conseqüència de la Guerra Civil quan els dos bàndols enfrontats improvisaren seques a diferents poblacions, que sovint continuaren emetent després d'acabada la guerra tot demanant permís, que els era concedit.¹³

Finalment, fou també en aquest moment quan s'assajà establitzar el patró auri, primer substituint el florí d'Aragó pel pacífic, durant el regnat de Pere de Portugal, el qual, en veure que li era impossible que els consellers barcelonins abaixessin la llei del croat, aconseguí implantar una nova moneda d'or, sense fracassar com havia succeït amb monarques anteriors.¹⁴ La nova moneda veuria augmentada la seva cotització fins als 20 sous, de manera que superà els 18 esperats. Amb aquest for el pacífic es pagava al mateix sobrepreu que el ducat venecià, una de les monedes més prestigioses del seu temps. Fou, doncs, en aquest moment, quan es començà a substituir el florí de baixa llei per monedes d'alta llei. Un cop acabada la guerra, Joan II i Ferran II continuarien aquesta política. Com constata Miquel Crusafont, Pere de Portugal havia trobat una sortida per a la fabricació rendible de moneda d'or, però el problema del billó encara no s'havia solucionat.¹⁵

ELS COMPTES DEL RECEPTOR DELS EMOLUMENTS DE LA GOVERNACIÓ GENERAL DE CATALUNYA

Els comptes del receptor dels emoluments són un conjunt de llibres dels quals es conserven 27 volums a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i que abracen els anys 1347 a 1499, tot i que no hi són tots. Els emoluments són aquells beneficis pecuniaris que s'obtenen com a retribució per l'exercici d'un càrrec, prestació d'un servei, etcètera. En el cas dels llibres de comptes els emoluments equivalien a una entrada de diners procedents de les penes pecuniàries aplicades als inculpats i condemnats per delictes monetaris.

12. «Tot i els intents d'encunyar múltiples del diner de billó per part de Joan I i Martí I», CRUSAFONT I SABATER, M., *Història de la moneda catalana*, Crítica, Grijalbo Mondadori, Barcelona, 1996, p. 94-95.

13. CRUSAFONT I SABATER, M., *Història de la moneda catalana*, p. 104.

14. El timbre d'or de Perpinyà, de Joan I, o el timbre d'or valencià, d'Alfons el Magnànim.

15. CRUSAFONT I SABATER, M. *Història de la moneda catalana*, p.104.

En els volums 1.745, 1.746 i 1.747, entre molts altres delictes, he localitzat fins a tretze assentaments que ens donen informació sobre diferents fraus monetaris duts a terme al Principat de Catalunya durant la Guerra Civil del segle xv, i durant els posteriors regnats de Joan II i Ferran II, i que al final de l'article són transcrits.

COMENTARI ALS DOCUMENTS

En els documents podem veure que els delictes monetaris esmentats són els de la falsificació i, en major proporció, els de l'alteració de la moneda. En aquests documents s'observa que no es castigaven els inculpats amb les mateixes penes, les quals, però, representaven sempre quantitats molt elevades. Podem distingir entre: *a)* l'alteració de la moneda, *b)* la falsificació de moneda de curs general, batuda a les seques reials, i *c)* la falsificació de moneda de curs municipal.

L'estisorament de la moneda

De tots els diferents delictes de frau monetari referenciats, l'estisorament o la mutilació de la moneda era el més comú. L'acte de retallar moneda es tractava d'un dels fraus més senzills de dur a terme, ja que només consistia a alterar el pes original de la moneda, el qual quedava disminuït, llimant-la o retallant-la. Aquesta mena de frau continuà en el temps i esdevingué un problema endèmic de l'època moderna,¹⁶ heretat de segles enrere.

En els diferents documents utilitzats, que són transcrits al final d'aquest article, pot veure's com la pràctica de l'estisorament és esmentada de formes diferents: *stesoristar*, *tresquilar*, *tesoristar*, *tallar*, *disminuïr*, *alterar*. Voldria destacar l'obra d'Albert Estrada-Rius, sobre la lluita contra la falsificació de moneda durant el regnat de Felip II, on també es parla de fraus comuns amb els d'aquest article.¹⁷

A gairebé la majoria dels documents utilitzats, no s'especifica quina mena de moneda era la retallada, però afortunadament no és sempre així i en tenim diferents exemples més explícits:

«*Bastire, prevere, delat de tesoristar carlins*»

Doc. 6.

16. ESTRADA-RIUS, A., «La falsificació de la moneda a la Corona d'Aragó Medieval», *La moneda falsa. De l'Antiguitat a l'Euro*, de l'obra editorial del MNAC, Barcelona, 2010, p. 42-49.

17. ESTRADA-RIUS, A., *La lluita contra la moneda falsa a la Barcelona de Felip II (1598-1621)*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, DL 2011.

Les peces anomenades *carlins* en els diferents documents són el que avui s'acostuma anomenar *pirrals*. Aquestes peces van sofrir en gran mesura l'acte de ser retallades, i en molts dels casos la retallada era tan gran que no quedava inadvertida. És notòria la presència de pirrals sicilians retallats en col·leccions actuals. Al Principat de Catalunya, en un decret del 4 de novembre de 1493, es va prohibir la circulació de carlins d'argent, tant sencers com retallats.¹⁸

Un altre exemple seria: «*inculpat de haver tallats reys de Barchinona sens llicència.*»

Doc. 8.

Aquest document ens parla de croats barcelonins, o "reals". En un altre fragment s'explica que el delictes pel qual en *Felip argenter* fou delat era el d'estisar moneda, i de fer-ho sense tenir llicència. En altres documents això no hi és explícit, però a partir d'aquest no podem deduir que existissin llicències per a retallar moneda, ja que era un delictes molt perseguit. El «sens llicència» del document devia ser, segurament, un formalisme del dret.

El darrer exemple: «*Joan Ysern cambiador delat de haver-li trobats certs reals e carlins sospitosos no focen falsos e haver entrevingut en disminuir e alterar aquests.*»

Doc. 13.

Aquest és un exemple clar de la diversitat de formes d'anomenar l'acte de retallar monedes, les quals, en aquest cas, podrien ser també falses.

Observem com el Governador i el veguer es repartien els diners rebuts per la pena. És un cas molt comú que apareix a nombrosos documents d'aquests tres volums, però només en aquest d'entre els relacionats amb la moneda. Lògicament, en arribar el Governador a la població corresponent, la jurisdicció del veguer quedava suspesa enfront la preeminència de la del primer, la qual, al seu torn, també quedava suspesa si a la vila hi eren presents el rei o el primogènit.

En un altre document se'ns diu clarament que una sèrie de rals foren donats a un argenter perquè aquest els retallés i els fongués: «*inculpat haver donada certa quantitat de reys de pes ha hun argenter per que ls tesoristàs e fonés.*»

Doc. 9.

Cal destacar que aquesta pràctica també estava molt relacionada amb la falsificació de peces, car les llimadures o retalls que se n'havien obtingut proporcionaven material als falsaris.

18. ESTRADA-RIUS, A., *La falsificació de la moneda a la Corona d'Aragó Medieval*.

La falsificació de moneda de curs general

Pocs són els documents que apareixen en els volums utilitzats i que tracten sobre la falsificació de moneda de curs general. En els documents transcrits oferts al final en podem trobar algun exemple, en un primer cas, per a florins:

«III sous, los quals aguí de l'or que isgué de dos florins d'or falsos»

Doc. 1.

El document ens diu a qui foren presos els florins, però no se'ns especifica si li imposaren cap pena, només que en aquest cas els florins foren trencats per la meitat, una forma de desmonetitzar-los que ja apareix a les lleis, i que la quantitat d'or que aquests tenien fou aprofitada de nou.

En un altre document hi trobem només la notícia que s'havien posat en circulació pacífics falsos: *«delat de haver mesos pacífichs falsos.»*

Doc. 5.

D'altra banda, és rellevant fixar-se que la gran majoria dels inculpatos en aquesta mena de frau, quan al document apareix llur ofici, són argenters i, tot i que menys sovint, canvistes. En aquests casos, tant l'acte de retallar moneda com l'acte de falsificació solia estar en mans de persones amb coneixement sobre els metalls i amb la possibilitat d'accedir a les eines i als forns necessaris per a realitzar aquesta activitat. Els argenters eren els qui podien dur a terme unes falsificacions més aconseguides, atès que alguns coneixien la tècnica del gravat, que és la que s'utilitzava a les seques oficials a l'hora de gravar els encunys. També poden atribuir-se a aquests les falsificacions dutes a terme mitjançant una ànima metàl·lica no noble i un recobriment d'or o d'argent.¹⁹

Falsificació de moneda municipal

L'obra d'en Miquel Crusafont és encara avui l'obra de referència sobre la moneda municipal catalana.²⁰ Amb referència als fraus monetaris, la presència de documentació sobre moneda local és escassa i agreuja la problemàtica dels casos anteriors.

Tenim un primer cas on no se'ns especifica clarament quina moneda fou la falsificada: *«era inculpat de haver posar ploms falsos.»*

Doc. 11.

19. ESTRADA-RIUS, A., *La falsificació de la moneda a la Corona d'Aragó Medieval*.

20. CRUSAFONT I SABATER, M., *La moneda catalana local (segles xiii-xviii)*, SCEN i Diputació de Barcelona, Barcelona, 1998.

Aquí només sabem que l'inculpat de frau posava ploms falsos, una de les moltes formes amb les quals s'anomenaven les monedes locals a l'època.

Ens trobem, però, també el cas contrari: «*delat de haver mesa moneda falsa, ço és diners de Tarragona e mallas.*»

Doc. 7.

Aquests dos documents ja van ser treballats i publicats per en Xavier Sanahuja Anguera en dues publicacions anteriors.²¹

Cal deixar clar que la poca presència de documents que facin referència a moneda de caràcter local no indica que els falsaris no duguessin a terme pràctiques sobre aquesta mena de peces; ans al contrari, com destaca Miquel Crusafont, la falsificació és la fidel companya de la moneda local, i fins i tot poc després de la notícia de l'inici d'una emissió ja apareixen constatacions de falsificacions.

6. DOCUMENTS

1

1473, 8, 27. Barcelona.

Item pose en rebuda iii sous, los quals aguí de l'or que isqué de dos florins d'or falsos, los quals foren levats a hun fill d'en Xurbi Bonfulla e foren tranquats mig per mig.

Lliures iii sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1745 (f. 17v). Inèdit.

2

1473, 8, 27. Barcelona.

Item més, rebé en dita ciutat, per la composició d'en Planes, cambiador, delat de stesoristar moneda, a xxvii del dit mes de agost del dit any de LXXIII, cinquanta liures.

21. SANAHUJA ANGUERA, X., «Les monedes de Manresa al segle xv», *Gaceta Numismática*, 145, 2004, p. 53-70; *La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. xv-xviii)*, Centre de Lectura, Institut d'Estudis Catalans i Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2005.

M sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II, (f. 7v). Inèdit.

3

1478, 3, 20. Barcelona.

Item a xx de març d'en Jaume Galceran e Gaspar Galceran, germans argenter, delats de tresquilar moneda, composaren a xxv pacífichs quitis, qui valen en sous

D sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II, (f. 14). Inèdit.

4

1481. Lleida.

Item d'en Guillem Baró argenter, rebé vint e cinch liures per composició que feu perquè era delat de stesoristar moneda.

D sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 25v). Inèdit.

5

1483, 1. Barcelona.

Item més, foren rebudes, d'en Johan de Maners, xxxv lliures per composició que feu ab lo senyor governador per ço com era delat de haver mesos pacífichs falsos.

DCC sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II, (f. 31). Inèdit.

6

1483, 8, 19. Lleida.

Item a XVIII° de agost se reberen, per mans d'en Berenguer de Rius de Leyda, per composició de mossèn Bastire, prevere, delat de tesoristar carlins. Vint lliures.

CCCC Sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 33v). Inèdit.

7

1483, 8, 20. Lleida.

Item a XX de dit mes de agost del predit any mil CCCC LXXXIII, foren rebuts d'en Joan Caselles, del loch de Unifferre²² de la vegueria de Leyda, cinquanta florins²³ d'or, per composició que feu ab lo senyor governador per ço com era delat de haver mesa moneda falsa, ço és diners de Tarragona e mallas, los quals valen XXXI lliures V sous.

DCCCXXV sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II, (f.34).

Sanahuja Anguera, X. *La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII)*. Centre de Lectura:, Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2005.

8

1483, 9, 18. Lleida.

Item més, a xvii del dit mes de setembre del dit any mil CCCC LXXXIII, foren rebudes de Ffeliip argenter xvii lliures per composició ab lo senyor governador per com era inculpat de haver tallats reys de Barchinona sens licència.

CCCCXXX sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 34v). Inèdit.

22. Vinferri, del municipi de Juneda (les Garrigues).

23. Escriu «folorins», primera o ratllada.

9

1483, 11, 13. Lleida.

Item, a XIII de novembre del dit any mil CCCC LXXXIII foren rebudes d'en Matheu Tapioles de Leyda per composició que feu per ço com era inculpat haver donada certa quantitat de reys de pes ha hun argenter per que ls tesoristàs e fonés, quize liures.

CCC sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 35). Inèdit.

10

1483, 12, 10. Cervera.

Item, al dit mes e any se reberen d'en Gili Jutglar, per certa remissió general que lo dit governador li feu, cinquanta liures per remissió que obtingué del dit senyor. Ex receptats falsa moneda, trencador de camins e vies públiques e mort per ell perpenada (sic).

M sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 35). Inèdit.

11

1484, 10, 23. Manresa.

Item, a XXIII de octubre del dit any mil CCCC LXXXIII, foren rebudes d'en Ffrancesch Guerau de Uluge, pagès de Manresa, xxx lliures per composició que feu ab lo senyor governador per tant com era inculpat de haver posar ploms falsos.

DC sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1746, de Joan II (f. 36v).

SANAHUJA ANGUERA, X, «Les monedes de Manresa al segle xv», *Gaceta Numismática*, 145 (2004), p. 53-70.

12

1489, 8, 21. Barcelona.

Item més, rebí en la dita ciutat a xxiiii de novembre d'en Arnau Fàbregua, pagès de Sanct Andreu de Palomare, delat de moneder, composà a deu pacífichs d'or quitis.²⁴

CC sous.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1747 (f. 1). Inèdit.

13

1489, 10, 14. Barcelona.

Item, a xiiii del dit mes rebí d'en Joan Ysern, cambiador, delat de haver li trobats certs reals e carlins sospitosos no foren falsos, e haver entrevengut en disminuir e alterar aquels. Composà ab lo governador a xxx liures quities, de les quals per concòrdia feta ab lo veguer Mossèn Ferrer²⁵ qui'l havie pres, ne agué lo dit veguer x liures e restaren-ne al senyor governador xx liures quities.

CCCC sous

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Comptes del receptor dels emoluments de la Governació de Catalunya, vol. 1747 (f. 9). Inèdit.

24. No es llegeix.

25. Interlineat.

Documents del segle XVI sobre la recollida i el contramarcatge dels diners de Barcelona

J. M. LLOBET I PORTELLA*

INTRODUCCIÓ

La circulació de moneda falsa a Catalunya durant el segle XVI ocasionà un greu problema econòmic. Amb la finalitat de solucionar-lo, les autoritats prengueren diverses mesures, cap de les quals aconseguí resoldre'l definitivament. Una d'aquestes mesures es portà a terme els anys 1508 i 1509 i una altra els anys 1556 i 1557, segons informació continguda en les *Rúbriques de Bruniquer*.¹ En tots dos casos es tractava, bàsicament, d'examinar la moneda que en aquelles dates circulava pel Principat, eliminar la falsa i trametre la bona a la seca de Barcelona per contramarcarla.²

Per la documentació conservada, sabem que Cervera, capital de la vegueria d'aquest nom, fou una de les poblacions en les quals calia efectuar les opera-

* Professor de la UNED. Investigador numismàtic.

1. «A 17 de janer 1509, foren pagats los mestres de la seca [de Barcelona] per haver assenyalats o marcats los menuts que trobaren bons».

«Dimars a 5 y 8 de maig 1556, en dietari apar se féu la crida dels menuts marcats de una B ab un colp en mitg que feye un gep y, a 31, se tingué consell de cent sobre dits menuts y, a 2 de juny y altres dies, se tractà del mateix».

M. CRUSAFONT I SABATER, *Barcelona i la moneda catalana*, Barcelona, Caixa de Pensions, 1989, p. 219 i 220.

2. La seca de Barcelona també va contramarcar moneda amb una B l'any 1605:

«A 3 de agost 1605, consell sobre extirpar los menuts falsos y diu-se que lo millor remey seria fer-los nous al pes de la vera valor del diner y, a 30, fou deliberat que's procurassen haver a mà tots los menuts y los bons fossen marcats ab una B y los falsos, tallats y que's donassen premis contra falcificadors».

«A 26 de setembre 1605, crida que tothom prenga los diners picats de B novament assenyalats».

M. CRUSAFONT I SABATER, *Barcelona i la moneda catalana*, Barcelona, Caixa de Pensions, 1989, p. 222.

Aquesta dada ja va ser donada a conèixer per Josep SALAT (*Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña con instrumentos justificativos*, vol. I, Barcelona, Imprenta de D. Antonio Brusi, 1818, p. 148). Joaquim BOTET recollí aquesta informació, però equivocà la data i digué que corresponia a l'any 1505 (*Les monedes catalanes*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1909, p. 323). Posteriorment, però, l'escribí correctament (*Les monedes catalanes*, vol. III, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1911, p. 56). Hom pot veure també: Pere MONTANER GIRÓ, «Los "diners" (dineros) de Barcelona marcados con una "B"», *Gaceta Numismática*, 55 (desembre 1979), p. 24-26.

cions descrites. Atès que bona part d'aquesta documentació suposem que és inèdita, l'oferim transcrita i precedida d'uns breus comentaris.

1. La documentació dels anys 1508 i 1509

La documentació conservada ens permet saber que, l'any 1508, el veguer de Cervera va fer publicar una crida mitjançant la qual manava que ningú acceptés diners falsos i, a més, va encarregar a l'argenter Blai de Bell-lloc que examinés els diners que corrien per la població i separés els bons dels dolents (document número 2). D'altra banda, el Consell Municipal cerverí acordà que una comissió de dues o tres persones ajudés l'argenter Blai de Bell-lloc en la seva tasca d'examinar els diners i que fos feta una crida manant que tothom hagués de prendre els diners bons (document número 1). Hi ha constància del pagament de 6 sous fet a l'argenter Blai de Bell-lloc pels seus treballs d'examinar els diners que circulaven per la població (document número 3).

Els diners de Barcelona que fossin autèntics havien de ser recollits i tramesos a la seca barcelonina per tal de contramarcar-los, però aquesta mesura devia ser de difícil compliment. Almenys així sembla indicar-ho la indecisió del Consell Municipal cerverí que es reflecteix en un acord pres l'any 1509 (document número 4).

Dobler de Barcelona de Carles I amb la contramarca B (Crusafont, *Catàlag General...*, núm. 4116a).

2. La documentació dels anys 1556 i 1557

El mes de maig de 1556, el lloctinent i capità general de Catalunya trameté al veguer i batlle³ de Cervera les instruccions adients per portar a terme la recollida i el contramarcatge dels diners de Barcelona, segons havia estat deliberat pel Reial Consell. Bàsicament, les actuacions que calia realitzar havien de ser les següents: el veguer faria reunir les autoritats municipals per tal de donar la informació sobre el que s'havia de fer en relació amb aquest assumpte. A continuació, serien elegides dues o tres persones per examinar els diners que circulessin per la població i separar els bons dels dolents. Fet això, seria publi-

3. A Cervera, l'ofici de veguer i el de batlle els exercia una mateixa persona.

cada la crida que s'adjuntava a l'escrit remès pel lloctinent al veguer, mitjançant la qual era manat que la moneda que circulés per la població fos mostrada a les persones elegides, les quals farien tallar els diners falsos i tornarien els bons als seus propietaris. Caldria, però, que els diners fabricats a la seca de Barcelona fossin portats a la mateixa seca dins un període de trenta dies per tal de posar-hi gratuïtament una contramarca o canviar-los per altra moneda. Quant als diners aragonesos, valencians, de Girona o de Vic, només podrien circular en els llocs d'origen (document número 5).

Així fou fet. Assabentades les autoritats cerverines de les instruccions del lloctinent, elegiren la comissió que havia de fer el reconeixement dels diners, la qual estava formada per sis persones: un mercader, dos notaris i tres argenters (document número 6), i feren publicar pels carrers de Cervera la crida tramesa pel lloctinent (document número 7).

Pocs dies després, fou publicada una nova crida, mitjançant la qual el veguer i batlle de Cervera donava les instruccions per portar a terme la recollida i el contramarcatge dels diners de Barcelona (document número 8).

A les acaballes d'aquell any 1556, dos dels argenters comissionats van rebre l'import corresponent al pagament dels seus treballs d'examinar els diners per tal de separar els bons dels falsos (document número 9).

L'any següent, el problema de la moneda falsa –certament de difícil solució– encara s'arrossegava (documents número 10 i 11).

TEXTOS DOCUMENTALS

1

1508, desembre, 20. Cervera.

El Consell Municipal de Cervera, en relació amb una suplicació presentada per Jaume Cabrer, un dels bolletiners, acorda que siguin elegides dues o tres persones que, junt amb l'argenter Blai de Bell-lloc, examinin els diners per tal de saber quins són bons i quins són falsos.

Arxiu Comarcal de la Segarra (ACSG), Cervera, Fons Municipal, *Consells*, 1508, f. 49.

[*Al marge esquerre:*] Bollatinés.

Al qual consell és stada presentada una suplicació per lo sènyer en Jaume Cabrer, hu dels bollatinés de dita vila, la qual és del tenor següent: «Ihesus. No ig-

noren les magnificències de vosaltres, etc.»). És en les cubertes del present libre [*Actualment, no hi és*].

Sobre açò, lo magnífich e honorable consell e/o la maior part de aquell acordà e deslberà e comès als senyós [de pahés] que ells elegesquen dues o tres persones los parrà que vegem e miren los dinés que són bons e de secha ensempts amb lo sènyer en Blay de Belloch, argenter, qui té càrrech ya de veure dits menuts. E que sie feta crida, ab bona pena, per la dita vila que tothom hage pendre los menuts seran vists per dits vehedós ésser bons e de secha. E tot lo que s'i despendrà sie pres a compte als senyós de pahés. E, quant als menuts prengueren ahir dits bollatiners per lo bollatí, que sien presos per lo receptor de aquell.

2

1508, desembre, 20. Cervera.

El Consell Municipal de Cervera, en relació amb una petició feta per Blai de Bell-lloc, argenter d'aquesta població, acorda que tant l'esmentat Blai de Bell-lloc com els altres prohoms que siguin elegits per examinar els diners siguin pagats segons creguin convenient els paers.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Consells*, 1508, f. 49v.

En après, és stat preposat al dit consell per lo sènyer Blay de Belloch, argenter, de la dita vila, dient com a ell fonch fet manament per lo senyor veguer, ahir, volgués tenir càrrech de regonèxer los diners menuts, ço és, los qui són bons e dolents, attès ell havie feta crida que nengú no prengués los menuts sinó los que sien de secha. E així ell té dit càrrech, e açò per lo bé de la present vila e dels poblats en aquella, que suplique al dit consell, attès té càrrech de regonèxer dits menuts e pert son temps, que sie satisfet segons sos treballs, com ell sie content de star a tot lo que lo consell ordenarà e deslbera[rà].

Sobre açò, lo magnífich e honorable consell acordà e deslberà e cometé als senyós de pahés que sie pagat, axí lo dit Belloch com los altres pròmens sobre açò elegidós, a conexença dels dits senyós de pahés.

3

1508, desembre, 23. Cervera.

El racional de la Paeria de Cervera deixa constància del pagament de 6 sous fet a Blai de Bell-lloc, argenter, pels seus treballs d'examinar els diners per tal de separar els bons dels falsos.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Notaments del racional*, 1507-1509, f. 113v i 114.

Compte d'en Blay de Belloch, argenté.

Deu lo honorable en Blay de Belloch, argenté, que los senyors de pahers li feren dar e pagar per mans del honorable en Borthomeu Giscaffrè, clavari de la dita vila, sis sous, dels quals ne ha fermada àpoca en poder del notari de la casa de la paheria de dita vila a XXIII de dehembre del any mil D VIII. [*Al marge dret:*] VI sous.

És li degut VI sous per los treballs que ha presos en regonèxer e triar los diners menuts si eren de la sequa o no, segons per deliberació del conseyll ordinari celebrat en la sala de la paheria de dita vila a XX de dehembre del any corrent. [*Al marge dret:*] VI sous.

4

1509, setembre, 26. Cervera.

El Consell Municipal de Cervera, en relació amb els menuts que té en Giscaffrè, acorda que els esmentats menuts siguin tramesos a Barcelona per tal de ser contramarcats o que sigui presa alguna altra mesura, segons decideixin els paers, i que el que es faci que sigui en utilitat de la vila.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Consells*, 1509, f. 48v.

[*Al marge esquerre:*] Los menuts que té en Giscaffrè.

En après, fonch preposat dient com en Giscaffrè, en temps passat, essent clavari, e té moneda, ço és, menuts que lesores corrien e vuy en dia no's volen, que'ls plàcie mirar-hi e vegen com se farà e que és lo que volen se'n face.

Sobre açò lo dit honorable consell acordà e delliberà que sien vists dits menuts e de aquells se trague lo millor partit se pugue haver perquè la vila ne hage tot lo útil ne pugue haver o trametent-los a Barchinona perquè y donen lo colp o per altra via, com millor parrà als senyors de paés.

5

1556, maig, 6. Barcelona.

El marquès de Tarifa, lloctinent i capità general de Catalunya, tramet al veguer i batlle de Cervera les instruccions per portar a terme la recollida i el contramarcatge dels diners de Barcelona.

ACSG, Cervera, Corts del veguer i el batlle, *Crides*, 1538-1562, paper solter (el document es troba lleugerament malmès).

Lo marquès de Tariffa, loctinent y capità general.

Lo que's deu fer per les vegueries de Cathalunya, fora de Barchinona, per la executió de la crida del abatiment dels menuts, ab deliberació del real consell.

Lo veguer farà ajustar los consellés, pahers, jurats ho cònsols de la ciutat y vila y notificar-los ha la crida de dita moneda y de continent elegiran dues ho tres persones abtes y sufficients per a veure y regonèxer los diners menuts vertaders y falços y aquells faran venir davant ells y prestaran jurament en mà y poder del dit veguer, lo qual continuarà lo notari o scrivà de sa cort, que bé e lealment se hauran en la regonexència de aquells.

Fet açò, se publicarà la crida real que se envia ab la present per los lochs acostumats y ordenarà dit veguer que les dites persones elegides per la visura y conexença de dits menuts stiguen en una plaça o altre loch que sie públich y, assistint allí dit veguer y, quant ell no y puga ésser, algun altre official real, se fassa la regonexença dels dits diners que hy portaran y los que seran clarament falsos de la empremta de Barchinona tallaran públicament y los altres de dita empremta ho [aragone]sos, valencians, de Gerona o de Vich tornaran als senyors [de] aquells, no perquè de dits menuts vers de Barchinona se pugen [subve]nir, usar ho metre aquells sinó que's envien a Barchinona a l[a] secca real dins lo termini que davall se dirà, a hont se po[sa]rà de franch lo senyal que és provehit se pose o se'ls ne donaran dels nous altres tants ho en moneda de argent.

La dita executió, en los lochs a hont haurà batle y t[indrà] a sa jurisdicció, farà lo batle.

E, perquè més promptament se fassa dita executió après de la publicació de la crida real que se envia, se farà crida de part del veguer ho batle a qui's pertanyerà manant a tothom generalment que tindran menuts que dins deu dies haien de'n portar a dites persones dits diners per a fer lo dit examen.

E que dins trenta dies après haien de aportar ho enviar a la secha real de Barchinona los dits diners de la empremta de Barchinona que seran vers y bons.

E entén sa il·lustríssima senyoria que dins los dits trenta dies no sie prohibit lo ús dels diners vers y bons.

Dat en Barchinona a VI de maig MDLVI.

El marquès.

Vidit Montaner, regens.

Vidit Ioannes Ferrer et Despuig, regens thesaureriam.

Vidit Puig, fisci advocatus.

Michael Amat.

6

1556, maig, 9. Cervera.

El veguer i batlle de Cervera i tres paers d'aquesta població elegeixen els prohoms que han de fer el reconeixement dels diners que circulen per la vila.

ACSG, Cervera, Corts del veguer i el batlle, *Crides*, 1538-1562, paper solter.

A nou del mes de maig del any MDLVI per los magnífichs mossèn Bernat de Çaportella, veguer y batle de la vila y vegueria de Cervera, Simeon Porta, Thomàs Moxó y Miquel Ballestar, pahers ensemps ab en Pere Balaguer, absent, fench feta electió de pròmens y persones per fer la regonexença dels dits diners menuts y foren los elets los següents:

Primo, Jaume Gomar, mercader, Pere Tarroia, notari, Damià Farrando, argenter, Johan Montaner, menor, notari, Francesch Balaguer, argenter, Johan Mensa, argenter.

Los quals juraren en poder del dit magnífich veguer y batle que bé y lealment se hauran en la regonexença dels dits diners menuts.

Testes magnificus Ioanes de Alta-riba, domicellus, et Hieronymus Jorba, legum doctor, Cervarie habitatores.

7

1556, maig, 9. Cervera.

És publicada pels carrers de Cervera una crida mitjançant la qual el marquès de Tarifa, lloctinent i capità general de Catalunya, dona les instruccions per portar a terme la recollida i el contramarcatge dels diners de Barcelona.

ACSG, Cervera, Corts del veguer i el batlle, *Crides*, 1538-1562, paper solter.

Crida dels menuts

Ara hojats tothom generalment que us fan a saber de part del il·lustríssimo senyor don Pera Fan de Ribera, senyor de la casa de Ribera, marquès de Tarifa, compte de los Molares, adelantado major de la Andaluzia, conseller, loctinent y capità general de la sacra, cesàrea, cathòlica y real magestat del hemperador y rey, nostre senyor, en los principat de Cathalunya y comptats de Rosselló y Cerdanya, que, com molts fills de perdició, no tement Déu ni la correcció temporal y les penes grans en què encorren los fabricadors de falsa moneda y metedors de

aquesta estatuïdes per dret comú y per lenyes de la terra, hajan fets y fabricats molts diners menuts de la empremta de Barcelona, los quals són falsos e no fets ni fabricats en la seca de dita ciutat, y aysen mesos aquests axí en la dita ciutat com en altres ciutats, viles y lochs del dit principat de Cathalunya, de què se a seguit y's segueix molt gran dany als poblats en dit principat com ab dits diners falsos traguen de dit principat la moneda bona de or y de argent, per hont restarien destròhits tots los poblats del dit principat, y, si no era dita falsa moneda desfeta, seria donar causa de fer-ne molt més y així restaria lo dit principat més pobre de totes les terres del món, per ço sa il·lustríssima senyoria, volent en les dites coses provehir per la indempnitat y bon estament de la república, com convé al servey de Déu y de sa magestat, seguint lo que en lo any mil cinch cens y vuyt, trobant-se en dit principat gran quantitat y semblant abús de menuts falsos, fonch provehit per lo tunch lloctinent general y redundà en gran bé y utilitat del dit principat, com a experiència sia vist que de les hores ençà entrà y restà molta moneda de or y de argent bona en dit principat, y ara ja no's troba moneda de or y sie vàcua y eyxangua la moneda de argent ab dits menuts falsos, pre[ce]hint en açò deslberació en lo sacre y real consell feta, proveheix, ordena y mana que en la present ciutat de Barcelona sien elegides, així com ab la present sa il·lustríssima senyoria ellegeix, les persones que daval seran nomenades que en semblants cosses sien expertes, les quatre de les quals stiguen a la plassa Nova, les quatre a la plassa del Blat, les quatre al Born y les altres a la Lotga, e són les següents: Joan Rella, Miquell Boïgué, argenters, Visens Gasoll, apotecari, Tomàs Coscollossa, Perot Coscollossa, Pere Roig, Miquell Maduser, Pere Ratera, Pau Esquerdo, Perot Oller, Jonot Martí, Miquell Vidal, Pau Suvies, Miquell Suvies, Joan Balaguer, Pere del Mas, argenters.

Los quals regoneguen los dits diners menuts y los que's trobaran no ésser batuts en alguna seca sien tallats per les dites persones y los diners menuts que no sien batuts en la seca de Barcelona no sien tallats, mas sien restituhits als senyors de aquells. Emperò, que los que no seran batuts en la seca de Barcelona no's puguén despendre en lo principat de Cathalunya sinó en los lochs a hont seran estats fabricats y batuts. Les quals persones qui regonexeran dits diners menuts tindran càrrech, en lloch dels menuts bons que'lls seran aportats fabricats y batuts en la seca de Barcelona, donar moneda de argent o altres menuts fabricats, batuts y asenyalats en la seca de Barcelona. Y, més havant, proveheix, ordena y mana sa il·lustríssima senyoria que lo matex sia fet, executat y servat en lo cap de totes les vegueries del dit principat, ço és, que a catscun cap de la vegueria per lo veguer y jurats o cònsolls de la ciutat o vila que serà lo cap de dita vegueria sien elegides persones abtes y [i]dònees per fer lo dit examen, per les quals sia servada la forma damunt dita, ço és, que regoneguen los dits diners menuts y los que trobaran no ésser batuts en alguna seca sien tallats per les dites persones.

Y que en lo dit principat de Cathalunya no sien presos allsguns diners menuts sinó solament los que són batuts y asenyalats y e[n] avant se faran, batran y asenyalaran en la seca de Barcelona, si no eren en los lochs per ha ont seran batuts en virtut de privilegis.

Més havant, provehex, ordena y mana sa il·lustríssima senyoria que algú no sia forçat de rebre en pagament sinó solament vint-y-tres diners de menuts y, si la quantitat que se aurà de pagar muntarà més de vint-y-tres diners, algú no sia forçat de pendre dels dits menuts més havant dels dits vint-y-tres diners, mes que tota la resta li sia pagada de altra bona moneda. Y que les dites cosses sien servades en dit principat de Cathalunya tant solament y no en los comptats de Rosselló y Cerdanya, com ja tinguen espessial moneda y seca.

E les dites cosses mana sa il·lustríssima senyoria ésser publicades y servades per los lochs acostumats del dit principat de Cathalunya perquè algú no puga ignorància al·legar. Y quart-s'i qui guardar-se ha.

El marquès.

Vidit Montaner, regens.

Vidit Ioannes Ferrer Despuig, regens tesarariam.

Vidit Puig, fisci advocatus.

Hieronimus Janer.

[*A continuació:*]

Fonch publicada la present dita crida per los lochs acostumats de la present vila per Gaspar Martorell, coredor públich, ab so de trompa, legida per Joan Armengol, scrivà jurat de la cort del senyor veguer de Cervera per lo honorable y discret mossèn Symeon Porta, notari y escrivà de dita cort, die VIII° madii anno a nativitate Domini millesimo quingentessimo quinquagessimo sexto.

8

1556, maig, 12. Cervera.

És publicada pels carrers de Cervera una crida mitjançant la qual el veguer i batlle d'aquesta població dóna les instruccions per portar a terme la recollida i el contramarcatge dels diners de Barcelona

ACSG, Cervera, Corts del veguer i el batlle, *Crides*, 1538-1562, paper solter.

Ara hoiats tothom generalment de part del magnífich mossèn Bernat de Çaportella, donzel e regent la vegueria y batlia de Cervera per la sacra, cesàrea, cathòlica y real magestat, per virtut de la crida real publicada per los lochs

acostumats de la present vila a nou del corrent mes de maig diu y mane a tothom generalment que tindran menuts que dins deu dies primers vinents après publicació de la present en avant comptadors haien de portar aquells en la plaça del Blat de la present vila al dit magnífich veguer y batle y als honorables en Johan Montaner, notari, maior de dies, Jaume Gomar, mercader, Pere Tarroia, notari, Francesch Balaguer, Damià Farrando y Jaume Mensa, argenters, pròmens per lo dit magnífich veguer y batle y pahers elets y assignats, per a què regoneguen y examinen dits menuts, y los qui seran trobats bons y verdaders de la empremta de Barchinona com encara tots los valencians, aragonesos, de Vich y de Gerona seran tornats a sos amos perquè los barcelonins dins trenta dies porten o tramenten a Barchinona per fer-los donar lo colp, lo quall se darà de franch, ho'ls daran altres diners menuts ab colp de la empremta de Barcelona, y los que seran trobats dolents y falços per dits pròmens seran tallats públicament. En altra manera, passat dit termini, per sa il·lustríssima senyoria y serà provehit. E quart-s'i qui guardar-s'i ha.

[*A continuació:*]

Fonch publicada a XII de maig 1556 per Bertomeu Saurina, legida per Joan Armengol.

9

1556, desembre. Cervera.

El clavari de la Paeria de Cervera deixa constància del pagament de 3 sous fet a Damià Ferrando i del de 3 sous més fet a Francesch Balaguer, argenters, pels seus treballs d'examinar els diners per tal de separar els bons dels falsos.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Clavaria*, 1556, s. f.

Per dit manament, paguí a mestre Ferrando tres sous per reguonèixer los menuts falsos y bons. [*Al marge dret:*] III sous.

Per dit manament, paguí a-n Francesch Balaguer tres sous li donen per lo sobre dit effecte. [*Al marge dret:*] III sous.

10

1557, gener, 30. Cervera.

El Consell Municipal ordinari de Cervera acorda donar potestat als paers i a la prohomenia que es pugui crear perquè s'informin d'on van sortir els menuts falsos que recollí Rafel Papió i, coneguda aquesta dada, actuïn en conseqüència.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Consells*, 1557, f. 17.

[*Al marge esquerre:*] Menuts falços de Raphel Papió.

Més, fonch preposat per mossèn Raphel Papió que, per paraula de mossèn Porta, paher, que en lo any passat prengué quatorze liures de mossèn Fuster de menuts falços y vint liures del bolletí, que suplique al magnífich y honorable consell que no és de rahó se perden, que y vull provehir.

Sobre la qual proposició fonch per dit magnífich y honorable consell desliberat que ell dit consell done facultat y potestat als dits senyors de pahers y a la prohomenia que ajustar-y volran que facen examen, així de mossèn Fuster com de mossèn Papió, d'ont són exits dits diners y, sabuda la veritat, determenen lo que·ls apparrà, sols o facen de manera que la vila no y perdi res, com axín sie la voluntat de dita vila no perdre-y un diner.

11

1557, setembre, 15. Cervera.

El Consell Municipal ordinari de Cervera pren un acord en relació amb els menuts falsos recollits per Rafel Papió.

ACSG, Cervera, Fons Municipal, *Consells*, 1557, f. 47 (el foli es troba estripat).

[*Al marge esquerre:*] Men[u]ts.

Més fonch preposat per mossèn Raphel Papió que ja saben ses magnificències són estats importunats acerca dels menuts falços y fins avuy se [ha] dilatat de declarar sobre qui·ls ha de perdre ni pagar y ja appar stà remès als magnífichs senyors advocats, que·ls tindrà a mercè y facen declarar.

Sobre la qual preposició dit magnífich consell desliberà y acordà, atès que és estat dit consell per dits senyors de pahers informat que los advocats no y volen declarar per los respectes a ells ben vists, ans an manifestat son ànimo en cars y

haguessen a declarar, y, entès lo dit ànimo és de parer que los dinés té mossèn Papió de dit Fuster que dit Fuster los cobre y se perden per ell y li'n don atre tanta quantitat de bona moneda a dit Papió y lo matex declaren sobre los dinés dels bolletínés, ço és, d'en Pere Mulet y d'en Jaume Garriga, que·ls agen de cobrar de dit Papió y li donen atre tanta quantitat de dita bo[na moneda...] com sie clar que de justícia [...].

Una moneda inèdita del tipus de l'escut encunyada a Barcelona sota Felip III (IV). Anotacions sobre anomalies

JAUME BOADA SALOM*
EMILIO TRILLA PARDO**

Són conegudes les dificultats de classificació que han presentat sovint les monedes de valor facial en escuts encunyades sota Felip II (III de Castella, 1598-1621), Felip III (IV de Castella, 1621-1665) i encara Carles II (1665-1700) quan les llegendes o les dates no es veuen a causa de la forta retallada o desgast que presenten amb freqüència. No han estat poques les peces que han estat classificades erròniament, tot i que, en temps més recents, sembla que moltes de les atribucions equivocades han estat adequadament esmenades.¹

Es tracta d'un tipus de peces d'or (que van des del valor facial d'un escut fins als 8 escuts en les monedes circulants, saltant després fins als 100 escuts o centens, monedes merament protocol·làries) que, a certa documentació, es denominen «escuts de la creueta»² i que foren encunyades a la gran majoria de seques peninsulars sota domini hispànic, incloent-hi Barcelona, i alguna d'ultramar. En aquest sentit, cal destacar que Barcelona fou l'única seca de la Corona catalano-aragonesa que imità fidelment el model castellà d'aquestes peces (és a dir, creueta en l'anvers i armes de la Corona hispànica en el revers), fet que cal interpretar com un intent d'aprofitar l'atractiu que aquesta tipologia despertava en el comerç internacional, quan el flux cap a Castella de metalls preciosos americans constituïa una plena garantia de la seva solidesa. Per tant, més que veure-hi una imposició dels símbols castellans a Catalunya, com alguns autors han suggerit,

* Investigador numismàtic, Membre de la SCEN.

** Investigador numismàtic.

1. Xavier SANAHUJA, «Els escuts d'or de Barcelona de Felip II», *Acta Numismàtica*, 33, 2003, p. 157-166. Aquest és, tal vegada, l'article més recent on s'han desfet alguns dels equívocs que s'anaven arrossegant en les classificacions d'aquest tipus de peça.

2. Miquel CRUSAFONT I SABATER, «Les monedes catalanes segons les "Rúbriques de Bruniquer". Qüestions relatives a la moneda d'or», *Acta Numismàtica*, x, SCEN, IEC, Barcelona, 1980, p. 125.

és més lògic pensar que, tal com es féu en altres indrets d'Europa, senzillament els interessos del govern territorial i dels comerciants locals impulsaren la imitació de la prestigiosa moneda castellana de l'època.³ Més enllà d'això, no es pot considerar l'escut com un tipus auri aliè a Catalunya, tot i haver conviscut amb altres d'encunyats al Principat, com el pacífic i el florí (aquest segon circulà àmpliament a Castella), atès que, a la Baixa Edat Mitjana, ja es coneixen documents que hi fan referència.⁴ Un altre tipus de moneda d'or, el ducat, també havia sigut encunyat tant a Castella com als territoris de la Corona Catalanoaragonesa fins que, regnant Carles I, fou substituït per l'escut (1537), per bé que temporalment, ja que entre els anys 1618 i 1641 es tornen a batre monedes de fraccions i de múltiples de ducat (dobles ducats o trentins, ducats senzills i terços de ducat).⁵

Tornant a la tipologia dels «escuts de la creueta» a què està dedicat aquest article, durant molts anys es dubtà que se n'haguessin encunyat a Barcelona. Sense tenir-ne una constància documental, Calicó s'atreu a assignar a aquesta seca les peces amb les lletres B-A que relacionava en els seus catàlegs. El primer a localitzar uns documents que n'aportaven uns indicis fou Miquel Crusafont, qui, en un primer estudi de les *Rúbriques de Bruniquer*, hi detectà referències a acords de l'Ajuntament de Barcelona per fabricar escuts.⁶ Finalment, la informació definitiva fou aportada per Xavier Sanahuja, qui documentà i atribuï fonamentadament a la seca barcelonina les monedes amb la marca B-A,⁷ un exemplar inèdit dels quals passam a descriure tot seguit.

Nou escut de Felip III (IV)

Introduïm aquí la primera peça barcelonina d'un escut que s'atribueix a Felip III (IV). Tot i presentar la forta retallada que la caracteritza, que no permet apreciar ni la data ni l'ordinal i només parcialment la llegenda, alguns detalls l'acosten d'una forma gairebé definitiva a la peça de dos escuts coneguda i plenament identificada (CG. Crus. 4411) i la distingeixen perfectament de la moneda amb què més fàcilment es pot confondre, l'escut de Felip II (III) (CG. Crus. 4338). D'entre aquests detalls, els més evidents es veuen en l'anvers: absència d'orla puntejada, que sí que surt a les peces de Felip II (III); presència del símbol portuguès en el centre de la meitat superior de les armes, que no es mostra a la moneda d'un escut de Felip II (III); les lletres B-A de la marca de seca estan

3. Xavier SANAHUJA, «Els escuts d'or de Barcelona de Felip II», p. 158.

4. Miquel CRUSAFONT I SABATER, «Les monedes catalanes segons...», p. 124 i 125.

5. Miquel CRUSAFONT I SABATER, *Història de la moneda catalana*, Crítica, Barcelona, 1996, p. 110.

6. Miquel CRUSAFONT I SABATER, «Or inèdit de la Guerra dels Segadors», *Gaceta Numismática*, 68, A.N.E., Barcelona, març 1983, p. 49-57.

7. Xavier SANAHUJA, «Els escuts d'or amb marca B-A són de Barcelona», *L'Ardit*, 14, Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, hivern 2000, p. 33-36.

flanquejades cada una, en la part superior i inferior, per un punt i, a més, el valor facial I en horitzontal corona la A, mentre que cap d'aquests elements acompanyen la mateixa marca de seca en els escuts de Felip II (III). Pel que fa al revers, la presència d'anells en els angles de l'orla de la creu i l'absència d'orla puntejada al seu voltant són els trets que caracteritzen aquesta peça de Felip III (IV) vers la de Felip II (III).

1

x2

a/ [...] PHILIP [...]

Escut reial coronat, als costats B-A. Valor I en horitzontal damunt la A.

r/ [...] SPANI [...]

Creu d'escut dins doble orla lobulada. Anells en els dos angles de l'orla visibles.

Ø: 15 mm / Pes: 3,3 g

Per facilitar la comparació amb la peça fins ara inèdita, aprofitam l'aveniment per donar a conèixer una nova peça d'un escut barceloní de Felip II (III) que, atesa la seva escassetat, sempre resulta interessant de reproduir i descriure.

2

x2

a/ [...] LI [...]

Escut reial coronat entre B-A, tot dins una orla de punts.

r/ Llegenda il·legible

Creu d'escut dins doble orla lobulada. Ornaments florals en els quadrants. Tot dins una orla de punts.

Ø: 17 mm / Pes: 3,21 g

Apunts sobre algunes anomalies

Hi ha catalogacions de moneda espanyola recents on encara hi detectam, en relació amb aquestes «peces de creueta», equívocs i anomalies que no han estat esmenats i que aprofitarem per aclarir i raonar aquí.

Al catàleg Calicó⁸ de 2008 hi apareix una peça barcelonina d'un escut sense data visible sota Felip III (IV).⁹ Uns anys abans, exactament la mateixa peça havia estat atribuïda a Felip II (III)¹⁰ per Xavier Sanahuja en localitzar un exemplar igual però amb menys desgast que deixava llegible l'ordinal catalanoaragonès del rei SECVNDVS i la data 1602 o 1603.¹¹ Aparentment, Calicó va interpretar una data incompleta com 1662, quan en realitat devia ser 1602, i en la catalogació de 2008 va insistir a atribuir-la a Felip III (IV). A més, Sanahuja s'havia basat en proves documentals que situaven en aquells dos anys la decisió i el batiment d'escuts barcelonins.¹²

En un altre punt del mateix catàleg, en l'apartat de Felip II (III), Calicó atribueix correctament a aquest rei una peça de quatre escuts,¹³ fent referència al mateix article de Sanahuja, però no encerta quan comenta que «l'encuny de l'anvers sí que pertany a Felip II (de Castella), atès que s'hi llegeix SEGVNDVS (*sic*)». És a dir, presenta la moneda com una peça híbrida de dos regnats: l'anvers obert sota Felip I (II) perquè mostra l'ordinal SECVNDVS, i el revers de Felip II (III) perquè mostra la data 1599, obviant el fet que l'ordinal del rei era el catalanoaragonès i no el castellà.

Més desconcertant és l'atribució que Calicó fa d'una peça barcelonina de 4 escuts (fig. 3)¹⁴ al regnat de Felip I (II), en la qual no concorda la data que s'hi llegeix (1597) amb l'ordinal catalanoaragonès del rei (SECVNDVS), que Calicó pren com a castellà. Cal dubtar sobre l'autenticitat d'aquesta peça: en primer lloc perquè es tracta de la fotografia d'una empremta, no d'una peça original; en segon lloc perquè, si ens fixam atentament en el número 7 de la data, es pot apreciar que es troba a una distància del cantell lleugerament superior a la de la resta

8. Xavier CALICÓ, *Numismática Española. Catálogo de todas las monedas emitidas desde los Reyes Católicos hasta Juan Carlos I. 1474 a 2001*, Aureo & Calicó, Barcelona, 2008. Ens referirem només a aquest catàleg, que classifica les monedes seguint els ordinals castellans dels monarques, perquè actualment és el referent per a la moneda espanyola en general. Ho farem amb ànim constructiu perquè, almenys pel que fa a aquest tipus de peces, s'esmenin els errors per a pròximes edicions.

9. Xavier CALICÓ, *Numismática española...*, tipus 41, núm. 198, p. 302.

10. Xavier SANAHUJA, «Els escuts d'or de Barcelona de Felip II», p. 161, ref. 1.

11. Xavier SANAHUJA, «Els escuts d'or de Barcelona de Felip II», p. 161, ref. 2. En aquesta mateixa referència es comenta que, en la subhasta d'Aureo el 16/12/2002 (lot 735), aquesta peça de Felip II (III) fou atribuïda a Carles II.

12. Xavier SANAHUJA, «Els escuts d'or de Barcelona de Felip II», p. 160.

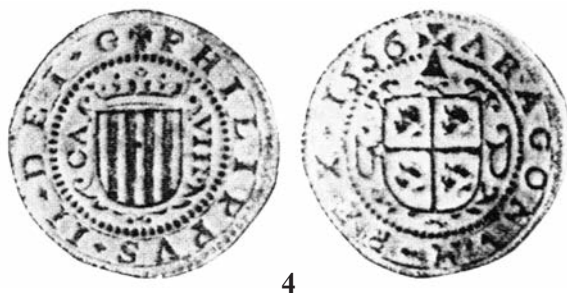
13. Xavier CALICÓ, *Numismática española...*, tipus 4, núm. 6, p. 245.

14. Xavier CALICÓ, *Numismática Española...*, tipus 1, núm. 1, p. 154. Fa uns anys, Xavier Sanahuja es féu ressò d'aquesta anomalia. Xavier SANAHUJA, «La dobla de Barcelona de 1599», *XIV Congreso Nacional de Numismática. Ars metallica: monedas y medallas*, Madrid, 2011, p. 882.

de xifres i, a més, l'envolta una aurèola circular, com si unes mans hàbils haguessin convertit un 9 en un 7. Es tractaria, per tant, d'una moneda amb la data manipulada. Per cert, sota el mateix monarca Calicó relaciona, amb la condició de dubtosa, una peça de 8 rals, datada el 1556, amb la marca de seca de Saragossa (fig. 4)¹⁵ i també il·lustrada amb una empremta, aquest cop facilitada per la *Real Academia de la Historia*; es mostra, per tant, com si fos una peça encunyada dins la Corona Catalanoaragonesa amb un ordinal castellà del rei.¹⁶

Detall de la data manipulada

Resulta difícil determinar l'origen i la motivació d'aquesta pràctica de «convertir» o «fabricar» monedes encunyades a territoris de la Corona Catalanoaragonesa amb l'ordinal reial que li era propi, en monedes amb l'ordinal reial

15. Xavier CALICÓ, *Numismàtica española...*, tipus 188, núm. 285, p. 189.

16. Com que les monedes aragoneses encunyades sota Felip II (III) mostren l'ordinal catalanoaragonès del rei (vegeu CG Crus. 4404 a 4407), cal considerar com a estranya una peça de seca aragonesa amb un ordinal castellà del rei. Per cert, aquestes peces genuïnes foren catalogades per Calicó encertadament sota Felip II (III) (tipus 71, núm. 203 i 204, p. 262; tipus 157, núm. 524 i 525, p. 276; tipus 174, núm. 586, p. 279, i tipus 251, núm. 918, p. 289).

castellà, tot aprofitant-se de la gran similitud de tipologies entre les monedes de diferents monarques, que, a més, nomien igual. Tanmateix, aquests inconvenients només haurien d'aparèixer en monedes de Felip II (III), ja que no es coneixen monedes de Felip I (II) amb ordinal (ni catalanoaragonès ni castellà) i, amb Felip III (IV), s'abandonà l'ordinal catalanoaragonès i les encunyacions monetàries s'uniformaren sota l'ordinal castellà. D'aquesta manera, la moneda barcelonina de dos escuts, datada el 1653 sota Felip IV, mostra el nom del rei com a PHILIPPVS IIII, igual que la resta de monedes encunyades a la Corona Catalanoaragonesa i a Castella que mostren l'ordinal del rei. El motiu d'aquest canvi podria entendre's com una conseqüència de la pèrdua de poder dels estaments catalans després de la Guerra dels Segadors (1640-1652).

Els menuts de Vic de la Guerra dels Segadors. Prova d'un tipus inèdit. seriació i catàleg

J. VALL-LLOSERA I TARRÉS*

L'any 2007, X. Sanahuja i un servidor publicàvem un article (SAN & VALL) a *Acta Numismàtica*, 37 on donàvem a conèixer un diner de Vic de 1642 amb un retrat inèdit de Lluís XIII. Amb l'anterior publicació del catàleg de la moneda de la Guerra dels Segadors, extraordinàriament documentada, de M. Crusafont el 2001 (CRU.2), i la nova aparició del diner que publicàvem, semblava que es podia donar per tancada tota la sèrie de la moneda menuda vigatana d'aquell període. Ara tot plegat ens fa tornar a obrir noves hipòtesis, dubtes i una nova seriació.

Resum de fets documentats

Per fer-ho més entenedor farem un resum esquemàtic de les dades documentals que tenim i dels fets cabdals. Prendrem com a referències documentals les obres GUD i CRU(2). Per no fer feixuga la introducció i perquè hom els pot trobar en les obres recollides a la bibliografia, no reproduïrem els textos i només farem menció de la informació que ens proporcionen. La manca de documentació, en especial en el període 1641-1643, més àmplia i precisa ens deixa algunes llacunes importants que al llarg de l'article intentarem salvar amb algunes possibles hipòtesis.

El 7 de gener de 1641 el Consell de Vic acorda continuar la fabricació de menuts (CRU.2 doc. 21). De tal afirmació se'n desprèn que s'havia estat fabricant moneda, tal vegada menuts amb tipus «immobilitzats» amb data 1611, potser puntualment, durant els regnats de Felip II i III.

El 23 de gener de 1641 les autoritats catalanes proclamen comte sobirà de Barcelona el rei francès Lluís XIII (GUD p. 24).

* Investigador numismàtic, Membre de la SCEN.

El 2 de juliol de 1641 es comença la fabricació de moneda. Inicialment, l'any 1641 es fabriquen diners amb la data endarrerida (1611) i amb la mateixa tipologia utilitzada durant el regnat de Felip II, ja que consta un alt volum de moneda menuda fabricada durant l'any 1641 i en canvi no és conegut cap exemplar amb aquesta data. Una altra qüestió és poder distingir quins tipus amb data 1611 corresponen a cada època (CRU.2 doc. 58). Segons sembla ser, aquesta primera emissió fou molt deficient es van fabricar menuts amb uns pesos molt dispars entre uns i altres (GUD p. 31).

El 30 de juliol de 1641 la inspecció de la Taula de Canvi registra un dipòsit de 1.700 lliures de menuts (CRU.2 doc. 62).

L'1 de setembre de 1641 la inspecció de la Taula de Canvi registra un dipòsit de 4.729 lliures de menuts (CRU.2 doc. 69).

El 28 de setembre de 1641 la inspecció de la Taula de Canvi registra un dipòsit de 4.731 lliures de menuts (CRU.2 doc. 75).

El 29 d'octubre de 1641 el Consell de Vic acorda continuar fabricant moneda menuda (CRU.2 doc. 80).

En resum, durant el juliol de 1641 i el març de 1642 es fabriquen un total de 30.000 lliures (CRU.2 p. 193).

El 10 de març de 1642 el conseller en cap de Vic rep carta del síndic de Barcelona amb la prohibició d'emetre qualsevol tipus de circulant, sigui or, plata o billó. Les autoritats vigatanes ho posaren en mans dels seus advocats, entenent que anava en contra d'antics privilegis (GUD p. 35-37).

L'11 de març de 1642 arran de l'ordre del lloctinent reial, el marquès de Brezé, es prohibeixen les emissions locals, de manera que es permet només que encunyin coure aquelles poblacions que tinguin el privilegi, donant l'exclusivitat de la fabricació monetària a les autoritats barcelonines (CRU.2 doc. 126).

El 7 d'abril de 1642, torna de la ciutat de Barcelona el síndic enviat per tal d'aconseguir una llicència per a batre moneda, però no ho aconsegueix (CRU.2 doc. 144).

El mateix 7 d'abril el Consell de Vic aborda la problemàtica de la falsificació de moneda vigatana. El 27 d'octubre es detenia un falsificador anomenat Bertrana (GUD p. 38).

A finals d'octubre de 1642 un particular s'ofereix per aconseguir la llicència reial per a fabricar menuts a canvi d'una compensació econòmica (GUD p. 38).

El 5 de novembre de 1642 el Consell de Vic torna a enviar de nou el síndic a la ciutat de Barcelona per a parlar amb el governador de Catalunya sobre la petició i necessitat de fabricar circulant (GUD p. 40).

El 14 de gener de 1643 el mariscal La Mothe reitera la crida anterior de Brezé recordant la prohibició de fabricació de moneda (CRU.2 doc. 171).

El 14 de gener de 1643 el mariscal La Mothe dóna permís a la ciutat per a

posar en circulació 300 escuts de menuts que ja tenia fabricats i no havien estat posats en circulació arran de l'anterior prohibició (CRU.2 doc. 170).

El 12 de febrer de 1643 (CRU.2 doc. 174) el Consell de Vic accepta la proposta del virrei que permet la fabricació de 4.000 lliures de menuts.

Acte del Capítol dels Canonges a Vic, 17 de febrer de 1643. Per aquelles dates varen haver-hi diversos motins i pressions a les autoritats per l'adopció i utilització de símbols i tipologies austriacistes. Fa esment d'una querella per la flor de llir en els menuts. Possiblement l'afegit de la flor de llir en els menuts fos per a afrancesar i evitar més malestar a la població (GUD p. 41-42).

El dia 17 del mateix mes de febrer de 1643 hi ha notícia de la «querella per la flor de llir als menuts que es fabricaven» (CRU.2 doc. 175).

El dia 23 del mateix mes el mariscal La Mothe concedeix la llicència per a fabricar 4.000 ducats en el termini de tres anys (CRU.2 doc. 178).

A finals de febrer de 1643 la ciutat de Vic obté una segona llicència per a batre fins a 8.000 lliures de menuts. Però no serà executada fins l'any 1644 (CRU.2 doc. 180).

Des del 20 de desembre de 1642 fins al 30 de juny sembla que no s'opera de forma regular a la seca (GUD p. 53).

Des del 9 de maig fins al 30 de juliol s'interromp la fabricació de moneda menuda (GUD p. 53).

El 14 de maig de 1643 mor Lluís XIII.

Per tant, se'n desprèn que entre el març de 1642 i el gener de 1643 la ciutat de Vic no emet moneda menuda.

El 23 de juliol de 1643 el Consell barceloní acorda prohibir l'acceptació de moneda de billó forastera, en especial els menuts de Vic, a la Taula, banc i administracions de la ciutat, la qual cosa pot fer suposar una aturada en les emissions de moneda vigatana (CRU.2 doc. 194).

Una altre cas similar passa a Cervera el 22 d'agost de 1643, en el qual el Consell de Vint-i-quatre, atesa l'enorme diversitat numèrica del moment, prohibeix l'acceptació de cap altra moneda que no sigui la de Barcelona (CRU.2 doc. 199).

El 28 d'agost de 1643 hi ha notícia de falsificació de menuts vigatans i es publica un pregó a Barcelona oferint 100 ducats al qui descobris i lliurés a la justícia el falsificador (CRU.2 doc. 200).

Arribat a aquest punt es pot tornar a pensar en una aturada de les emissions de moneda entre els mesos de maig i octubre de 1643.

Entre octubre i novembre de 1643 té lloc la fabricació de 6.096 lliures de menuts amb data 1643.

Entre gener i desembre de 1644 es fabriquen 24.892 lliures de menuts.

A les darreries de 1644 es manifesten els primers rebuigs envers la moneda

vigatana, com és el cas de Caldes de Montbui (CRU.2 doc. 264, 25 setembre 1644).

El 5 de desembre de 1644 el mariscal La Mothe ordena als cònsols de Vic l'acceptació de Gaspar Codolosa com a inspector (veedor), nomenat al càrrec pel mateix rei el 26 de novembre de 1642 (CRU.2 doc. 268).

Durant l'any 1645, del gener al maig es batien 26.928 lliures i del setembre al desembre, 27.744 lliures.

El 9 de desembre de 1645, nova notícia sobre el rebuig de la moneda vigatana; en aquest cas, els canonges de Vic mostren la seva preocupació pel gran volum de menuts encunyats (CRU.2 doc. 301).

Del gener al maig de 1646, segons sembla, el Consell de Vic fabrica 24.455 lliures tot i rebre una ordre el 10 de març del mestre racional ordenant l'aturada de la fabricació de menuts sota pena de 1.000 ducats d'or (CRU.2 doc. 306).

Al mes de juny el mateix Consell acorda enviar una representació a Barcelona per tal de demanar poder continuar batent moneda menuda, fins a 50.000 lliures, excusant-se almenys fins a estar reparades les muralles de la ciutat (CRU.2 doc. 312).

Prova d'un menut de Vic de 1642 a nom de Lluís amb bust de Felip II. Descripció

Fa poc, ha aparegut el que creiem és una prova d'un altre diner amb un bust inèdit, que ens fa reobrir de nou la seriació vigatana.

Passem a descriure el nou diner:

Lluís XIII. Vic, diner amb data 1642.

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI· Bust de Felip II.

r/ + CIVITAS·VICEN 1642 Armes de Vic.

L'excel·lent estat de conservació tot i el lleuger desgast d'haver circulat ens permet un examen prou exhaustiu per a, primer de tot, donar una sèrie de raons per a considerar el nou diner com una prova i no com una nova emissió desco-

neguda. Es tracta d'una encunyació molt acurada, de llegendes similars a les conegudes però amb unes mides significatives. El cospell, perfectament circular, té un diàmetre de 17 mm i és força gruixut: 1 mm. El seu pes és d'1,99 g. A l'anvers, el gravat del bust és diferent dels coneguts de Felip II, de dimensions superiors, i no té orla al seu voltant. Al revers, trobem una particularitat que creiem que reafirma el fet de poder considerar-la com una prova. Les armes de Vic, també de molt bon art, presenten un detall molt important. Als espais superior i inferior només hi figura un pal i no els habituals tres pals, és a dir, varen cometre un greu error en l'elaboració de l'encuny o bé fou una omisió o, més ben dit, una incorrecció momentània fins a la prova definitiva.

La problemàtica que planteja aquest nou model és la seva ubicació dins la sèrie que ja semblava tancada. Tractarem de la seva probable ubicació més endavant parlant de la nova seriació.

Anterior seriació dels menuts de Vic

A l'anterior article donàvem una possible seriació, la qual ja ens havia plantejat certs dubtes, com eren els menuts de bust i nom de Felip i flor de llir —dinners que duen l'afegit d'una flor de llir a l'anvers, uns horitzontal (CRU.2 núm. 189) i d'altres vertical (CRU.2 núm. 188)—, el nou tipus de bust de Lluís que presentàvem, el tipus amb el cap de Felip modificat, etc.

1. Data 1611 (1641). Retrat i nom de Felip II.
2. Data 1611. (finals 1642). Retrat i nom de Felip II amb flor de llir horitzontal.
3. Data 1611 (finals 1642). Retrat i nom de Felip II amb flor de llir vertical.
4. Data 1642. Retrat de Felip II i nom de Lluís XIII.
5. Data 1642. Retrat primer i nom de Lluís XIII.
6. Data 1643. Retrat modificat de Felip II i nom de Lluís XIII.
7. Data 1643. Retrat segon i nom de Lluís XIII.
8. Dates 1643 a 1646. Retrat segon i nom de Lluís XIV.

Era difícil fer-ne una seriació definitiva atesa l'enorme diversitat que trobàvem en un període tan breu com era entre el 1641 i el 1643, ni més ni menys que set tipologies.

Com podíem explicar un menut amb data reculada de 1611? I on calia col·locar els menuts de 1611 amb les flors de lliri? Com podíem explicar un bust de Felip modificat enmig de dos busts «propis» de Lluís XIII, el que presentàvem com a inèdit i el «definitiu»? Algunes qüestions ja havien estat plantejades

amb anterioritat, com BOTET¹, i altres, resoltes per Crusafont; per exemple, que a les emissions de 1641 havien d'atribuir-se forçosament alguns exemplars amb data 1611 i que d'aquesta època de la Guerra dels Segadors devien ser els diners de lliri.

Nova seriació que proposem:

Volem tornar a recalcar que la nova seriació que proposem no té per què ser la definitiva i que forçosament no ha de ser la correcta. La manca de documentació i la breu informació precisa, com dèiem, principalment entre els anys 1641-1643, sobre les diferents emissions i llurs tipologies no ens permeten res més que fer unes suposicions i amb la mesura de les notícies conegudes fer una sèrie de conclusions i encaixar, de forma intuïtiva, en cada moment un dels tipus als quals ens hem referit al text.

1. Data 1611 (1641). Retrat i nom de Felip II.
2. Data 1642. Retrat de Felip II i nom de Lluís XIII en la forma LVDV.
3. Data 1642. Retrat i nom de Lluís XIII (PROVA).
4. Data 1611 (2n semestre 1642). Retrat i nom de Felip II amb flor de llir horitzontal.
5. Data 1611 (2n semestre 1642). Retrat i nom de Felip II amb flor de llir vertical.
6. Data 1643. Retrat modificat de Felip II i nom de Lluís XIII en la forma LVDV.
7. Data 1642 (1643, aprofitament d'un encuny de revers de 1642). Primer retrat propi i a nom de Lluís XIII en la forma LVDO.
8. Data 1643. Segon retrat propi i nom de Lluís XIII en la forma LVDO.
9. Dates 1643 a 1646. Retrats i noms de Lluís XIV.

Data 1611 (1641). Retrat i nom de Felip II

El gran volum de menuts emesos al llarg de tot el 1641 i a principis de 1642 fa pensar forçosament que menuts de 1611 han de pertànyer a l'emissió de 1641, de la qual no es coneix cap menut amb aquesta data. Quines monedes amb data 1611 es poden atribuir al 1641? SAN p. 167 ja perfila, creiem que amb bon criteri, l'atribució a una època o una altra de diverses varietats conegudes, que podem diferenciar principalment:

1. BOTET, p. 87, ja planteja la possibilitat que els menuts del lliri no pertanyin realment a Felip II... «¿hi fou afegit ab posterioritat quan la dominació francesa del segle XVII?», tot i reconèixer el mateix autor: «encare qu'en els exemplars qu'hem vist sembla formar aquest símbol part integrant del cuny».

- segons la forma de la creu a l'inici de la llegenda sigui creu patent o creu ancorada, és a dir, amb element perpendicular als extrems o bé amb les extremitats bipartides i apuntades;
- per la puntuació enmig de la llegenda formada per petites creus o aspes i punts;
- segons els 1 de la data tinguin la forma corvada similar a un 5 estilitzat ó en forma de I majúscula, però amb els caps en acabament ancorat, a semblança d'una cua de peix;

Deixem de banda la determinació pel pes o el mòdul, com també apunta Sahnaja, ja que no és una dada diferenciadora, atesa la gran variació de pes en qualsevol de les tipologies. Acostumen a ser de més bon pes, mòdul i art els menuts amb creu patent, separació de la llegenda per creuetes o aspes i indistintament amb els 1 corvats com en forma de I majúscula, els quals molt probablement pertanyin a la mateixa emissió de 1611 (Fig. 1 i Fig.2). Les altres, amb creu ancorada i separació a la llegenda per punts, creiem que, foren encunyades el 1641; amb l'afegit, i no menys important, de tenir les mateixes característiques que les peces batudes posteriorment entre el 1642 i el 1646.

La seriació podria ésser així:

Menuts propis de 1611 o emissions primàries.

Menut de creu patent, separació de llegenda per aspes i els 1 en forma de I amb final ancorat (fig. 1).

Data 1642. Retrat de Felip II i nom de Lluís XIII en la forma LVDV

Menut de creu patent, separació de llegenda per creuetes i els 1 en forma de I majúscula amb acabaments ancorats (fig. 1).

Menut de creu patent, separació de llegenda per creuetes i els 1 en forma corvada (fig. 2).

Aquesta tipologia no planteja massa dubtes. El 1642 s'inicien les noves emissions de moneda amb l'arribada del rei borbó, Lluís XIII. Es tracta de menuts datats de manera correcta amb l'any de fabricació i a nom del nou monarca, en la forma LVDV. Tot i així mantenen el bust de Felip de les antigues emissions, si bé té l'afegit d'una petita cueta per a diferenciar-lo dels antics diners i assimilar-lo més al retrat del rei francès.

Aquest nou tipus hem de situar-lo des de l'inici de 1642 fins al 10 de març del mateix any, coincidint amb la prohibició del marquès de Brezé.

Al llarg de 1642, la ciutat de Vic pateix diversos motins i revoltes que provoquen incendis i que diverses autoritats hagin de fugir de les seves cases. Gudiol ho relaciona, en part, amb el descontentament de la població envers el rei Felip i el rebuig a qualsevol emblema i referència seva en el circulant que estaven fabricant les autoritats, com és el cas del bust del monarca que es manté en l'anvers.

Data 1611. Retrat i nom de Felip II amb flor de llir davant el bust

Es tracta dels menuts (CRU.2 núm. 188 i 189). Són de tipologia pràcticament idèntica als menuts de Felip II datats 1611 amb l'única diferència de la incorporació davant la testa del símbol borbònic de la flor de lliri, posicionat de forma vertical i horitzontal.

Botet no en donava cap explicació. Darrerament, estudiosos com Crusafont i Sanahuja han situat aquests menuts en els inicis de les emissions de la Guerra dels Segadors, enmig dels menuts amb data 1611 fabricats el 1641 i just abans dels menuts que continuen amb el bust de Felip però ja a nom de Lluís i amb data 1642.

L'única referència documental la tenim en un document al qual fa referència Gudiol (GUD. p. 41-42) que creiem interessant reproduir. Les dades que ens proporciona ens permeten fer una nova lectura i cronologia d'aquests menuts.

«Es de notar que en les peces d'eram el bust de Felip IV porta al darrera, a l'esquerra, com una indicació de flor de lis, que en alguns exemplars tot just es visible. Es possible que això fos fet per afrancesar la figura del monarca hispà, que tan malcontents tenia als catalans.

Aquesta flor de lis fa referencia a una indicació que llegim en l'acte Capítol dels Canonges de Vich, de 17 de Febrer de 1643. Sembla que, ab motiu dels esvalots que en diverses ocasions hi hagueren a Vich, els que portaren motins ab incendis de cases, els Consellers y persones de prestigi tingueren d'oposar-se ab tota vehemencia a les turbes desenfrenades, per lo que foren varies d'aquelles personalitats acusades davant del Llochtinent de pochs afectes al Sobirà Francès. Alguns vigatans aleshores degueren fugir de ses cases, a altres se'ls alçá

causa, y molts vivien ab continuada por. El Concell y Capítol nombraren uns comissionats, que foren els canonges Damians y Plantamor y els ciutadans Sans y Nadal, els quals anaren a veure el Virey, tornant dient que, havent parlat ab dit senyor y a altres ministres, coneixen la molta voluntat y afitio al gust del Capítol y ultimament se'ls digue que havia pres resolucio de que en lo de la querela per la flor de llirs en los menuts se fabricaven y en lo de la mort de Poca-roba no se'n parlaria mes. Aixó apar fer manifest que degué esser considerada punible la adopció d'elements austriachs, en les encunyacions borbòniques».

Llegit detingudament el text de Gudiol en relació amb la «querella per la flor de llir als menuts que es fabricaven» amb data 17 de febrer de 1643 podríem resumir:

- En un primer moment sembla haver-hi una confusió per part de l'autor en referir-se als menuts amb la flor de lliri situant aquesta peculiaritat darrere el cap, a l'esquerra de la moneda. Qui sap si confonent-los amb els menuts de 1642 que duen l'afegit d'una cueta darrere el cap.
- Es dona a entendre que la utilització de referències austriacistes i la fabricació de moneda amb l'efígie del rei Felip havia provocat el descontentament dels ciutadans. Aquestes greus revoltes podríem situar-les al llarg de 1641-1642.
- Que la querella era en relació amb la flor de llir dels menuts que s'estaven fabricant.
- Les encunyacions borbòniques (de Lluís XIII) no podien tenir cap element que fes referència a l'anterior rei (Felip III). Hem de suposar que la denúncia no era tant per la flor de llir com pel bust de Felip III que hi figurava, referint-se a tal emissió com «els menuts amb la flor de llir».

Per tant, la idea de situar aquesta tipologia al llarg de 1641 quedaria endarrerida i fora de context de la data del document. Més encara si tenim en compte el llarg període sense poder fabricar moneda menuda que va des de la prohibició de Brezé, el març de 1642, fins al permís de La Mothe, el gener de 1643. El document de la «querella» és datat pràcticament dos mesos després del permís de La Mothe per a posar en circulació 300 escuts de menuts ja fabricats i un mes després de la nova concessió del mariscal (CRU 2. doc. 170, amb data 17/2/1643) per a donar una llicència per a posar en circulació 4.000 lliures més.

Trobem més encertat pensar que tal emissió ha de pertànyer a un d'aquests dos moments. Quina seria la data de fabricació? En quin moment foren posats en circulació? Podrien haver estat fabricats tot just després de la prohibició de Brezé i haver estat en dipòsit fins al permís del mariscal La Mothe el 14 de gener de 1643, el qual permet a les autoritats vigatanes posar en circulació 300 escuts de menuts que ja tenia fabricats i no havien estat posats en circulació arran de l'anterior prohibició (CRU.2 doc. 170). L'explicació de fabricar menuts de tipologia

endarrerida amb la peculiaritat de l'afegit de la flor de lliri la trobaríem en el re-buig de la població a qualsevol emblema i referència al rei Felip, com és el cas dels menuts fabricats el 1642. Les autoritats, coneixedores de tal malestar, haurien optat per una emissió de tipologia anterior aprofitant antics encunys. Això explicaria la data reculada de 1611 i el nom del rei Felip. Com a fet diferenciador de la nova emissió, s'hauria afegit la flor de llir, símbol borbònic, en un intent d'afrancesar el nou amonedament i una clara al·lusió a la nova dinastia.

Data 1642. Prova. Bust de Felip i nom de Lluís XIII en la forma LVDO

La prova abans descrita ha de pertànyer forçosament al 1642. Primer, podem descartar que fos una prova ja entrat l'any 1643: uns encunys nous de data reculada serien anormals i pensar en un reaprofitament d'un encuny de 1642 tampoc tindria gaire sentit en la confecció d'una prova, que presenta la singularitat de les armes de Vic inacabades. Segon, en quin punt de la seriació cal situar la prova? Abans o després de l'emissió dels menuts datats el 1642? Hom la col·locaria, abans per la similitud amb els anteriors menuts de 1611 amb la llegenda a nom de Lluís XIII i la similitud al retrat de Felip, a diferència dels de 1642, que porten un bust amb una cueta. Certament, tindria una lògica. Però l'estudi minuciós de la peça ens duu a situar-la amb posterioritat a l'emissió dels menuts de 1642. La prova presenta un retrat més gran i de bon art, fet que ens fan pensar en un nou model i no una simple modificació o continuïtat dels antics tipus. La llegenda passa a ser en la forma LVDO, característiques totes elles de les emissions posteriors amb els nous retrats de Lluís XIII i de Lluís XIV, a excepció de la del bust modificat amb data 1643, que, com veurem, es tracta d'un aprofitament d'encunys anteriors.

Tota la problemàtica en relació amb la figura del monarca austríac, de la qual ja hem parlat amb anterioritat, juntament amb la prohibició de Brezé, degué truncar el nou projecte.

Data 1643. Retrat modificat de Felip II i nom de Lluís XIII en la forma LVDV

Per a aquest diner es van aprofitar vells punxons d'anvers en els quals es va modificar el bust del rei Felip afegint una llarga cabellera a similitud del nou rei. El nom del rei manté la forma LVDV dels anteriors menuts de 1642. El revers presenta la data corregida de 1643.

Aquesta rara emissió la considerem la primera després de la prohibició de Brezé, hem de situar-la en el primer trimestre de 1643, concretament, al mes de gener, coincidint amb els permisos i llicències que dona el mariscal La Mothe a la ciutat de Vic.

El perquè de tot plegat és molt simple. Arribats en aquell moment, el sobtat canvi permissiu de les autoritats reials en donar nova llicència a la ciutat de Vic per a fabricar moneda menuda agafa les seves autoritats desprevingudes, sense la possessió de nous punxons amb el retrat del rei Lluís. Davant del dubte sobre quin retrat calia posar a la nova moneda opten en un primer moment, potser també per una certa pressa, per una emissió improvisada utilitzant antics encunys d'anvers amb la modificació de la testa del rei amb una llarga cabellera i amb la data actual, 1643. Naturalment aquella nova emissió sortint era d'un art extraordinàriament deficient i ràpidament es deixà d'emetre; d'aquí ve la seva escassetat numismàtica.

Data 1642 (1643). Primer retrat propi i a nom de Lluís XIII en la forma LVDO

En donar a conèixer aquest nou diner, Sanahuja i jo mateix apuntàvem en el nostre article a *Acta Numismàtica*:

«... cal explicar ara l'existència d'un segon retrat de Lluís XIII datat el 1642 i també els diners ja coneguts de 1643 que duen el retrat de Felip II modificat per acostar-lo al de Lluís (CRU. Núm. 191). Com explicar tanta variació de retrats?

L'explicació només pot ser una: l'aprofitament d'encunys sobrers.

Els encunys d'anvers, que van sobrar l'any 1642 quan es va aturar la fabricació, van ser modificats a finals de 1643 amb l'afegit d'una llarga cabellera al retrat de Felip II per tal de fer-lo semblar al de Lluís XIII. Aquest aprofitament degué tenir lloc en un moment de dubte de quin retrat posar a les monedes, però no pas necessàriament al començament de les emissions.

I els encunys de revers de 1642 que van sobrar van ser utilitzats per emprar els primers diners batuts l'any 1643 amb el retrat de Lluís XIII. Aquest retrat devia ser un primer intent que no devia agradar massa. Posteriorment es va obrar un segon retrat (el que tots coneixíem) de més bon art.»

No anàvem desencaminats quan dèiem que l'explicació només podia ser una: l'aprofitament d'encunys.

Com es podien explicar el diner amb bust propi de Lluís XIII amb data 1642 i el diner amb retrat de Felip amb la cabellera modificada amb data 1643, posterior al del bust propi de 1642? Certament era difícil de raonar. L'explicació més fàcil era la que proposàvem. Una seriació cronològica per a la data impresa al seu revers i l'argument de l'aprofitament d'encuny a l'anvers per al segon tipus. Aquesta proposta era l'única que trobàvem convincent i amb certa lògica.

Com hem comentat anteriorment, les noves llicències de La Mothe per a fabricar moneda agafen desprevingudes les autoritats vigatanes. La llicència amb

data 12 de febrer de 1643, que permet la fabricació de 4.000 lliures, podria haver donat lloc a aquesta nova tipologia. Es tracta d'un bust similar a l'emès en altres seques locals com són Cervera i Tàrraga. Podria donar-se el cas que les autoritats vigatanes, tot esperant els nous encunyats provinents de França, elaboressin encunyats amb un bust similar al d'aquests tallers locals. El fet de la data reculada vindria per l'aprofitament d'encunyats del revers.

Data 1643. Segon retrat propi i nom de Lluís XIII en la forma LVDO

Després de la primera llicència del 12 de febrer del 1643 vénen seguides unes altres dues. Una amb data 23 de febrer per a fabricar 4.000 ducats en el termini de tres anys (CRU.2 doc. 178) i una a finals del mateix mes per a batre fins a 8.000 lliures (CRU.2 doc. 180).

Seguidament al primer tipus de bust de Lluís XIII arriba aquest segon bust definitiu, fruit d'aquestes noves llicències. Les xifres permeses per a fabricar no s'acabarien de realitzar i la seva curta tirada l'hem de relacionar amb les notícies per la mort del rei el 14 de maig de 1643.

Dates 1643 a 1646. Retrat i nom de Lluís XIV en la forma LVDO

La mort de Lluís XIII sembla iniciar un període on no es fabrica moneda a Vic, des del 9 de maig fins al 30 de juliol. La documentació relacionada amb la falsificació de moneda menuda vigatana i el rebuig del seu circulat a Barcelona i altres ciutats semblen la causa d'aquesta aturada. Durant l'estiu i fins al setembre, segons la documentació de l'època, les autoritats tenen dificultats per a continuar les tasques de fabricació i nomenar nous càrrecs que la dirigeixin; tot i així, se segueix comprant aram.

No és fins als mesos d'octubre i novembre de 1643 que tornem a trobar noves concessions per a la fabricació de moneda, que interpretariem com l'inici de les emissions a nom de Lluís XIV. Es tracta d'una tipologia de més bon art que no canviarà a excepció de la data, ininterrompudament fins al 1646. Les llicències per a fabricar nova moneda se succeeixen alhora que creix el seu rebuig de forma general al Principat, a causa principalment de l'enorme volum de les seves emissions i la contínua falsificació que pateix.

CATÀLEG DELS MENUTS DE VIC

Donarem totes les varietats de llegendes conegudes prescindint de les puntuacions, per exemple, molts exemplars presenten un punt o no al final de la llegenda de l'anvers, etc. Alhora donarem un índex de raresa seguint el criteri de Cru.2. Els mostrarem a mida natural i ampliats al doble per a facilitar-ne la identificació.

El meu agraïment als companys i amics del fòrum Numiscat per les seves aportacions fotogràfiques i/o comentaris.

Núm. 1. A nom i bust de Felip II. Data: 1611. CRU.3 núm. 2243,1 C

Característiques: Creu ancorada a l'inici de la llegenda, separació enmig de la llegenda per punts, els 1 de la data en la forma I majúscula.

a/ + PHILIPVS·D·G·HISPA·

r/ + CIVITAS·VICEN·1611

1a. a/ + PHILIPVS·D·G·HISPAN CRU 3 núm. 2243,2 C

1b. a/ + PHILIPVS·D·HISPAN, error: falta la G i la última V és una A cap girada.
CRU.3 Falta VIL. Núm. 7? (INÈDITA) RR

1c. a/ + PHILIPVS·D·G·HISPANA CRU.3 núm. 2243,3 R

Vilaret (VIL p. 293) descriu un exemplar on manca la G sense mostrar-ne cap fotografia i amb final d'anvers incert, HISPAN... No descartem pugui tractar-se de la mateixa varietat que presentem.

1d. a/ + PHILIPPVS·D·G·HISPAN·R CRU 3 núm. 2243,5 C

1e. a/ + PHIL.....SPANAR CRU.3 nº 2243,11 C

1f. a/ + PHILIPPVS·D·G·ESP, probable fals d'època. VIL núm. 17 R

1g. a/ + PHILIPPVS·D·G·ES, probable fals d'època. Col·l. JVT R

1h. a/ + PHILIPPVS·DEI·G·R·, probable fals d'època. Col·l. JVT R

1j. a/ + PHILIPPVS·D·G·R·HISPA, probable fals d'època. Col·l. JVT R

1i. a/ + PHILIPPVS·D·G·R·, probable fals d'època. Botet núm. 641 R
(Botet no en mostra la imatge.)

Núm. 2. A nom de Lluís XIII i bust de Felip II. Data 1642.

CRU.2 núm. 190 C

a/ + LVDV·D·G·R·FRANCI·

r/ + CIVITAS·VICEN·1642

2a. r/ el 4 de la data girat. CRU.3 núm. 4678e R

2b. a/ + LVDV·D·G·R·FRANC CRU.2 núm. 190b C

2c. a/ + LVDV·D·G·R·FRANC CRU.3 núm. 4678c R
r/ el 4 de la data girat.

2d. a/ + LVDV·D·G·R·FRANCIA INÈDITA RRR

2e. a/ + LVDVO·D·G·R·FRAN• CRU.3 núm. 4678d R
r/ el 2 de la data girat.

2f. a/ + LVDVO·D·G·R·FRANCI CRU.2 núm. 190c R
r/ el 2 de la data girat (descripció incompleta)

2g. a/ + LVDVO·D·G·R·FRAN CRU.2 núm. 190d RR
r/ data 164:

2h. a/ + LVDV·D·G·R·FRAN CRU.2 núm. 190a ?

(l'exemplar fotografiat te part d'anvers i revers il·legible i podria ser un dels nostres 2e o 2g)

Nota. Els exemplars 2a, 2c i 2e eren inèdits fins que van ser comunicats sense foto al Doctor Crusafont per a l'elaboració del seu *Catàleg General de la Moneda Catalana* (CRU.3), ara en donarem la prova fotogràfica.

Núm. 3. A nom i bust de Felip II. Data del 1611 (finals del 1642?). Amb flor de lliri en posició vertical davant el cap. CRU.2 núm. 188 RR

a/ + PHILIPVS·D·G·HISPA·

r/ + CIVITAS·VICEN·1611

Núm. 4. A nom i bust de Felip II. Data del 1611 (finals del 1642?). Similar a l'anterior però la flor de lliri en posició horitzontal que surt de la boca.

CRU.2 núm. 189 RR

Núm. 5. A nom de Lluís XIII i bust de Felip II. Data 1643.

CRU.2 núm. 191 RR

Similar al núm. 2 amb data 1643 i amb el cap modificat, al qual s'ha afegit una llarga cabellera. (La modificació es va realitzar en més d'un encuny.)

a/ + LVDV·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1643

Núm. 6. A nom i bust de Lluís XIII. Primer retrat. Data reculada 1642 (1643).

CRU.3 núm. 4678g. RRR

Núm. 7. A nom i bust de Lluís XIII. Segon retrat. Data 1643.

CRU.2 núm. 192

R

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1643

7a. Similar a l'anterior però amb el bust envoltat d'orla lineal. (No hem pogut observar que les llegendes d'anvers i revers estiguin entre dos cercles o orles lineals, tal com indica Crusafont.)

CRU.2 núm. 192a.

R

Núm. 8A. A nom i bust de Lluís XIV. Data 1643. Bust allargassat.

INÈDITA

RR

a/ + LVDV·D·G·R·FRANC·

r/ + CIVITAS·VICEN·1643

a/ llegenda inèdita, nom del rei: LVDV, com l'exemplar fotografiat Cru.2 núm. 193a.

Numiscat - Dani

8Aa. Rev. Armes de Vic girades 90°.

INÈDITA

RR

8B. A nom i bust de Lluís XIV. Data 1643. CRU.2 núm. 193 C

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1643

8Ba.

INÈDITA

E

a/ + LVDO·D·G·R·FRANC

(CRU.2 núm. 193a, foto errònia, l'exemplar duu la llegenda LVDV, és el nostre 9A.)

8Bb. Rev. Armes de Vic girades 90°.

CRU.2 núm. 193b

R

(Cru. no en mostra la imatge.)

Núm. 9. A nom i bust de Lluís XIV. Data 1644. CRU.2 núm. 194 C

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

b/ + CIVITAS·VICEN·1644

9a. CRU 2 nº 194a

E

a/ + LVDO·D·G·R·FRANC

9b. Rev. Armes de Vic girades 90°. CRU.2 núm. 194b

R

9c.

CRU.3 núm. 4681e

R

a/ + LVDO·D·G·R·FRANC

Rev. Armes de Vic girades 90°.

(Cru no en mostra la imatge.)

9d. Anv. amb les D girades.

INÈDITA

RR

Núm. 10. A nom i bust de Lluís XIV. Data 1645. CRU.2 núm. 195 C

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1645

10a. Anv. La creu de l'inici de la llegenda en forma d'estrella de vuit raigs.
INÈDITA R

10b.a/ + LVDO·D·G·R·FRANC

R

(No hem pogut trobar cap exemplar amb aquesta varietat però és del tot factible la seva existència tenint present la llegenda d'anvers del nostre n° 11g.)

10c. r/ VICEN amb la N girada. INÈDITA

R

10d. a/ FRANCI i r/ VICEN amb les N girades. Foro.cat. Dani

INÈDITA

R

Numiscat - Dani

10e. r/ Armes de Vic girades 90°. VICEN amb la N girada.

CRU.2 núm. 195a

R

(L'anvers presenta el final de llegenda il·legible, N normal o girada?)

10f. a/ FRANCI i r/ VICEN amb les N girades.

INÈDITA

R

Rev. Armes de Vic girades 90°.

Núm. 11. A nom i bust de Lluís XIV. Data 1646. CRU.2 núm. 196 E

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1646

IIa. r/ VICEN amb la N girada. CRU.2 núm. 196a

R

(Cru. no en mostra la imatge.)

FALSOS D'ÈPOCA

Hem cregut convenient mostrar diverses falsificacions dels diners de Vic. Les monedes que presentem podrien correspondre perfectament a les nombroses notícies sobre falsificació de menuts vigatans. De les importants recompenses que oferiren les diferents autoritats es dedueix que devien ser fabricats en quantitats prou importants. D'aquí vénen els nombrosos i diversos exemplars que en coneixem.

F1. A nom de Lluís. Bust tosc. Data no visible.

INÈDITA

R

a/ + LVD(...)·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN (...), VICEN amb la N girada.

F2. A nom de Lluís. Bust nu. Data 1642.

INÈDITA

R

F3. A nom de Lluís. Bust tosc. Data 1643.

INÈDITA

R

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1643

F4. A nom i bust similar al de Lluís XIV. Data 1641 impossible. INÈDITA R

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1641

F5. A nom i bust similar al de Lluís XIV. Data 1642 impossible. INÈDITA R

a/ + LVDO·C·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1642

Numiscat - Dani

F6. A nom i bust de Lluís XIV. Retrat força ben aconseguit. Data 1643.

INÈDITA

R

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1643, les armes de Vic presenten les creus en forma d'aspes.

F7. A nom i bust de Lluís XIV. Retrat força ben aconseguit. Data 1644.

INÈDITA

R

a/ + LVDO·D·G·R·FRANCI

r/ + CIVITAS·VICEN·1644, les armes de Vic presenten les barres inclinades.

Aureo, maig 2010, núm. 377

BIBLIOGRAFIA

BOTET BOTET I SISÓ, J., *Les monedes catalanes*, IEC, Barcelona, 1908-1911.

CRU.1 CRUSAFONT, M., *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, IEC, Barcelona, 1990.

CRU.2 CRUSAFONT, M., *Història de la moneda de la Guerra dels Segadors. (Primera República catalana) 1640-1652*, IEC, Barcelona, 2001.

CRU.3 CRUSAFONT, M., *Catàleg general de la moneda catalana. Països Catalans i Corona Catalano-aragonesa (s. V aC - s. XX dC)*, IEC, Barcelona, 2009.

FÒRUM DE NUMISMÀTICA CATALANA

<http://numiscat.foroactivo.com/forum.htm>

GUD GUDIOL I CUNILL, Josep, *Les monedes vigatanes durant la revolta de Catalunya contra Felip IV (1641-1646)*, (Biblioteca d'Autors Vigatans; XVII), Gazeta de Vich, 1925.

SAN SANAHUJA, X., «La moneda municipal de Vic (I II): Segles XVI-XVII (1519-1652)», *Ausa*, núm. XXI (2003), p. 157-180.

SAN & VALL SANAHUJA, X. - VALL-LLOSERA, J., «Diner inèdit de Vic del 1642 amb retrat de Lluís XIII», IEC, *Acta Numismàtica* 37, Barcelona, 2007, p. 155-158.

VIL VILARET, J., «Els diners de Vic de 1611», IEC, *Acta Numismàtica* IV, Barcelona, 1974, p. 289-291.

Addenda

Quan ja ens disposàvem a entregar l'article que presentem vam trobar un exemplar prou interessant que hem cregut que calia incloure dins aquest treball.

Es tracta d'un diner de Vic amb data 1611 i a nom de Felip que per les seves característiques situem dins les emissions del 1641, abans esmentades. L'interès el trobem en el seu anvers. El bust sembla presentar la cabellera modificada a semblança dels diners del 1642 a nom de Lluís XIII amb la data corregida 1643. Com hem explicat anteriorment, aquest tipus amb el bust modificat el situàvem tot just després dels menuts datats el 1611 que presenten la flor de llir davant la testa. Hi ha la possibilitat que es tracti d'algun exemplar fruit d'una prova en un dels antics punxons en desús dels diners del 1611 (1641) abans de modificar-se, de forma definitiva, els encunyys del 1642 a nom de Lluís.

Tampoc es pot descartar que es tracti d'un simple error o defecte d'una de les múltiples emissions d'aquesta tipologia.

En donem les imatges per a llur posterior estudi, si s'escau.

Data 1611, a nom de Felip

Data 1643, a nom de Lluís

Restes de riell de sisens de Bellpuig del 1642

ANTONIO ROMA VALDÉS*

Un col·leccionista m'ha permès l'estudi d'un conjunt de peces adquirides de forma conjunta a Catalunya. Es tracta de sis restes d'encunyació de sisens de Bellpuig datables el 1642, classificació perfectament deduïble de la lectura dels dos més grans. Que la tècnica d'encunyació d'aquestes monedes era el molinet, on es gravaven els riells, no ens és desconegut, però el conjunt presenta interès en la mesura que permet apreciar la tècnica d'encunyació a través dels errors produïts en el tall d'unes monedes, malgrat que estiguessin ben ubicades en el riell. És a dir, l'error no es produeix en la confecció de la làmina ni en la seva encunyació, sinó en el tall de les monedes encunyades, raó per la qual aquestes monedes van haver d'ésser rebutjades. També és possible que l'estampació es produís en l'extrem del riell i per això només s'arribés a gravar una part de cada moneda.

La resta de fragments acompanya els anteriors i per la seva presència conjunta es pot configurar el conjunt com les deixalles del taller monetari. No tenim dades exactes sobre la seva ubicació i és possible que l'eventual localització d'aquestes troballes permetés deduir-ne l'emplaçament. Malauradament només sabem que aquests retalls es troben en les proximitats de la mateixa vila de Bellpuig.

Vegem els materials retrobats i les seves lectures.

Un retall de característiques similars a les nostres peces 1 i 2 fou publicat per M. Crusafont, com a simple il·lustració de les tècniques de fabricació de molinet i junt amb altres exemples. En el seu exemplar les lectures són: ...D.G.R.FE... a l'anvers i CRIP 1642 al revers.¹ De tota manera el retall reproduït per Crusa-

* Investigador numismàtic, Membre de la SCEN.

1. M. CRUSAFONT, *Història de la moneda de la Guerra dels Segadors*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona 2001, làm. 1, p. 41, i comentari a la p. 42.

font correspon al tipus 31 del seu catàleg, amb el puig al primer quarter, mentre que en el nostre fragment 1 es veu clar que es tracta del tipus 29, amb el puig a la meitat inferior de l'escut.

També publicà fragments d'aquesta mena Jaume Torres, igualment sense descripció, tot i que també s'hi pot veure que es tracta igualment de sisens de Bellpuig i s'hi aprecia el bust de Lluís XIII i la data 1642.²

Tots aquests retalls presenten uns fragments de peces de tipus regular i de bona factura, de manera que sembla que es pugui descartar que es tracti dels productes d'un falsari. Serien, doncs, retalls de la fabricació de la vila, potser llençats precipitadament a fi d'el·ludir responsabilitats, quan l'any 1642 el virrei Brezé va dictar la prohibició de batre monedes locals.³

1. Fragment i lectures

a/ LUD XII 3,03g

r/ CRIP 164

2. Fragment i lectures

a/ LUD X 3,11g

r/ ILL•PV

2. Jaume TORRES, *Les monedes de la baronia de Bellpuig*, Bellpuig, 2001, p. 120-125, núm. 39 A, 41 A i 41 C.

3. M. CRUSAFONT, *Història... op. cit*, p. 102, pel que fa a Bellpuig.

3. Retall

0,94g

4. Retall

Llegenda incerta, 0,35g

5. Retall

0,22g

6. Retall

0,42g

Pellofes inèdites (1a part)

XAVIER JORBA I SERRA*

Des de la publicació l'any 1990 de l'obra d'en Miquel Crusafont *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, fins a l'actualitat, ha passat un llarg període de temps, durant el qual, gràcies a les investigacions d'estudiosos numismàtics, o a l'interès despertat pels aficionats als catàlegs de subhastes numismàtiques, ha pogut sortir a la llum un nombre considerable de pellofes inèdites. El nostre objectiu és donar-les a conèixer. En el present article comencem amb una mostra de 29 pellofes corresponents a parròquies barcelonines. En properes actes anirem presentant més pellofes de Barcelona i d'altres comunitats de preveres de Catalunya.

Pellofes de Barcelona:

Parròquia de Sant Miquel

Núm. 1

1. Incusa de llautó. Sant Miquel punxant el dimoni entre 4 i estel. Escena semblant d'un altre dibuix a les Crus. 1191 i 1192. Orla de punts. Aquestes dues últimes tenen el 4 a l'inrevés. Pes 0,30. Diàmetre 21 mm.

Parròquia de Santa Maria del Mar

2. Incusa de llautó. M coronada entre estel i estel, sobre mar. +BEATA·MARIA·DE·MAR·1590. Orles de punts. Procedeix de la col·lecció Balsach.¹ Pes 0,24. Diàmetre 22 mm.

* Doctor en història moderna. Membre de la Junta de la SCEN.

1. L'esmentada peça no sortia referenciada en l'article de Llorenç BALSACH i Miquel CRUSAFONT, «Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach», *Acta Numismàtica*, 27, Barcelona, 1996.

Núm.2

Núm.3

Núm.4

Crus. 1240

3. Incusa de llautó. M sobre mar superada d'estrella i entre grups de cinc punts en creu. Orla de punts. Molt semblant a la Crus. 1222, però diferent encuny. Procedeix del fons Balsach.² Pes 0,16. Diàmetre 18 mm.

4. Incusa de llautó. Armes de Santa Maria del Mar coronades i entre 1-sou. +FUNDAT PER JHRIERA ANY 1811. Orles de punts i lineals. La Crus. 1240 correspon a un getó de llautó. Caldria pensar que la utilització de diferents materials a l'hora d'encunyar, possiblement per l'oferta existent en aquell moment, és la causa de l'existència dels dos tipus. Procedeix de la col·lecció Balsach.³ Pes 0,48. Diàmetre 27 mm.

Capella del Palau

Núm.5

5. Incusa de llauna. Armes dels Requesens. Dalt: 1634. Idèntica a la Crus. 1243, però encunyada amb llauna. Única coneguda. Procedeix de la col·lecció Balsach.⁴ Pes —. Diàmetre 21 mm.

Parròquia de Nostra Senyora del Pi

Núm.6

2. L'esmentada peça no sortia referenciada en l'article de Llorenç BALSACH i Miquel CRUSAFONT, «Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach», *Acta Numismàtica*, 27, Barcelona, 1996.

3. Llorenç BALSACH i Miquel CRUSAFONT la publicaven en el seu article «Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach» a l'*Acta Numismàtica*, 27, Barcelona, 1996, p. 161-162. La peça amb el núm. 79 s'identificava amb la Crus. 1240. Els autors no es van adonar que la fotografia corresponia a una pellofa de llautó en lloc del getó de llautó que sortia publicat com a Crus. 1240.

4. L'esmentada peça no sortia referenciada en l'article de Llorenç BALSACH i Miquel CRUSAFONT, «Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach», *Acta Numismàtica*, 27, Barcelona, 1996.

6. Incusa de llautó. I sobre M i entre estels. Orla de punts. Procedeix de la col·lecció Balsach.⁵ Pes 0,23. Diàmetre 24 mm.

Parròquia de Sant Pere de les Puelles

Núm. 7

7. Incusa de llautó. Dues claus en aspa, entre S.-P. Dalt de les claus creua-des hi trobem una espècie de triangle. Orla de punts. Pes 0,29. Diàmetre 21 mm.⁶

8. Incusa de llauna. Com la descrita anteriorment. Pes —. Diàmetre 21 mm. No disposem de la fotografia.

Parròquia de la Seu

Núm. 9

Núm. 10

Núm. 11

Núm. 12

Núm. 13

Núm. 14

9. Incusa de llautó. A sobre creueta. Orla de punts. Pes 0,10. Diàmetre 15 mm. Llargada dels pals de la A 10 mm.

10. Incusa de llauna. A sobre creueta. Orla lineal. Pes 0,16. Diàmetre 15 mm. Llargada dels pals de la A 10 mm.

11. Incusa de llautó. A sobre creueta. Orla de punts. Pes 0,11. Diàmetre 16 mm. Llargada dels pals de la A 12 mm.

12. Incusa de llauna. A sobre creueta. Orla lineal. Pes 0,15. Diàmetre 16 mm. Llargada dels pals de la A 12 mm.

13. Incusa de llautó. A sobre creueta. Doble orla de punts i lineal. Pes 0,23. Diàmetre 17 mm. Llargada dels pals de la A 10 mm.

14. Incusa de llautó. A sobre creueta. S en contramarca a la dreta. Doble orla de punts i lineal. Pes 0,18. Diàmetre 17 mm. Llargada dels pals de la A 10 mm.

5. L'esmenatada peça no sortia referenciada en l'article de Llorenç BALSACH i Miquel CRUSAFONT, «Pel·lofes no publicades de la col·lecció Balsach», *Acta Numismàtica*, 27, Barcelona, 1996.

6. Miquel CRUSAFONT al seu article «Notícia sobre el manuscrit de J. Botet i Sisó», *Acta Numismàtica*, 29, Barcelona, 1999, p. 192, ens informa de l'existència d'un «tipus desconegut que Botet descriu així: Dues claus en aspa entre S-P, orla de punts. Diàmetre 20 mm».

Núm.15

Núm.16

Núm.17

Núm.18

Núm.19

Núm.20

15. Incusa de llautó. A sobre creueta. S en contramarca a la dreta. X en contramarca a l'esquerra. Doble orla de punts i lineal. Pes 0,20. Diàmetre 17 mm. Llargada dels pals de la A 10 mm.

16. Incusa de llautó. A sobre creueta. S en contramarca sobre la creueta. Orla de punts. Pes 0,23. Diàmetre 15 mm. Llargada dels pals de la A 12 mm.

17. Incusa de llautó. A sobre creueta. S en contramarca a la dreta. Orla de punts. Pes 0,19. Diàmetre 16 mm. Llargada dels pals de la A 11 mm. Aquests tipus es diferencien de la núm. 18 pel diàmetre i la llargada dels pals de la A.

18. Incusa de llautó. A sobre creueta. X en contramarca a la dreta. Doble orla de punts i lineal. Pes 0,19. Diàmetre 17 mm. Llargada dels pals de la A 11 mm.

19. Incusa de llautó. A sobre creueta. X en contramarca a l'esquerra. S en contramarca a la dreta. X en contramarca a la dreta. Orla de punts. Pes 0,22. Diàmetre 17 mm. Llargada dels pals de la A 11 mm.

20. Incusa de llautó. A sobre creueta. X en contramarca a l'esquerra. S en contramarca a la dreta. Orla de punts. Pes 0,25. Diàmetre 15 mm. Llargada dels pals de la A 11 mm.

Núm.21

Núm.22

Núm.23

Crus. 1343

21. Incusa de llautó. Quadrada. M superada de creu. Bordura lineal. Pes 0,12. Diàmetre 11×12,5 mm.

22. Incusa de llautó. Quadrada. M superada de creu. Contramarca d'ocell entre creu i M. Bordura lineal. Pes 0,15. Diàmetre 11×12 mm.

23. Incusa de llautó. Quadrada. M superada de creu. Contramarca S petita. Bordura lineal. Pes 0,12. Diàmetre 11×12,5 mm. Crusafont publica la Crus. 1343 amb contramarca S gran.

Núm.24

Núm.25

Núm.26

Núm.27

24. Incusa de llautó. Crani sobre fèmurs entre 1-sou. A sobre creu. Contra-marca d'un 2 en posició correcta. Cal diferenciar-la respecte a la Crus. 1345, on la contramarca del 2 es troba al revés. Hi ha un nombre elevat tant de la 24 com de la Crus. 1345. Per tant, cal entendre aquest fet com una cosa intencionada per part de l'encarregat de fer les pellofes. Doble orla de punts i lineal. Pes 0,18. Diàmetre 19 mm.

25. Incusa de llautó. Santa Eulàlia amb creu i palma entre S-E. Encuny amb dibuix més gran respecte a la Crus. 1348. Orla de punts. Pes 0,55. Diàmetre 23 mm. La Crus. 1348 només mesura 21 mm de diàmetre.

26. Incusa de llautó. Sta. Eulàlia amb creu i palma entre S.-E. Cal destacar els punts que acompanyen les lletres S i E, i la cara ben treballada de la pellofa, que ens recorda la Crus. 1350. Orla de punts. Pes 0,16. Diàmetre 21 mm.

27. Incusa de llauna. IHS sobre pedra de mola. Orla d'ornaments vegetals entre dues de punts. Com la Crus. 2375 en llautó. Crusafont l'atribueix a la parròquia Jesús de Gràcia, però l'existència de força quantitat de peces al fons del Museu de la Catedral ens indica que eren utilitzades pels membres de la seu.⁷ Pes 0,31. Diàmetre 20 mm.

Núm.28

Núm.29

28. Incusa de llautó. Sol superat de creu. En tres línies P-A / M-P / 1785. Orla de punts. Per la tipologia que presenta, té moltes semblances amb les pellofes de la seu Crus. 1335, 1336, 1352. Pes 0,55. Diàmetre 26 mm.

29. Incusa de llautó. Sol superat de creu. En tres línies P-A / M-P / 1785. Orla de punts. Pes 0,29. Diàmetre 20 mm.

7. Miquel Crusafont basa la seva atribució a partir de la informació extreta del manuscrit de J. Botet i Sisó. Miquel CRUSAFONT, «Notícia sobre el manuscrit de J. Botet i Sisó», *Acta Numismàtica*, 29, Barcelona, 1999, p. 192.

Les medalles miniatura. Una aproximació

ROSSEND CASANOVA*

El diccionari de l'IEC ens descriu una miniatura com una «pintura molt petita, especialment un retrat, feta sobre vori, vitel·la, metall, etc.» i també afegeix que pot ser una «cosa menuda». Ens plantejem, doncs, reflexionar sobre aquella *pintura* o treball sobre una superfície metàl·lica i *menuda*: la medalla miniatura.

Aquest tema ha estat tradicionalment poc estudiat i en conseqüència pateix l'escassetat bibliogràfica. No hem localitzat cap publicació referida, directament o en exclusiva, a les medalles miniatura, i el que abunda són referències esparses, sobretot acompanyant medalles iguals i de diàmetre major.¹ Normalment, doncs, la paraula miniatura té un parentiu amb una peça més gran, però cal fer notar que la *miniatura*, més enllà de la mida reduïda, té unes característiques concretes i pròpies. Ens proposem fer-hi una aproximació.

Sis aspectes bàsics

Observant la gran varietat de medalles miniatura existent podem arribar a la conclusió que aquestes comparteixen sis aspectes generals, que són constants en la majoria de casos.

El primer té a veure, lògicament, amb la grandària. Quina mida ha de tenir, com a màxim, una medalla perquè la puguem considerar com a miniatura? Pensem que no hauria de ser major de 30 mm, ja sigui en diàmetre o en alçada/am-

* Tècnic del Museu de les Arts Decoratives de Barcelona.

1. Hi ha força publicacions que presenten la medalla de mòdul regular i la seva miniatura. És el cas de la medalla de membre de la directiva del Col·legi Notarial de Madrid, descrita i publicada junt amb la «Medalla en miniatura de los miembros de la directiva del Colegio Notarial». Manuel ABAD VARELA, *Medalla de la Facultad de Derecho de la UNED y otras de su ámbito en España*. Facultad de Derecho de la UNED, Madrid, 2002, p. 68 i 69.

plada. A partir d'aquesta mida les peces ja s'allunyen del que hom pot entendre com a miniatura i es poden considerar medalles petites. Aquesta mida, com veurem més endavant, també s'ajusta a les condecoracions miniatura, atès que la majoria tenen aquesta grandària.

Un segon aspecte és el del material. Generalment són fetes amb els materials nobles habituals (or, plata o bronze), malgrat que hom n'hi troba d'altres de més senzills (alumini o aram). Però també és cert que, sovint, són petites per a reduir-ne el cost de la matèria base. Així ha passat, per exemple, durant els conflictes bèl·lics, quan l'escassetat de matèries primeres era freqüent i les miniatures

Foto 1. Revers de la medalla *Ajudem-nos mútuament* (Godefroid Devreese, 1916) de 70 Ø mm i anvers de la miniatura en penjoll *Homenatge als soldats invàlids* (1922) de Ø 19 mm. © Col·lecció Rossend Casanova.

suposaven menys material i menys cost. N'és un exemple la medalla *Homenatge als soldats invàlids* (1922) del belga Godefroid Devreese (1861-1941), autor que utilitzarem com a exemple per a il·lustrar els casos de medalles miniatura següents. En aquest cas, es tracta de la reducció a 19 mm de diàmetre d'una medalla major, de 90, 70 i 35 mm de diàmetre, editada el 1916 pel taller Fonson de Brussel·les. L'original reproduïx, al revers, un nen invàlid i un vell cec (el primer fa de guia i el segon el porta), envoltats per la llegenda circular: / AIDONS NOUS MUTUELLEMENT / LA CHARGE DES MALHEURS EN SERA PLUS LEGERE / (ajudem-nos mútuament, la càrrega de les desgràcies serà més lleugera) (*foto 1*). Aquesta medalla s'edità per a ser venuda a benefici dels infants i les dones tuberculosos pobres, i també es produí en versió miniatura, de 28, 19 i 10 mm de diàmetre i amb anella per a penjar, destinada a homenatjar els sol-

datos belgues invàlids de la Primera Guerra Mundial.² A la imatge reproduïm les dues medalles, l'original de 1916 i la miniatura de 1922 amb la mateixa escena, ara a l'anvers i sense llegenda, amb menys metall i, consegüentment, més econòmica.

Un tercer aspecte té a veure precisament amb el treball i el seu relleu escultòric. *Petit* no és sinònim de menys qualitat, per tant, l'obra de l'escultor i el gravador segueix essent primordial en les medalles miniatura. És cert que com menor sigui el diàmetre, major dificultat hi haurà per a representar elements figuratius reconeixibles, però la millora de la tècnica i els procediments de reducció i encunyació al segle XIX, van permetre executar des d'aleshores uns relleus prou clars i definits. Serveixi d'exemple la medalla *Bébé*, modelada també per Devreese per encàrrec de la Lliga Braille belga. Aquesta institució, creada el 1922 a benefici dels invidents, edità aquesta miniatura, també de 19 mm i de plata, com agraïment als benefactors de l'obra de discapacitats visuals (foto 2). Es tracta d'una peça circular i per a penjar que a l'anvers reproduïx el perfil d'un infant a l'esquerra que representa així els invidents de naixement que, de petits, necessiten aprendre amb el sistema Braille. Al costat dret hi ha la llegenda vertical: / B / é / b / é /, i a l'exerg la signatura acrònima GD de l'autor. El revers presenta un trèvol de quatre fulles (la sort) amb la llegenda circular: / · LVMIERE · / · Ligue Braille · /. El volum està molt ben executat, tant a l'anvers com al re-

Foto 2. Anvers i revers de la medalla miniatura *Lliga Braille* (Godefroid Devreese, 1927) de Ø 19 mm. © Col·lecció Rossend Casanova.

vers, i és suficient perquè es pugui identificar passant-hi els dits. Cal fer notar que no té la llegenda en Braille perquè no estava destinada als invidents, sinó als qui aportaven diners a la institució. I que no s'edità una medalla major que aquesta, de manera que a l'origen ja es pensà en miniatura i per a penjar.³

Contràriament, i com ja hem apuntat anteriorment, són molts els casos de medalles que foren reduïdes. El quart aspecte tracta precisament d'això, de la re-

2. Albert M. WILLENZ, *Le medailleur Godefroid Devreese*, Brussel·les, 1986, p. 103, inèdit.

3. Albert M. WILLENZ, *Le medailleur Godefroid Devreese*, p. 147.

ducció. És freqüent pensar que una medalla miniatura és la miniaturització d'una de major, de mòdul regular que acostuma a anar de 50 a 70 mm de diàmetre, però ja hem vist que no és sempre així. Hi ha medalles fetes només en miniatura, com en el cas anterior, i d'altres que en són la reducció, com el primer exemple.

El cinquè aspecte tracta de la subjecció: la medalla miniatura acostuma a dur una anella per a penjar, element que la converteix en un penjoll. L'anella li aporta un avantatge: la medalla és fàcil d'agafar i es pot sostenir per un extrem (mitjançant una cadena, un cordill, etc.) i dur-la penjada. L'anella acostuma a formar part de la peça, és a dir, que és una extensió més del metall, però també hi pot estar enganxada. Aquest fet fa que sovint inclogui algun tipus de relleu o motiu relacionat amb el tema de la medalla. En coneixem diversos casos, com el de la medalla miniatura *La Fleur de l'Orphelin* (1917), encarregada per aquesta asso-

Foto 3. Anvers i revers de la medalla miniatura *La Fleur de l'Orphelin* (Godefroid Devreese, 1917) de 32×22 mm. © Col·lecció Rossend Casanova.

ciació belga a Devreese. Es tracta d'una petita peça de 32×22 mm on, a la part que enganxa l'anella, hi ha representats uns liris (foto 3). L'anella de la medalla inclou una argolla per on passa el cordill o la cadena, alhora que si escau permet cosir-la a un vestit.

Finalment, el sisè aspecte té a veure amb el parentiu. Com hem vist, malgrat que hi ha medalles fetes, només, en miniatura, és habitual que d'una peça gran en surti una de petita, sobretot si aquesta es fa temps després. Tanmateix, hem de tenir present que quan les dues medalles es fan al mateix temps, la miniatura no és la còpia ni la reducció de la medalla gran, sinó una peça de mòdul menor, atès que en el moment de fabricar-les cada una es fa a la mida que li correspon seguint el model original. És per aquest motiu que en molts casos les dues medalles (mida regular i miniatura) es lliuren juntes a una mateixa persona amb unes funcions diferents: la major és per a desar com a record, i la miniatura, per a portar-la penjada.

Les condecoracions miniatura

Diferents de les medalles, les condecoracions són distintius oficials amb caràcter de reconeixement especial que s'atorguen a les persones per les seves accions meritòries. La seva història és antiga i es remunta a l'època dels faraons. En tot cas, les que es lliuren avui en dia deriven de l'Edat Mitjana, quan proliferaren els ordes militars i començaren a ser atribuïdes com a recompensa pel valor individual en guerres i conflictes. Actualment les condecoracions poden ser civils, militars o mixtes (civils i militars alhora), i en funció de qui les atorgui poden ser d'ordes dinàstics, oficials o privats.

Avui en dia, la majoria de països concedeixen condecoracions als seus súbdits o a estrangers que mereixen el seu reconeixement per un acte singular, heroic o pels serveis prestats al país. En tots els casos, és un agraïment públic i qui la rep té el dret d'acreditar-ne obertament la possessió i que ha merescut una consideració especial pels seus mèrits.

Sovint, quan es rep una condecoració, el guardonat acostuma a ingressar en un orde o institut que agrupa als guardonats. És habitual que dins de cada orde hi hagi diversos graus: Collar, Gran Creu (Banda o Llaç), Placa, Creu senzilla i Medalla (no confondre amb les medalles commemoratives abans esmentades). Aquests graus van en funció de la importància de la conducta premiada, tot i que, en alguns països, el Collar s'atorga únicament als caps d'estat.

Les condecoracions fan referència directa al títol de l'orde i cadascuna té un disseny especial, una banda de diferent color i una composició ornamental peculiar (creus, plaques, veneres i medalles).

Les condecoracions guanyades es porten en actes oficials i de gala, i es col·loquen, generalment, al costat esquerre del pit. I és aquí on apareixen les miniatures, ja que per a lluir la condecoració es duu la miniatura, una peça igual que mesura pocs centímetres.⁴ Si se'n tenen diverses i de diferent categoria, es col·loquen en línia de major a menor començant pel costat més proper a la solapa, podent continuar al dessota en una nova fila. Si una condecoració s'ha rebut en diferents graus, només es duu el major. En ocasions se sol substituir per cintes al pit (en uniformes) i per pins (en vestits d'etiqueta). Com a exemples coneguts per tothom podem esmentar el Toisó d'Or, la Legió d'Honor, la Real Orden de Isabel la Catòlica o, en el cas català, dues distincions de la Generalitat de Catalunya: la Medalla d'Or i, en rang inferior, la Creu de Sant Jordi.

També hi ha un conjunt de condecoracions que són donades per particulars o per institucions que no tenen el rang oficial de les anteriors. És el cas, per exem-

4. Miquel Crusafont proposa el nom de «medalles de solapa» basant-se en la nomenclatura dels especialistes en condecoracions. M. CRUSAFONT I SABATER, *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona catalano-aragonesa* (s. *XV-XX*), Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, IEC, Barcelona, 2006 (ref. 328, 761 i 986).

ple, d'aquelles creades per particulars (entitats, associacions, acadèmies, etc.) o per la mateixa Administració (exposicions, concursos, premis, etc.). Com a exemple podem esmentar la *Creu de l'Exposició Internacional d'Indústria, Colònies i Transports marítims de Rotterdam* de 1909 que l'artista Mateu Culell va rebre per la seva participació en el certamen, on també hi guanyà una medalla de plata.⁵ La Creu i la seva miniatura es conserven al Museu de les Arts Decoratives de Barcelona, junt amb altres medalles i diplomes que la seva filla donà el 1960⁶ (foto 4).

Foto 4. Creu i creu miniatura lliurades a Mateu Culell Aznar el 1909. © Museu de les Arts Decoratives de Barcelona. MADB 69.672 i MADB 69.673. Donació Margarita Culell, 1960.

Estoigs i presentacions

La conservació i presentació de les medalles i les condecoracions miniatura també ha comportat que s'hagin realitzat emmarcaments, capsetes i suports es-

5. Mateu CULELL I AZNAR (Barcelona, 1879-1943) va ser un dissenyador força reconegut durant el Modernisme. Format a l'escola Llotja de Barcelona, com a projectista dissenyà tapissos, joies, teixits, ceràmica i mosaics d'estil modernista molt elegants. Entre el 1900 i el 1910 guanyà premis importants a Barcelona, Madrid, Atenes, Saragossa, Mèxic, Quito, Buenos Aires i, com hem esmentat, també a Rotterdam. Col·laborà amb la revista *Nuevo Mundo* escrivint cròniques artístiques.

6. *Creu de l'Exposició Internacional d'Indústria, Colònies i Transports Marítims de Rotterdam* de 1909 (Internationale Tentoonstelling van Nijverheid, Koloniën en Zeevaart te Rotterdam), en mida regular (MADB 69.672) i miniatura (MADB 69.673). Museu de les Arts Decoratives de Barcelona. Donació de Margarita Culell, 1960.

pecials per a contenir-les. Els exemples són molts i de forma general es poden dividir en dos tipus, d'una banda, aquells que tenen la mida de la peça i amb els quals són venuts (o lliurats), i de l'altra, aquells que són fets, expressament, per desig del propietari.

En el primer cas són molt conegudes i comunes les capsetes (sovint de cartró o plàstic) i les fundes (de paper, pell, roba...) habitualment en forma de sobre i amb una solapa per a tancar-les. Aquests embolcallis acostumen a tenir unes mides que serveixen per a medalles similars, i adopten generalment les formes circular, quadrada o rectangular. Contràriament, els estoigs presenten la medalla com una joia: tenen els interiors tous amb la forma de la peça en negatiu, per tal que hi encaixi bé, la tapa duu frontissa i tanca amb un pestell. Molt sovint, a la part interior de la tapa hi ha imprès el nom del fabricant o del taller gravador. L'exterior pot tenir molts acabats (en paper, cuir o plàstic, amb lletres o decoracions daurades estampades, etc.). En ocasions, aquests estoigs conserven les dues peces, és a dir, la medalla o la condecoració i, al costat, la miniatura.

El segon cas té a veure amb els contenidors fets expressament. Com que són fruit d'una decisió personal, són menys freqüents de trobar i acostumen a incloure una col·lecció individual. Són, per tant, uns objectes molt personalitzats. Esmentem el que s'oferí al general Robert Pratt, que serví al Regiment 41 durant la campanya d'Afganistan (1842) i a la Guerra de Crimea (1855), on participà en l'assetjament i la caiguda de Sebastopol. Les seves medalles miniatura s'agruparen en un petit cofret realitzat pel prestigiós joier R. F. Beard (Cheltenham, Anglaterra), casa fundada el 1804. Les peces, que poden veure's a la imatge (foto 5), són: *Companyia militar de Bath, Primera Guerra d'Afganistan, Guerra de Cri-*

Foto 5. Estoig realitzat pel joier anglès R. F. Beard amb set medalles militars del general Robert Pratt. © Tim Bender.

mea, Amotinament Indi, Al valor militar de Sardenya, Medalla de Cinquena Classe de l'Ordre de Medjidie i Medalla de la Crimea turca.

Una altra solució són els emmarcaments, quadres que recullen la totalitat de medalles i/o condecoracions d'una mateixa persona. En aquest cas també s'acostumen a situar les més importants a la part superior esquerra i en línia, i si n'hi ha diverses, es poden disposar en fileres. A vegades, però, preval el gust estètic del propietari i s'arriben a fer arranjaments amb les peces. Aquest agençament genera unes composicions concretes i també és una manera d'exposar-les, com pot ser el cas de les condecoracions del tsar de Rússia Alexandre I que es mostren a l'exposició «Tresors de la Rússia imperial», al Museu Reial de l'Exèrcit i de la Història Militar a Brussel·les (*foto 6*).

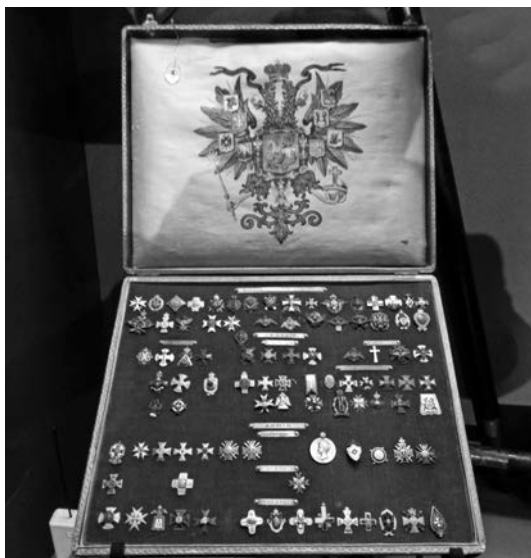

Foto 6. Estoig de condecoracions del tsar Alexandre I exposat a la mostra «Tresors de la Rússia imperial», al Museu Reial de l'Exèrcit i de la Història Militar de Brussel·les.
© Rossend Casanova.

Els promotors

Les medalles i les condecoracions miniatura poden tenir promotors diversos. El cas de les medalles és més variat, atès que si bé antigament eren fetes per organismes o institucions oficials, després també ho foren per particulars (sobretot als països industrialitzats), en especial a partir de mitjans del segle XIX i fins a l'actualitat.

Un exemple de promotor privat que impulsà la fabricació d'una medalla miniatura el podem trobar en la revista madrilenya *Blanco y Negro*, que el 17 de

maig de 1902 i en ocasió de la majoria d'edat del rei i el seu jurament a la Corona, edità una làmina amb el retrat del jove monarca pintat per l'alacantí Emilio Sala i que es lliurava amb cada número de la revista. El retrat anava acompanyat per la medalla miniatura, una minúscula peça de només 14 mm de diàmetre, que presentava a l'anvers el bust de perfil a l'esquerra del rei, amb la llegenda circular: / ALFONSO XIII /, i rere el clatell: / 17 / MAYO / 1902 / (foto 7). La peça, a la manera d'una moneda, tenia una fina gràfila de perles. A la part superior, formant part de la mateixa planxa de metall, hi havia un sortint per subjectar-la. El revers tenia, seguint la tipografia de la revista, la llegenda: / Blanco

Foto 7. Medalla miniatura editada per la revista *Blanco y negro* el 1902 de Ø 14 mm.
© Col·lecció Rossend Casanova.

/ y Negro /, envoltada per elements florals. Al dessota: / Rvta. / Ida. /, referit a «Revista Ilustrada».⁷ En aquest cas, queda clar que la intenció del promotor era il·lustrar un esdeveniment d'estat i social de primer ordre, alhora que posicionar-se monàrquicament davant dels seus lectors.

En el cas de les condecoracions, com hem comentat, els seus promotors són uns altres, atès que pertanyen a ordes o òrgans oficials i tenen un caràcter públic, i són normalment lliurades pels governs o els caps d'Estat. Les intencions d'aquests promotors també poden ser diverses, generalment reconeixements institucionals. A més, com que es tracta d'objectes que celebren els mèrits personals, si escau poden ser lliurades a títol pòstum.

Com a organisme promotor d'una condecoració podem esmentar la Legió d'Honor, la més alta condecoració francesa. Està dedicada a recompensar els mèrits dels seus ciutadans, fora de qualsevol consideració social o hereditària, i en tots els sectors d'activitat del país. S'agrupa sota l'autoritat del Grand Chancelier, i té la seva seu, des del 1804, al Palau de Salm a París.

En definitiva, les medalles i les condecoracions miniatura ens traslladen a un món petit però ric i creatiu com el de les peces de mòdul regular. Uns objectes metàl·lics que recullen, en el seu petit món, l'art i el treball dels millors escultors.

7. *Blanco y Negro*, Madrid, 10 maig 1902, p. 19 i *Blanco y Negro*, Madrid, 18 març 1961, p. 7.

Medalles escolars de premi dels jesuïtes

M. CRUSAFONT I SABATER*

Fins a mitjan segle XX fou habitual que les escoles donessin als seus alumnes bandes o medalles de premi (a vegades també diplomes) que es podrien ostentar davant dels companys, amics i familiars. Naturalment, això podia estimular el desig de guanyar-ne i es creia que d'aquesta manera s'afavoria que els alumnes s'esforcessin més en l'estudi. Generalment en els col·legis religiosos es consideraven dues menes de medalles, les que premiaven l'excel·lència en el saber i les que tenien en compte la religiositat i el comportament, seguint la divisa que els escolapis varen fixar amb el seu *Pietas et Litterae*. Era, doncs, un signe de distinció i una de les tantes maneres de fer jugar la competitivitat a favor de les finalitats de l'escola emprant la mateixa fórmula que havien començat a utilitzar també els militars. A diferència dels grans diplomes de final de curs, les medalles es solien donar per a períodes més curts, setmanes o mesos, de manera que es poguessin anar repartint en funció de les diferents avaluacions.

Més difícil resulta saber des de quan es varen començar a donar. Sembla que aquest costum es va originar a principis del segle XIX, que és quan comencem a trobar les primeres medalles donades per diferents entitats i societats, entre elles les Sociedades Económicas de Amigos del País.¹ De tota manera algunes d'aquestes medalles corresponen més aviat a acadèmies d'ensenyaments artístics. Les medalles escolars pròpiament dites sembla que les hem de situar vers mitjans del segle XIX, quan els ajuntaments tenien com una de les seves missions organitzar l'ensenyament elemental. És llavors quan comencem a trobar medalles «a la aplicación» donades pels diferents municipis.²

Les medalles escolars de premi constitueixen un petit món i nosaltres només en varem considerar alguns exemples entre les més antigues, i entre les modernes ens limitarem a les que eren datades, agrupant-les en un apartat monogràfic

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Vegeu M. CRUSAFONT, *Medalles commemoratives dels Països Catalans (s. XV-XX)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona 2000, medalles 334 (c. 1812), 343 (1825), 345 (1930), etc. Les dades generals sobre l'orde les obtenim de la *Gran enciclopèdia catalana*.

2. *Ibid.*, medalles 610 (1865-1868, Barcelona), 611 (sense data, Manresa), etc.

on hi havia peces entre el 1903 i el 1928.³ Ja advertirem a la introducció que el nostre objectiu fonamental eren les medalles commemoratives, i aquest tipus de peces, de fet, no s'hi poden considerar.

Cap a mitjan-finals del segle XIX també degueren emprar aquest sistema d'estímul els col·legis religiosos. Així trobem que vers el 1861 el Col·legi Manresà dels jesuïtes atorgava medalles d'argent als alumnes que s'havien distingit per les seves *Pietate, Modestia ac Diligentia*.⁴ Més endavant aquestes medalles de premi es degueren estandarditzar i varen seguir uns paràmetres molt semblants.

En aquesta ocasió ens ocuparem de la sèrie de medalles de premi que donaven els col·legis dels jesuïtes des de segurament mitjan-finals del segle XIX (més endavant intentarem afinar la cronologia) fins ben entrat el segle XX.

Les medalles de premi dels jesuïtes apareixen sempre en les categories d'or, argent i aram, per bé que les d'or i argent eren només daurades o argentades. Les medalles d'or anaven penjades d'una anella on es posava també un llaç fet amb cinta de color vermell. Les d'argent duïen la cinta de color blau, i les d'aram, de color blanc. Altres col·legis varen acabar adoptant costums semblants. N'hi ha de dos tipus, un de presidit a l'anvers per una bola del món i diferents símbols i que correspon a les ciències i al saber en general i un altre de presidit per una palmera i un rusc i que al·ludeix a la pietat, la modèstia i la diligència.

Aquestes medalles mostren ésser producte d'un mateix fabricant, ja que s'observen elements comuns en les dels diferents col·legis. Degueren distribuir-se durant molt temps, ja que hi ha tipus amb fins a 5 encunyats diferents. Per la seva qualitat i uniformitat podrien ésser producte de la casa Castells de Barcelona. El fet és, però, que no hi consta la marca del fabricant.

Les medalles dels jesuïtes que estudiarem es troben gairebé totes dins l'espai de l'antiga Corona Catalano-Aragonesa. En concret n'hem pogut trobar de Catalunya (Barcelona, Sarrià, Manresa i potser Tortosa), de València (València i Oriola) i de l'Aragó (Saragossa). En descriurem, també, una de Manila, a les Filipines, perquè les terres missionals solien ésser afer dels diferents col·legis de tot l'Estat i sovint s'hi desplaçaven jesuïtes de les terres catalanes. Ja veurem que també és possible que n'hi hagués de Mallorca, però de moment no n'hem trobat. Cal tenir present que aquest temps els jesuïtes havien dividit el territori de l'Estat espanyol en dues demarcacions o províncies, Castella i Aragó, i que aquesta darrera comprenia els territoris de l'antiga Corona Catalano-Aragonesa. Les missions externes foren regides indistintament per les dues províncies i foren molts els religiosos catalans que anaren, per exemple, a Manila.

Com és sabut, els jesuïtes, fundats el 1540, no sempre foren ben vistos pels governants, de manera que foren expulsats del país en més d'una ocasió. La pri-

3. *Ibid.*, medalles 1465-1473.

4. *Ibid.*, medalla 611.

mera expulsió la decretà Carles III d'Espanya el 1767 i no pogueren tornar fins al 1814/1815. Altres dissolucions o expulsions més breus es produïren durant el segle XIX (1820, 1835, 1868) i al segle XX durant el temps de la Segona República (1932-1939).

Per la seva factura i per altres raons que després exposarem, les medalles que presentarem han d'ésser de finals del segle XIX i es pogueren allargar fins ben entrat el segle XX. És evident, doncs, que corresponen a l'etapa posterior a la primera expulsió i retorn i que podem prendre com a data de partença els anys 1814/1815, que és quan tornen a l'Estat espanyol. Tanquem l'espai cronològic el 1932, ja que no veiem gaire probable que les medalles siguin posteriors a la seva reinstal·lació el 1939.

En aquesta etapa hi havia a les terres catalanes tot un seguit d'institucions regides pels jesuïtes, però de col·legis n'hi havia molts menys. En concret trobem els següents i en les cronologies que exposem:

Catalunya

1 - Manresa, Col·legi de Sant Ignasi	1816-1892, amb interrupcions
2 - Tortosa, Col·legi de la Concepció	1816-1820
3 - Barcelona, Col·legi del Sagrat Cor	1861-1932
4 - Tortosa, Col·legi Màxim, a Jesús	1864-1868 i 1873-1914
5 - Valls, Col·legi	1868, només uns mesos
6 - Sant Gervasi, Col·legi	1870-1873
7 - Sarrià, Col·legi de Sant Ignasi	1893-1914, 1927-1932

València

8 - Oriola, Col·legi de Sant Domènec	1868 (dos dies), 1871-1932
9 - València, Col·legi de Sant Pau	1916-1932, amb interrupcions
10 - Morella, Col·legi	1883-1884

Mallorca

11 - Palma, Col·legi de Montis-ion	1816-1932, amb interrupcions
------------------------------------	------------------------------

En les medalles que coneixem apareixen representats set d'aquests onze col·legis, a les quals afegirem les de Saragossa, que són de la mateixa fàbrica, i una de Manila que s'hi aproxima pel que fa al dibuix del revers. Tenim, doncs, medalles dels col·legis de Manresa, Barcelona, Sarrià, Oriola, València, Saragossa i Manila. Per la seva funció, aquestes medalles no és fàcil que viatgessin gaire. Donades als alumnes, un cop ostentades el temps convenient es guardarien després en els domicilis particulars. D'altra banda, considerades un gènere menor, tampoc han estat cobejades pels col·leccionistes. És per

això que a Catalunya abunden les de Barcelona i Sarrià i són força rares totes les altres, especialment les d'Oriola, de les quals només n'hem vist un exemplar. Es fa difícil, doncs, d'estimar la seva raresa pels exemplars examinats, però potser sí que es pot suposar que les d'Oriola deuen ésser força més rares que les de València i Saragossa, ja que per un allunyament poc diferent, de València i Saragossa n'hem pogut veure tres de cadascuna. Hem d'afegir unes medalles que no porten el nom de la localitat i que, com veurem després, poden correspondre a Tortosa. Ens manquen, doncs, les de Valls, Morella i Palma de Mallorca.

La taula de cronologies ens diu que les medalles s'han d'haver començat a fabricar abans del 1892, ja que n'hi ha de Manresa, que va tancar com a col·legi aquell any, i probablement, posteriors al 1873, ja que en manquen de Sant Gervasi. Efectivament, tenint present que les medalles barcelonines del Col·legi del Sagrat Cor (Casp) i de Sarrià ens han arribat en abundància, atesa la proximitat, sembla incongruent que no n'hi hagi de Sant Gervasi, que és de la mateixa ciutat. Si acceptem aquesta forquilla, no podem esperar, tampoc, tenir representació del Col·legi de Valls, tancat el 1868, al marge que només funcionà uns mesos. També sembla improbable que apareguin medalles del Col·legi de Morella, atesa la seva curta durada. És, en canvi, ben probable que n'hi hagi i no ens n'hagin arribat de Palma de Mallorca, del Col·legi de Monti-Sion. Encara podem assajar d'afinar una mica si tenim present que de Manresa només n'hem pogut estudiar quatre exemplars, tot i ésser una població molt més propera que València i Saragossa, i que hi ha una varietat d'encuny que apareix a Barcelona i a Saragossa, que no trobem pas a Manresa. Podríem creure, doncs, que a Manresa es degueren fabricar durant pocs anys i potser això ens podria dur a estrènyer la forquilla i suposar que l'inici no fou pas el 1873 sinó vers el 1880. La data d'inici seria, doncs, vers el 1880 i el d'utilització, 1880-1932, encara que tampoc es pot descartar totalment que encara se'n donessin a la postguerra, almenys durant uns anys. En aquest sentit cal indicar que no en coneixem del Col·legi de la Immaculada, d'Alacant, creat el 1956, sens que això sigui determinant per les dificultats que poden tenir aquestes medalles per salvar una distància tan llarga, com ja hem assenyalat abans.

Prescindint de la medalla manresana del *siglo XIX* que hem assenyalat al principi, tota la resta té uns paràmetres molt semblants. N'hi ha de dos tipus i tenen estampes idèntiques a l'anvers (excepte la de Manila) i en el revers només canvia el contingut d'un dels dos escudets ovals, que va indicant, en cada cas, l'heràldica de la població on es troba ubicat el col·legi. Per tant, podem indicar uns tipus generals que descriurem en detall en la primera descripció, i en les següents només ens caldrà consignar les petites diferències.

1

2a

3

4

5b

6

7

8a

1 – Manresa, Sant Ignasi. Medalla de mèrit a l'estudi. Daurada.

a/ ·HONORIS·CAVSSA·/·QVOD·IN·STVDIIS·PROFECERIT. Bola del món sobre compàs, llibres, documents, ploma, làurea i potser telescopi.

r/ ·SOC·IESV·/·COLLEGIVM·S·IGNATII·MANRESANVM. Dos escuts ovals. A sobre cor flamejant superat de creu i coronat d'espines i a baix les lletres A.M.D.G. (la divisa dels jesuïtes, *Ad Maiorem Dei Gloriam*). L'escut de l'esquerra porta les lletres IHS (abreviatura de IHESUS, després interpretat Iesus Hominum Salvator) superat de creu i tres claus a sota. Porta corona d'espines. L'escut de la dreta du les armes de Manresa amb corona de sis boles.

Pes: 21,3 g Ø = 34 mm

1a – Manresa, Sant Ignasi. Semblant, argentada.

Pes: 21,3 g Ø = 34 mm

1b – Manresa, Sant Ignasi. Semblant, d'aram.

Pes: 22,2 g Ø = 34 mm

2a – Manresa, Sant Ignasi. Medalla de pietat, modèstia i diligència. Argentada.

a/ ·HONORIS·CAVSSA·/·PIETATE·MODESTIA·DILIGENTIA·INSIGNIS

Palmera i rusc amb abelles sobre un camp amb herba.

r/ (Igual que la medalla anterior.)

Pesos i diàmetres iguals.

2 i 2b, – Semblants, però daurada i d'aram, respectivament. No retrobades.

3 – Barcelona, Sagrat Cor. Medalla de mèrit a l'estudi. Daurada.

Igual que la núm. 1, però el segon escut del revers és amb les armes de Barcelona, amb corona de florons superada de rat penat.

3a i 3b, semblants, però argentada i d'aram.

4 – Barcelona, Sagrat Cor. Medalla de pietat, modèstia i diligència. Argentada.

Igual que la núm. 2, però amb l'escut de Barcelona al revers, com la núm. 3.

9a

10

11a

12

13

5b – Tortosa (Jesús), Col·legi Màxim (?). Medalla de mèrit a l'estudi. D'aram.

Igual que la núm. 1, però sense llegenda al revers i amb MA en monograma amb ornaments dalt i baix, al segon escut i corona de flors.

5 i 5a – Semblants, daurada i argentada. No retrobades.

6 – Tortosa (Jesús), Col·legi Màxim (?). Medalla de pietat, modèstia i diligència. Daurada.

Anvers com la núm. 2 i revers com l'anterior.

6a i 6b – Semblants, argentada i d'aram.

Aquestes dues medalles, 5 i 6, no porten llegenda al revers ni escut al·lusiú a una ciutat, de manera que no podem assegurar d'on son. En principi no podrien ésser del Col·legi de la Concepció de Tortosa, per la cronologia curta i massa antiga del seu temps de funcionament: 1816-1820. Sí que podrien ésser del Col·legi Màxim de Tortosa si el monograma amb MA volgués dir Màxim. Alternativament, MA també podria ésser una al·lusió a Maria, com a Puríssima Concepció, cosa que lligaria millor amb la corona de roses. Llavors podrien ésser del Col·legi de la Concepció de Tortosa i hauríem de revisar la cronologia inicial. De tota manera també podria ésser que en el Col·legi Màxim hi convisquessin unes escoles primàries i de nivell mitjà, amb el nom de la Concepció, que recordaria el col·legi d'aquest nom anteriorment existent, i que el Col·legi Màxim, pròpiament dit, fossin les facultats superiors que se sap que hi havia. En qualsevol cas, també per eliminació resulta més probable l'atribució a Tortosa, atesa la relativa abundància de peces vistes (quatre), una mica més que de València i Saragossa, igual que les de Manresa, i potser en conjunt massa poques si fossin d'un lloc tant proper com Sant Gervasi.⁵

7 – Sarrià, Sant Ignasi. Medalla de mèrit a l'estudi. Daurada.

Igual que el núm. 1, però al revers el segon escut conté les armes de Sarrià, és a dir, una petxina entre roses i creus dins d'un escut amb làurea exterior.

La corona és de florons, però sense el ratpenat.

7a i 7b – Semblants, però argentada i d'aram.

5. Per a més detalls sobre les vicissituds de l'orde a Tortosa vegeu Paulina AIMERICH I PADRÓ, *Les cases de religiosos a Tortosa*, Col·lecció Dertosa, 49, Tortosa, 1998, p. 141-142. Agraïm a l'amic Jaume Benages aquesta informació.

8b – Sarrià, Sant Ignasi. Medalla de pietat, modèstia i diligència. Argentada.

Semblant a la núm. 2, però amb les armes de Sarrià al revers, com l'anterior. 8 i 8c – Daurada i d'aram. No retrobades.

9a – Oriola, Sant Domènec. Medalla de mèrit a l'estudi. Argentada.

Semblant a la núm. 1, però al revers el segon escut és el de les armes d'Oriola, és a dir, partit horitzontalment amb un ocell (oriol) coronat que prem una espasa a dalt i armes catalanes a baix.

9 i 9b – Daurada i d'aram. No retrobades.

La medalla de pietat, modèstia i diligència d'Oriola no ha estat retrobada, però és gairebé segur que degué fabricar-se.

10 – València, Sant Josep. Medalla de mèrit a l'estudi. Daurada.

Igual que la núm. 1, però en el segon escut hi trobem les armes de València, és a dir, les armes catalanes en cairó sobre dues L coronades. La corona és igual que a Barcelona: florons i ratpenat.

10a i 10b – Semblants, argentada i d'aram. L'argentada no ha estat retrobada.

11a – València, Sant Josep. Medalla de pietat, modèstia i diligència. Argentada.

Igual que la núm. 2, però amb les armes de València en el segon escut del revers.

11 i 11c – Daurada i d'aram, no retrobades.

12 – Saragossa, El Salvador. Medalla de pietat, modèstia i diligència. Daurada.

Igual que la núm. 1, però al segon escut del revers, armes de Saragossa, és a dir un lleó rampant. Làurea exterior. Corona tancada de dalt o superada de globus crucífer.

12a i 12b

No s'ha trobat la medalla de mèrit en l'estudi de Saragossa, però és gairebé segur que degué fabricar-se.

13 – Manila, Ateneo Municipal. Argent.

a/ *ATENELO MUNICIPAL DE MANILA A CARGO DE LA COMPAÑIA DE JESUS. Verge Maria de front, sobre un núvol.

r/ (Sense llegenda marginal). Dos escuts ovals, l'un d'ells amb IHS com en les medalles anteriors i a l'altre les armes de Manila, és a dir, escut partit amb torre coronada a dalt i lleó marí a baix. Ornaments i làurea exterior.

Pes: 14 g

Ø = 33 mm

No hem vist publicades enlloc aquestes medalles, de manera que és possible que siguin inèdites.

L'observació curosa dels exemplars revela molts encunyats diferents i algunes coincidències entre els encunyats de diferents col·legis, pel que fa als anversos. Així observem que les corones de cada població són generalment diferents, sense que això sembli tenir una relació amb el rang, ja que la corona de Manresa, amb boles, seria de tipus comtal (de fet, és cert que s'arribà a parlar d'un comtat de Manresa), mentre que la de Sarrià, amb florons, seria reial, sense cap justificació. La de Saragossa és reial tancada, que sovint es designa com a imperial, mentre que les de Barcelona i València són reials i rematades amb ratpenat, i són igualment caps de regne. Si no és que volguessin donar més rang a la de Saragossa, pel fet que nominalment presidís l'antiga Corona. Llavors, però, tampoc té sentit que hi hagi la corona reial, bé que sense ratpenat, a Oriola, que no fou pas cap de regne.

El rusc de les medalles de Pietat, Modèstia i Diligència té dues formes diferents, l'una de front i l'altra una mica girada, i la primera porta 9 abelles, mentre que l'altra en porta 10. Dins de cada una d'aquestes varietats de rusc hi ha, però, diferents encunyats. També hi ha altres petites alteracions en la làurea que acompanya el llibre en l'anvers de les de mèrit a l'estudi i altres petits detalls més difícils d'objectivar. No hem assajat de fer un estudi d'encunyats perquè tenim massa poc material.

Ens ha animat a publicar aquestes medalles el fet que tot i existir un llibre amb el títol de *Numismática Ignaciana*, cap d'elles hi hagi estat inclosa.⁶

6. Es tracta del llibre de Jordi ROCA, *Numismática Ignaciana*, Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma, 2006. De fet, el llibre es limita a les medalles que porten l'estampa de sant Ignasi. No té gens d'estudi i emprava termes prou incorrectes, com ara catalogar les peces amb la seca i l'assajador com a dades a anotar, quan aquestes característiques són pròpies de les monedes i no pas de les medalles. Així, la medalla de Subirachs referent a sant Ignasi resulta ésser de la «seca de Barcelona» i l'«assajador» és Josep Maria Subirachs.

Dues medalles sobre la «Nova Cançó» (En el cinquantè aniversari de Raimon com a cantant)

JESÚS OLANO*

L'any 2012 hem celebrat els cinquanta anys de Raimon com a cantant, i el 2011 vàrem celebrar el cinquantè aniversari de la «Nova Cançó». S'han fet concerts, exposicions... Jo amb aquest article vull afegir-me a la celebració d'aquests aniversaris.

Com se sap, el moviment de la «Nova Cançó» sorgeix en ple franquisme per tal d'intentar que el català es «normalitzi» com a llengua en l'aspecte musical. Es tracta en definitiva de propiciar que hi hagi una producció de música nova, cantada en català, i que arribi àmpliament al públic, a través de concerts, discs, programes en els mitjans audiovisuals...

El moviment el formen, fonamentalment, a Catalunya dos grups: «Els Setze Jutges», que s'inspiren en la cançó francesa, amb Miquel Porter, Josep Maria Espinàs, Maria del Mar Bonet, Raimon, Lluís Llach, Joan Manuel Serrat, entre d'altres, i el «Grup de Folk», amb noms com Xesco Boix, Jaume Arnella, Sisa, Pau Riba, «Els tres tambors», Oriol Tramvia... Aquest segon grup és d'inspiració anglosaxona...

Nosaltres us mostrem aquí dues medalles que reflecteixen dues circumstàncies que van ajudar a publicitar i donar volada al moviment; no oblidem que algun membre de la «Nova Cançó» va arribar a número u en vendes de discs a l'Estat espanyol, tot i cantar en català.

Barcelona. 1963. 5È FESTIVAL DE LA CANÇÓ MEDITERRÀNIA. Coure. MONTSERRAT MAINAR.

* Investigador numismàtic.

a/ A dalt: cap de peix sobre tres cintes. A baix: cinc fletxes i pentagrama amb una clau de sol.

r/ En cercles: 5º FESTIVAL - DE LA CANCIÓN MEDITERRÁNEA / RADIO NACIONAL DE ESPAÑA / Y TELEVISIÓN ESPAÑOLA

Pes: 43 g Ø: 70 mm Inèdita

La primera medalla correspon a la cinquena edició del Festival de la Cançó Mediterrània, de l'any 1963, que va guanyar la cançó *Se'n va anar*, interpretada per Raimon i Salomé. La repercussió pública del Festival era molt important, ja que era retransmès, en directe, per l'aleshores única cadena de televisió que existia a l'Estat, Televisió Espanyola. L'obtenció del premi va ser conseqüència de la mobilització de molta gent, ja que es concedia per votació popular. Es va aconseguir que per primera vegada la cançó en català arribés a un públic majoritari.

La segona medalla, encara que no podem datar-la amb seguretat, creiem que correspon al moment en què Serrat té un gran èxit a tot l'Estat, amb *Cançó de matinada* (1.967), i, aleshores Televisió Espanyola li proposa que representi Espanya al Festival d'Eurovisió. Serrat posa com a condició interpretar la cançó que va al Festival, La, la, la, en català, i la televisió pública no ho accepta, per la qual cosa aleshores el cantant hi renuncia. Els fets tornen a posar la cançó catalana en el primer pla de l'interès de l'opinió pública, en aquest cas, a tot l'Estat.

Barcelona? 1967? JOAN MANUEL SERRAT. Metall blanc.

a/ JOAN MANUEL SERRAT. Efigie a l'esquerra.

r/ DISC-IDOLO PAT.

Pes: 22 g Ø: 40 mm Inèdita

BIBLIOGRAFIA

MAINAT, Joan Ramon, *Tretze que canten*, Mediterrànea, Barcelona, 1982.

GARCÍA-SOLER, Jordi, *La Nova Cançó*, Edicions 62, Barcelona, 1976.

SERRAHIMA, Lluís, «Ens calen cançons d'ara», article a la revista *Germinabit* (circular de l'Escolania de Montserrat), 1959.

Troballes monetàries XXVIII

M. CRUSAFONT I SABATER*

TROBALLA DE LA CERDANYA

Núm.: AN-84

Lloc: Indeterminat, probablement dins la comarca de la Cerdanya o l'Alt Urgell

Composició: 12 diners d'argent de Barcelona del segle x

Dates límit: c. 904-991 (o -1005)

Data més probable de la pèrdua: Segona meitat del segle x

Localització: Desconeguda

Data de la troballa: Abans del 2005

Circumstàncies de la troballa: Desconegudes

Descripció:

1. Diner d'argent de Barcelona atribuït al bisbe Teodoric (c. 904-911)

a/ Rastres de lletres: ...(M)O.. Tomba de Sta. Eulàlia o monograma

r/ Rastres de lletres: (+VOCI?).. Creu interior

Pes: 0,60 g Ø = 14 mm CrusCG-1811 var.

2. Diner semblant, lletres més estretes

Pes: 0,66 g Ø = 14 mm CrusCG-1811

3. Diner semblant, lletres més estretes i punts als espais de la creu del revers

Pes: 0,55 g Ø = 13 mm CrusCG-1811 var.

4. Òbol (?) del mateix tipus que el núm. 2

Pes: 0,35 g Ø = 11 mm CrusCG-1812

* Doctor en Història, President de la SCEN.

5. Diner d'argent de Barcelona atribuït a Sunyer (911-947)

a/	Rastres de llegendes	Creu interior	
r/	Rastres de llegendes	Creu interior	
	Pes: 0,45 g	Ø = 13 mm	CrusCG-1813

6. Diner semblant a l'anterior

	Pes: 0,45 g	Ø = 13 mm	CrusCG-1813
--	-------------	-----------	-------------

7. Òbol (?) d'argent incús

a/	Rastres de llegendes	Creu interior	
	Pes: 0,25 g	Ø = 11 mm	Inèdit

8. Diner d'argent de Barcelona atribuït a Borrell (947-991)

a/	...(R.C?)... i restes de lletres	Tres anells	
r/	...OOOO... i restes de lletres	Creu interior	
	Pes: 0,50 g	Ø = 14 mm	CrusCG-1814 var.

9. Diner semblant a l'anterior

a/	Rastres de llegendes	Tres anells	
r/	...OOOO(NN?)... i restes de lletres	Creu interior	
	Pes: 0,50 g	Ø = 14 mm	CrusCG-1814 var.

10. Diner semblant a l'anterior

a/	Rastres de llegendes	Tres anells	
r/	+OOOO... retrògrad i rastres de llegendes	Creu interior	
	Pes: 0,60 g	Ø = 14 mm	CrusCG-1814 var.

11. Diner d'argent de Barcelona atribuït a Borrell (947-991)

a/	Rastres de llegendes	Tres anells i potser creueta en el camp	
r/	+OOOO(RM?)... i rastres de lletres	Creu interior i potser creueta en un camp	
	Pes: 0,55 g	Ø = 14 mm	CrusCG-1814a var.

12. Diner semblant a l'anterior

	Pes: 0,59 g	Ø = 15 mm	CrusCG-1814a var.
--	-------------	-----------	-------------------

Comentaris:

Un brocanter que corria per la Cerdanya i l'Alt Urgell va vendre aquest conjunt a un col·leccionista de monedes de la Cerdanya, que morí vers el 2005. La

seva vídua va revendre aquesta col·lecció, però abans vàrem poder estudiar aquest petit conjunt.

En primera instància vàrem pensar que aquest grup de peces pogués ésser una altra resta de la troballa que Sanahuja ha qualificat d'Espanya 2, encara que les circumstàncies de l'aparició de les peces no ho semblaven indicar. Prescindint d'aquesta informació incerta hi ha una dada objectiva que sembla desmentir-ho, que és el percentatge de presència de cada un dels tres tipus:

	Espanya 2	Percentatge	Cerdanya	Percentatge
Tipus tomba	5	26 %	4	33 %
Tipus creu/creu	8	42 %	3	25 %
Tipus 3 anells	6	32 %	5	42 %

És ben cert que no resulten massa indicatives les proporcions en uns volums tan baixos, però cal convenir que a la troballa Espanya 2 predomina el tipus intermedi i la poca presència del tipus tercer sembla indicar una situació primerenca en el regnat de Borrell (947-991). En canvi, en la de la Cerdanya, la major presència relativa del tipus dels tres anells porta a suposar que l'amagatall de la nostra troballa seria més tardà, ja que presenta més exemplars del tipus darrer. Seríem, doncs, més endins del regnat de Borrell II (947-991). També sembla que les peces d'aquest lot es trobin en conjunt en força més bona conservació que les d'Espanya 2, amb una millor lectura de les restes de llegenda. De tota manera, tot plegat són arguments insuficients per a assegurar que el lot no provingui d'Espanya 2. Conclourem, doncs, que no ens sembla probable, però que no és impossible.

Pel que fa a les peces actuals, observem algunes variacions respecte al que fins ara era conegut. La més interessant és la presència d'un possible òbol en el grup creu/creu. Certament, a la troballa Espanya 2, tots els exemplars es movien entre els 0,35 g i els 0,7 g i els diàmetres entre els 13 i els 14 mm. La nostra peça 7, en canvi, pesa només 0,25 g i té un diàmetre d'11 mm. Se situa, per tant, al mateix nivell que les 8*h* i 8*i* de l'Espanya 2, que es podien considerar òbols. Fins ara no havien estat assenyalats òbols en aquest grup. Cal tenir present, però, que aquesta peça és incusa i no es pot descartar que una exfoliació hagués partit en dues làmines una peça de pes regular. De tota manera també tenim el diàmetre més baix com a dada a retenir. Sembla probable, doncs, que sigui un òbol, però caldrà esperar a veure'n altres exemplars per a poder estar-ne segur.

Un altre fet singular és la claredat amb què es presenta la llegenda dels quatre anells que ja Sanahuja denominava *odònica*. Efectivament, quatre anells seguits només es podrien llegir com una deformació d'ODDO. Cal tenir present que la possible al·lusió a Odó no es troba només en la llegenda, sinó també en els

7

8

9

10

11

12

tres anells del camp. La resta de lletres, però, no permet completar alguna llegenda del tipus ODDO REX o bé ODDO IMP, sinó que quan es poden més o menys confegir semblen lletres capricioses, posades per a omplir, o bé agrupacions aleatòries de signes que a voltes semblen M i a voltes A o també V. La presència dels quatre anells es podria deure a una còpia de mala qualitat de la moneda de Tolosa, com apunta Sanahuja, però el fet és que l'Odó carolingi ens queda ja molt lluny: 888-898. També és cert que a Occitània abundaren les monedes amb anells, potser derivades de les primitives odòniques o del model tolosà en concret, però potser a Catalunya mancava un referent tan proper. Llavors pensem que una altra possibilitat és que es volgués fer una al·lusió als Odó germànics, llavors emperadors, és a dir, als Odó I (962-973), Odó II (973-983) i Odó III (983-1002). No deixa d'ésser significatiu que el temps d'aquests emperadors germànics coincideixi plenament amb la cronologia que hem proposat per als tipus dels anells: Borrell (947-991) i Ramon Borrell (991-1018). Els Odó alemanys d'aquest temps tingueren un gran paper a Europa, on assoliren de dominar els països germànics i també Itàlia. Cal recordar que hi hagué una certa aproximació dels catalans envers els emperadors germànics; Borrell II coincidí a Roma amb Odó I en el seu viatge del 971 i, ja en temps de Ramon Borrell, Odó III presidia el 998 un sínode per a dirimir els drets a la seu de Vic dels pretendents Arnulf i Guadall. No sembla que de tot plegat hàgim de considerar l'existència d'una veritable sobirania dels emperadors, però potser va semblar prudent als nostres comtes de fer una al·lusió als Odó o Otó germànics (que en la seva expansió ningú podia endevinar fins a on podien arribar) a la moneda barcelonina.

Restava molt per aclarir encara d'aquest segle x, tan mal documentat, però hem de convenir que en pocs anys hem avançat força.

BIBLIOGRAFIA:

ABADAL, Ramon d', *Els primers comtes catalans*, Barcelona, 1955. Vegeu p. 312-313.

CRUSAFONT, Miquel, *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*, Madrid, 1982, vegeu especialment p. 46-47.

SANAHUJA, Xavier, «La moneda de Barcelona al s. x segons les troballes Espanya-1 i Espanya-2», *Acta Numismàtica*, 36, Barcelona, 2006, p. 79-114.

CRUSAFONT, Miquel, «La moneda barcelonina del segle x. Altres novetats comtals», *Acta Numismàtica*, 38, Barcelona, 2008, p. 91-122.

CRUSAFONT, Miquel, *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Barcelona, 2009, núm. 1811-1814. (Referències com a CrusCG).

TROBALLA DEL CASTELL D'ORCAU

Núm: AN-85

Composició: Restes de fabricació de pugeses de Lleida per fusió i materials complementaris

Dates límit: Finals del segle xv-inicis segle xvi

Data més probable de la pèrdua: Finals del segle xv

Localització: Dispersa

Data de la troballa: En diferents cronologies entre els anys 70 i 80

Circumstàncies de la troballa: En superfície

Descripció:

1. Fragments de metall trencat; vegeu figura 13
2. Fragments de metall fos en boles i grumolls; vegeu figura 14
3. Fragments de canals de fusió; vegeu figura 15
4. Fragments de pugeses de Lleida del tipus CrusL-1741, CruCG-3753, trencades; vegeu figura 16
5. Fragments de pugeses del mateix tipus amb defectes de fusió; vegeu figura 17
6. Ramell de pugeses amb els seus canals de fusió i les peces encara enganxades; vegeu figura 18

Comentaris:

En la part més occidental del castell d'Orcau hi ha un element de defensa en forma angular, potser la resta d'un baluard extern i que ha quedat ara una mica aïllat de la resta de l'edifici. Segons és ben sabut, durant la Guerra Civil (1936-1939) l'exèrcit republicà hi instal·là un grup de metralladores. Per a cobrir-se més bé i per a assentar l'armament, varen buidar tot l'interior de les muralles, llançant a fora una gran quantitat de terra que formà un talús, especialment per la banda sud-oest. Segons ens havien informat diferents excursionistes interessats en la moneda, en aquest talús s'hi trobaven gran quantitat de restes metàl·liques i fragments de pugeses de Lleida, de les quals poguérem fotografiar els fragments que il·lustrem. Un d'ells em permeté fotografiar el ramell, gairebé sencer, que també presentem. Ens van arribar igualment notícies que la peça fosa que imita un senyal dels comtes de Pallars, CrusCG-1955a, és de la mateixa procedència.

El castell d'Orcau era el cap d'una baronia i pertangué, fins als segles xv i xvi, a la família del mateix nom, i consta que al segle xvii era dels Erill, i es trobava dins la sotsvegueria de Pallars.

13

14

15a

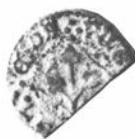
15b

16a

17

x2

16b

x2

16c

Els materials trobats evidencien que el castell tingué un taller de falsificació de moneda, en concret de pugeses de Lleida. El procés ens el mostren els materials trobats: hom recollia metall, que hom trencava per a facilitar-ne la fusió i que hom fonia després. Paral·lelament hom preparava els motlles de fusió, probablement empremtant pugeses bones, i s'obrien a les dues cares del motllo uns canals de fusió que s'ajuntaven al canal principal que s'obria a fora en forma d'embut. Tancada la caixa hom abocava el metall fós per l'embut que conduïa als canals i el metall omplia el motllo. Després hom separava les peces dels canals i segurament en llimava les restes. És evident que en separar peces de fusió dels canals, algunes peces es trencaven pel mig, perquè el metall fós és força fràgil. I també és sabut que a voltes els gasos impedeixen una bona repartició del metall i que en alguns racons del motlle, en aquest cas el lloc de les monedes, pot quedar mig ple o repartit irregularment. Això feia que després sortissin peces incompletes.

És probable que inadvertidament es prengués en algun moment un senyal del Pallars en lloc d'una pugesa, potser confonent-la per una pugesa més gran, cosa que explicaria l'existència del tipus que hem comentat.

La gran quantitat de peces que es devien emetre ens ha de fer creure que una gran part dels exemplars avui coneguts de les pugeses d'aquest tipus deuen ésser falses, com ens ho evidencia que n'hi hagi de metalls blancs, vermells o grocs, i fins i tot de plom, resultat dels diferents aliatges que l'aplegament de metall devia produir. No és estrany, doncs, que aquest tipus de pugesa sigui una de les més abundoses en l'evidència actual.

No ens ha d'estranyar que un noble com el baró d'Orcau es dediqués a la lucrativa activitat de falsificar moneda. Botet aporta nombrosos exemples de falsificadors de l'estament noble, el més ben situat i protegit per a dedicar-se a aquestes activitats d'una forma discreta en els seus castells.

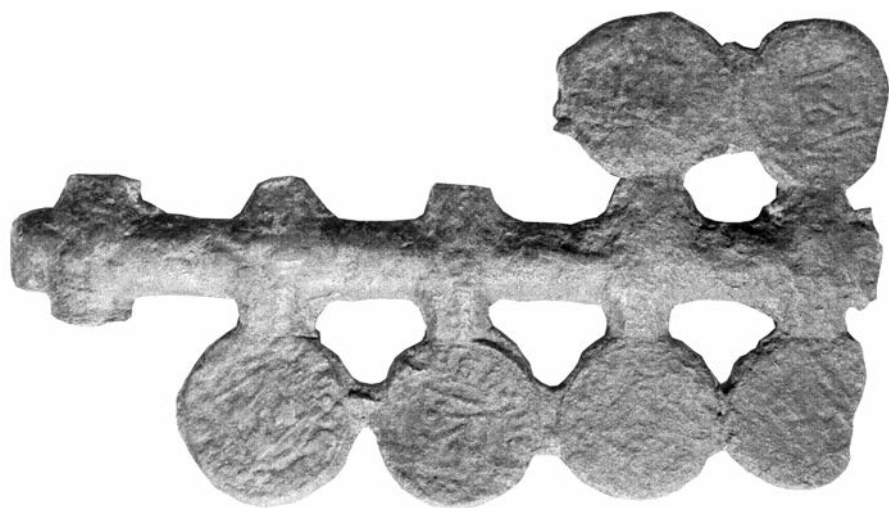
Ara la dificultat serà saber destriar les pugeses bones de les falses. En qualsevol cas sembla probable que totes les que mostrin haver estat fetes per fusió, que penso que són la majoria, deuen ésser falses. Els altres tipus de pugeses de Lleida mostren haver estat obrades per encunyació amb martell.

BIBLIOGRAFIA:

- BOTET I SISÓ, J., *Les Monedes Catalanes*, vol. II, Barcelona, 1909.
 CRUSAFONT, M., *La moneda catalana local*, Barcelona, 1990 (CrusL).
 CRUSAFONT, M., *Catàleg General de la moneda catalana*, Barcelona, 2009 (CruCG).

18a

18b

CRUSAFONT - LABROT - MOLL, *Plomos y jetones medievales de la Península Ibérica*, Barcelona-Madrid, 1996. Vegeu una pugesa de plom d'aquest tipus, núm. 43.

Els Castells Catalans, diferents autors, vol. VI, segona part, Barcelona, 1979, p. 1319-1325, Castell d'Orcau.

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

GRIERSON, Philip, *Irish Bulls and Numismatics*, ed. a cura de Lucia Travaini, Quasar, Roma, 2011.

Bé que els treballs de Philip Grierson es mouen sovint en el món medieval, reccionem aquest llibre en l'apartat de «Vària», perquè també conté un text literari. El volum vol ésser un homenatge a la figura del gran medievalista, recentment desaparegut i del qual Lucia Travaini va ésser deixeble, amb qui compartí l'autoria del tercer volum de la sèrie *Medieval European Coinage*, dedicat a la Itàlia del sud i insular. L'obra que presentem conté textos biogràfics escrits per Lucia Travaini, un text de records del mateix Grierson en forma de llarga entrevista publicada ran de la seva jubilació, el text literari esmentat, també de Grierson, i una útil bibliografia completa elaborada per Travaini que, per si sola, justifica l'interès del llibre, especialment per als medievalistes. A més dels 277 treballs principals ordenats per anys (notes i textos divulgatius no s'hi han inclòs), s'hi han afegit també els textos que fan referència a Grierson, escrits per diferents autors i molts d'ells publicats ran de la seva mort, com el que publicàrem a *Acta Numismàtica*, 36. El text literari no és més que un enginyós *divertimento* de l'autor, entorn del tema dels *Irish bulls*, és a dir, dels disbarats que a algunes persones se'ls escapen, sigui per manca d'intel·ligència, sigui per lapsus. Aquest text apareix reproduït en la forma anglesa original i en italià. M'ha fet pensar en el brillant treball del seu amic, l'historiador Carlo Cipolla, titulat «Les lleis fonamentals de l'estupidesa humana», que ha estat editat aquí dins el llibre *Allegro ma non troppo* (Crítica, 2012).

M. Crusafont

CODINE-TRÉCOURT, Florence - SARAH, Guillaume, «Du plomb au pixel. Transcrire les légendes des monnaies du haut Moyen Âge», *Revue Numismatique*, 169, Société Française de Numismatique, París, 2012, p. 261-277.

Són ben conegudes les dificultats que trobem els numismàtics per transcriure a voltes les llegendes de les monedes emprant la gamma de tipus de lletra que ens ofereix la tipografia. Els autors s'interroguen sobre la possibilitat de poder escapar de l'encotillament que això suposa, especialment per a aquells períodes en què abunden signes especials i tipus de lletra difícilment homologables. Pensem, per exemple, en el cas de la moneda visigoda que Jaume Benages en el seu *Corpus de la Moneda de Tarragona* es va veure obligat a anar dibuixant lletra per lletra, després d'haver comprovat la multitud de vegades que els diferents autors s'havien errat en fer les seves «interpretacions». Sembla que la informàtica, molt més flexible que la tipografia tradicional, ens hauria de poder donar altres solucions més exactes i els autors ho plantegen com a solució de futur.

M. Crusafont

XIV Congreso Nacional de Numismática, Nules-Valencia, Museo de Numismática Enrique Giner - Museo Casa de la Moneda, 2 volums, Madrid, 2011.

Entre els dies 23 i 27 d'octubre del 2010 es va celebrar aquest XIV Congrés a les dues seus de Nules i València. Cal destacar l'existència a Nules del singular museu de caràcter exclusivament medallístic, potser únic, en un bell edifici i resultat d'una feliç iniciativa de l'Ajuntament, com a homenatge al medallista Enric Giner, d'àmplia i qualificada producció. En aquesta ocasió es va plantejar com a tema la fabricació de la moneda i la medallística, sense tancar la porta a d'altres temàtiques, de manera que es van crear dues seccions. A la primera hi havia 6 ponències i 18 comunicacions. Entre les ponències podem destacar, per exemple, la de Mark Jones, sobre «Jean Warin (1606-1672)», o la de Manuel Abad Varela, «Enrique Giner, medallista». L'apartat de comunicacions, obert i de tema general numismàtic, acollí 32 comunicacions amb cronologies i temàtiques molt variades, és a dir, des de tema grec, com ara la d'Emilio Peris, «Hallazgos de monedas griegas en Andalucía», fins a temàtiques modernes i contemporànies, com la d'Antoni Sendra, «Los dieciochenos valencianos con fecha 1610. Tipologías y propuesta de atribución cronológica». L'èxit de la convocatòria fou gran, com ho demostra l'edició de dos grossos volums (només, però, en suport digital), per a publicar-hi totes les aportacions. De fet, la manca de convocatòries de congressos de l'especialitat, molt minvades en els darrers anys, ha ajudat, sens dubte, a incrementar les aportacions.

M. Crusafont

MÓN ANTIC

FERRER, J. - GARCÍA, D. - MORENO, I. - TARRADELL-FONT, N. - TURULL, A., «Aportacions al coneixement de la seca ibèrica de *sikara* i de l'origen del topònim Segarra», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 22, Universitat de Lleida, Lleida 2012, p. 37-58.

Fins ara els divisors amb doble cap de cavall s'havien classificat com a possibles divisors de la seca d'Iltirkes, per a la qual ja hi ha uns altres divisors atribuïts, que són els que porten la llegenda BAN. En aquest treball, minucios i gairebé enciclopèdic, els autors plantegen una altra hipòtesi: Sikara seria un taller autònom, ubicat probablement prop de Prats de Rei, i el seu nom seria el precedent del nom actual de la comarca de la Segarra. Comencen amb una anàlisi paleogràfica, fent veure que Sikara també pot ésser llegit, alternativament, com a Sigarra. Aporten la menció que fa Ptolomeu d'una població ibèrica de nom Sigarra i fan notar l'existència d'un «Municipium Sigarrensis» en època romana, segons evidencien les troballes d'algunes inscripcions d'època romana. Sembla possible identificar els dos llocs i també que el nom de Segarra, que actualment designa la comarca, pugui derivar d'aquesta població. També fan una àmplia anàlisi de la singular figura del doble cap de cavall i situen altres casos paral·lels que es troben, sobretot a la Mediterrània oriental. Els autors s'adonen de la dificultat que tenim un divisor i no la unitat, però això no és pas, naturalment, un element del tot negatiu, ja que la unitat pot aparèixer algun dia. Si s'accepta, doncs, la hipòtesi dels autors, tindriem una nova seca ibèrica catalana.

M. Crusafont

RICHARD, J. C. - GENEVRIER, J. L. - VINCENT, P., «Un coin de droit de la monnaie de Nîmes “au crocodile”: premières conclusions et hypothèse», *Cahiers Numismatiques*, 192, Société d'Études Numismatiques et Archéologiques, Paris, juny 2012, p. 19-27.

La descoberta d'un encuny monetari sempre és un fet excepcional, atesa la cura amb què havien d'ésser controlats, però també és important saber-ne treure les conseqüències i lliçons. En aquest cas els autors no es limiten a justificar la seva autenticitat identificant una moneda que s'hi correspon, sinó que fan una àmplia recerca dels llocs d'afioració dels primers tipus monetaris de Nîmes, per a concloure que, amb tota probabilitat, un taller ambulant va seguir l'exèrcit romà en les seves campanyes vers el Rin i les terres germàniques. Les monedes de

coure que encunyaria potser no serien útils per al sosteniment de l'exèrcit però sí per a pagar la seva intendència. El caràcter ambulant de la seca fa més explicable la pèrdua de l'encuny i permet reconsiderar la posició habitual davant aquesta mena de troballes: no necessàriament han de correspondre a amonedacions dels falsaris, hi ha aquesta altra possible explicació.

M. Crusafont

LEYDA DAMIÀ, J. M., «Tésera romana», *Gaceta Numismática*, 182, Asociación Numismática Española, Barcelona, desembre 2011, p. 31-32.

Estimulat per una publicació de peces relatives a la medicina, l'autor presenta una tessera romana amb la representació d'Esculapí. L'autor fa un estudi dels elements iconogràfics de l'anvers i del revers i conclou que ha de correspondre als segles II o III.

M. Crusafont

MEDIEVAL

Les esclavages en Méditerranée, ed. a cura de Fabienne P. GUILLÉN i Salah TRABELSI, Casa de Velázquez, Madrid, 2012.

Interessant volum que ens dóna una panoràmica històrica del tema de l'esclavitud en l'àmbit mediterrani, sobre la base de diferents treballs. Destaquem el de Salah Trabelsi titulat «Réseaux et circuits de la traite des esclaves aux temps de la suprématie des empires d'Orient: Méditerranée, Afrique noire et Maghreb (VIIIe-XIe siècles)», p. 47-62, perquè incideix en la possibilitat que Barcelona, llavors en la zona de contacte entre l'Europa occidental i el món musulmà, hagués pogut ésser un punt important en les xarxes de tràfic d'esclaus, cosa que ajudaria a explicar el seu enriquiment i avantatge en relació amb els altres comtats catalans. L'autor, prenent com a fonts moltes cròniques musulmanes, explica que un dels fluxos importants era de nord a sud, per a alimentar la demanda del món musulmà de la Península i del nord d'Àfrica. Destaca Verdun com a centre important de contractació i unes rutes que, segons indica, anaven cap a Lió, Narbona i Arles (p. 58). És possible que des d'aquestes darreres poblacions el tràfic es fes per mar, però també ho és i sembla probable, tot i que l'autor no ho diu,

que s'emprenqués la ruta terrestre cap a Barcelona, ja que passat el Llobregat aviat érem en terra musulmana.

M. Crusafont

BARBIERI, Gionata, «Medaglia o mezzo carlino di ostentazione 'Victor et Liberator Concordiae' per Alfonso II d'Aragona», *Atti dell'incontro numismatico presso Palazzo Carbonne*, Nàpols, 2011.

L'any 2006 va aparèixer en una subhasta internacional (Ars Classica) una peça d'argent a nom d'Alfons II completament inèdita i amb característiques singulars, com ara diferents lemes i elements simbòlics de difícil interpretació. El subhastador, amb l'ajut de P. Grierson, va catalogar la peça com d'Alfons II de Nàpols i com a mig carlí de caràcter celebratiu. La peça passà després al volum del MEC, al meu *Catàleg General* i també fou comentada per M. Traina en un article a la *Cronaca Numismatica*, que ens passà per alt. L'autor ha fet un exemplar estudi de la peça i les seves llegendes i elements iconogràfics i amb un coneixement profund de la documentació ha pogut interpretar tota la seva simbologia. A l'anvers, les lletres soltes E i R, amb el fragment VAL, tot dins una cinta que passava a través de tres passadors o corones, ha resultat ésser la divisa, en català, DIA DE MÉS VALER, jugant amb els tres anells (DIADEMES) i les lletres VALER, ara lligides juntes. Aquest lema faria referència a la batalla guanyada pel sobirà sobre els barons rebels i l'autor ha trobat la clau de la difícil simbologia en documents incontestables de l'època. Després d'analitzar tots els aspectes de la peça, estudia el revers, amb la llegenda CONCORDIAE i un ocell passant, i amb bones bases pot argumentar que no es tracta simplement d'un colom per a simbolitzar PAU i CONCORDIA, sinó que l'ocell, sense cap subjecció, lliure, pot voler significar la llibertat de tots, enfront de les acusacions de tirania que es volien atribuir al sobirà. El tema no era pas de solució fàcil i l'autor se n'ha sortit brillantment.

M. Crusafont

CRUSAFONT I SABATER, Miquel, *Història de la moneda de l'Occitània Catalana*, SCEN, col·l. *Complements d'Acta Numismàtica*, 11, Barcelona, 2012, 273 p.

A la introducció Miquel Crusafont explica el motiu d'haver publicat aquesta obra. La complexitat de l'expansió catalana al nord dels Pirineus impossibilitava

sinetitzar, en un sol apartat de l'ampli estudi que ell mateix està preparant sobre la moneda medieval de la Corona Catalano-Aragonesa, totes les variades emissions monetàries que s'hi efectuaren. Calia, doncs, presentar una obra monogràfica que permetés entrar en detalls i en matisos, i justificar les atribucions, «començant de zero i partint dels reculls documentals de l'època, a fi de poder contrastar dades fidedignes amb moltes de les interpretacions esbiaixades» que s'anaven descobrint.

Aquestes «interpretacions esbiaixades» obliguen l'autor a iniciar la seva exposició amb una defensa, preventiva, de l'abast ideològic de la seva obra. Crusafont assenyala, de manera genèrica, però clarament sentint-se vinculat, que és fàcil acusar i menysprear el treball d'alguns autors amb els adjectius «romàntic», «catalanista», «occitanista» o, fins i tot, «pancatalanista». Però afegeix, textualment, que «els qui es complauen a emprar pràctiques tan brutes no ho fan pas des de la neutralitat, sinó des dels propis prejudicis a favor del seu país o de la seva ideologia».

Té tota la raó.

I per si algú ho dubta, el mateix autor encapçala l'estudi amb un capítol introductori que du el títol de «Resum històric» i que serveix no només per donar-li la raó, sinó també per treure'ns el barret, i agrair que hi hagi algú que es dediqui a desemmascarar aquells fets que són generalment acceptats, però que en realitat no deixen de ser falses realitats acomodades per a beneficiar els uns en lloc dels altres. I en aquesta història, nosaltres, els catalans, hem estat, tradicionalment, els altres.

Crusafont enumera sis «fal·làcies» o sentències recurrents que cal desautoritzar perquè no concordaren amb la realitat dels fets. Aquestes sis fal·làcies són:

1. Occitània no era un estat ni una nació.
2. Occitània pertanyia, de dret, a França
3. El catarisme era una religió acristiana, exòtica i fins diabòlica.
4. Els catalans no duïen cap programa a Occitània.
5. Els termes *Estat catalanooccità*, *expansió catalana a Occitània* o *Corona Catalano-aragonesa* són falsos i antihistòrics.
6. La batalla de Muret significà la fi d'Occitània.

No crec que totes les sis fal·làcies siguin igualment refutables. Em grinyola particularment la tercera, que considero massa decantada a qüestions metafísiques que s'allunyen de la naturalesa de les altres. I segurament la primera fal·làcia s'hauria de reformular d'una manera més entenedora, ja que l'objectiu de refutar-la no és el d'afirmar que Occitània sí que era realment un estat o una nació, sinó que Occitània no era menys estat o menys nació del que ho era França, per

exemple, a la mateixa època. Deixant aquests petits detalls, el conjunt d'arguments de Crusafont és inapel·lable, sobretot perquè deixa en evidència que els discursos d'altres autors (francesos, espanyols o catalans) sobre aquests episodis històrics no són gens neutrals, sinó, al contrari, ideològicament predisposats a beneficiar aquells «uns». En aquest sentit, és especialment aclaridora la crítica que Crusafont fa de la recent obra de l'historiador Martín Alvira, professor de la Universitat Complutense de Madrid, especialment a les pàgines 40 a 43, notes a peu de pàgina incloses.

Segueix l'estudi amb la narració dels principals fets històrics separats per dues etapes o protagonismes polítics: el que l'autor anomena «la gesta catalana» comprèn els fets esdevinguts entre 1067 (adquisició de Carcassona i Rasès) i 1213 (batalla de Muret), mentre que l'etapa anomenada «la gesta occitana» abasta les accions dutes a terme entre aquell fatídic any 1213 i el 1305 (la darrera revolta a Carcassona). És remarcable l'esforç que ha fet Crusafont per reconstruir tres mapes històrics de l'expansió catalana a Occitània, lògicament aproximats, però excepcionals i introbables en cap altra obra de referència.

Continua el llibre amb una explicació historicomonetària de cadascun dels espais territorials diferenciats dins d'aquesta Occitània catalana. Es tracta del gros del treball de recerca de Crusafont i constitueix una base sòlida a partir de la qual haurà de canviar la perspectiva sobre aquest episodi històric, tant pel que fa a la comprensió d'allò que sabem, com a l'anhel per a desvelar allò que encara no sabem. L'autor ha fet un esforç en intentar catalanitzar o occitanitzar els topònims de la regió, que no sempre han estat divulgats amb la seva forma més correcta. El màxim exponent d'aquesta precisió del llenguatge és la proposta de substituir la forma Bearn per una més acurada Biarn. Els espais diferenciats, coherentment justificada llur relació amb l'expansió catalana, són els següents: l'espai Trencavell inclou els comtats de Carcassona, Rasès i Besiers, els vescomtats d'Albi i Nîmes, Agde, i els senyorius de Rocafull, Andusa i Sauva; l'espai Narbona-Montpeller inclou el vescomtat de Narbona, el comtat de Melguell, la senyoria de Montpeller i la baronia-vescomtat d'Omeladès; l'espai Rodés inclou el comtat de Rodés, els vescomtats de Millau i Carlat, el bisbat de Lodeva, el vescomtat de Gavallda i el bisbat de Mende; l'espai tolosà llenguadocià comprèn el comtat de Tolosa, el comtat i la ciutat i el bisbat de Caors, el comtat i el bisbat del Vivarès i el comtat-senyoria i el bisbat d'Usés; l'espai central pirinenc comprèn el vescomtat de Biarn, Bigorra, Comenge i Cosserans i el comtat de Foix; l'espai català provençal inclou la Provença marítima, el bisbat d'Arle, el principat d'Aurenja, la senyoria de Montelimar, el comtat de Forcalquer, el comtat d'Embrun, el comtat d'Avinyó i el bisbat de Gap; l'espai tolosà provençal comprèn la Provença rodaniana i el bisbat de Sant Pau dels Tres Castells.

Les cinquanta darreres pàgines del llibre són dedicades al catàleg de les emissions monetàries considerades, que, recordem-ho, són només aquelles efectuades sota el domini directe o vassallàtic de les diferents autoritats comtals i reials catalanes. En total s'inclouen 131 tipus monetaris bàsics, sense comptar algunes variants destacables. S'hi fotografien tipus que no havien estat mai publicats a Catalunya (ni a França, en el cas de l'òbol de Narbona del comte Bernat). El catàleg no detalla variants menors, ni tampoc assaja de diferenciar les successives emissions dels principals tipus de monedes immobilitzades com, per exemple, els diners melgoresos o els diners morlans. Entre les principals novetats, respecte a catalogacions anteriors del mateix autor, cal destacar la inclusió de monedes d'Avinyó, de Sant Pau dels Tres Castells, de Caors i d'Aurenja i, sobretot, la inclusió del tipus monetari atribuït al comte Ramon VI de Tolosa (1194-1222), qui, junt amb els còsols de la ciutat de la Garona, a principis de 1213, prestà homenatge al dissortat rei *Pèire*.

X. S. A.

CORMIER, Jean-Philippe, «Quelques hypothèses à propos d'une monnaie mystérieuse, la maille de Philippe VI à la legende MEAL PETITA», *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 5, París, maig 2002, p. 106-113.

Discussió sobre la possible atribució, ubicació i cronologia de la peça, que nosaltres volem assenyalar especialment pel fet d'ésser una moneda en la qual, ben singularment, apareix la llengua occitana, amb la menció «meal petita», és a dir, «malla petita». Fins ara només coneixíem les monedes d'Aurembiaix d'Urgell, en català, d'entre les del nostre entorn en una llengua que no fos la llatina.

M. Crusafont

FERRER, Maria Teresa, «El comerç català a la baixa edat mitjana», *Catalan Historical Review*, 5, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2012, p. 159-193.

Tot i que no es tracti d'un tema específicament numismàtic, és ben cert que el comerç mediterrani ens dona les claus de molts dels problemes amb els quals ens enfrontem sovint. Es tracta d'un estudi minuciós del comerç català a la Mediterrània, partint de Catalunya al principi i, més endavant, des de Mallorca i València. Emprant tota mena de fonts, es complementen i es matisen conclusions

que ja es donaven per resoltes, com les aportades per Mario del Treppo i demostrant, per exemple, que la Guerra Civil catalana del segle xv, si bé suposa un retrocés important en el comerç, no l'estronca pas i, a més, la recuperació és prou ràpida. La conclusió és que el comerç és una constant històrica i que les etapes de crisi són fenòmens temporals i finalment superats.

M. Crusafont

FRANCÈS VAÑÓ, David, *La moneda handusí en al-Andalus / The handusi coinage of al-Andalus*, Montpeller, Omni, 2012, 157 p. [edició bilingüe en espanyol i en anglès, traduïda per Jaume Boada].

El primer llibre publicat per David Francès ha estat guardonat amb el Premi Conde Garriga, que atorga l'Asociación Numismática Española a la millor obra numismàtica del 2012. No és casualitat. Es tracta d'una de les obres més sorprenents i fresques dels darrers anys.

Però qui és David Francès Vañó? Ell es treu importància i fins i tot s'autodefineix, de manera irònica, com a «quasi il·letrat», fent ostentació de la seva condició d'electricista de Benetússer en actiu. I és cert que Francès no prové del món acadèmic, ni de la universitat, ni de cap centre de recerca, ni professional ni *amateur*. Interessat des de feia molts anys per les monedes, va trigar a adonar-se que estava destinat a estudiar-les, resoldre dubtes vells i plantejar-ne de nous i, en definitiva, fer avançar la numismàtica. L'objecte triat fou la moneda musulmana d'al-Àndalus i del nord de l'Àfrica. Era una tria valenta i complicada, allà on molts abans havien fracassat o, fins i tot, havien fet el ridícul. S'adonà instintivament que l'única manera de comprendre les emissions monetàries dels diferents estats musulmans que senyorejaren la península Ibèrica requeria llegir perfectament les inscripcions en alfabet àrab, i demanava també conèixer en detall les fonts històriques d'aquella època, especialment les musulmanes. Abans de publicar el llibre que ens ocupa, David Francès ja havia sorprès el món numismàtic espanyol, bé identificant, amb Sebastián Gaspariño, una moneda nord-africana del califat de Còrdova de seca inèdita al-Basra de l'any 365 (*El Quinzet*, 2); bé publicant monedes inèdites de les taifes de València (*Acta*, 39), Dènia (*Acta*, 40) o Almeria (*El Quinzet*, 2); bé assajant, amb Ramon Rodríguez Pérez, un catàleg de la moneda fraccionària dels aglabites del nord d'Àfrica (*Numisma*, 254); o bé identificant i mostrant, en un article que realitzàrem conjuntament, la successió de reencunyacions dels felusos del primer segle de domini musulmà a la Península (*Gaceta Numismática*, 172), fins aleshores no advertides per cap autor, ni tan sols pels especialitzats en felusos.

En aquesta ocasió, David Francès ens regala un manual de comprensió de la moneda fraccionària dels regnes de taifes peninsulars (i d'algun altre període històric). La descripció de moltes de les peces que surten en aquest manual ja havia estat feta per Antonio Vives Escudero i Antonio Prieto Vives, però la manera de presentar-les és completament nova. En primer lloc, l'autor dóna el nom de *handús* o *moneda handusí* a totes aquestes monedes fraccionàries típiques del segle xi i en justifica el motiu. A continuació, molt breument però de manera sòlida, ens explica el procés de fabricació de les peces, que consistia en la fundició d'unes lingots (*barra* en espanyol) o uns pans (*tejo* en espanyol) del metall elegit (billó, argent, electró o or), que eren tallats en fragments més o menys uniformes, els quals, posteriorment, eren colpejats en fred i empremtats amb els encunyys. Com que els fragments prèviament tallats eren més petits que els encunyys, només hi quedava empremtada una mínima part de la superfície. David Francès s'adona que aquests handús de taifes no presenten aquesta forma per haver-se retallat després de ser encunyats, sinó per haver-ho estat abans. I s'adona, consegüentment, que molts dels encunyys utilitzats no van arribar mai a emprar un dirhem sencer i rodó, sinó que colpejaren continuadament petits fragments deixant sempre marcada una mínima part de la seva superfície. Havent comprès el sistema de fabricació, el pas següent, lògic i imprescindible és el que segueix l'autor: dibuixar tots aquests encunyys. En aquest cas, el dibuix o reconstrucció de l'encuny és l'única manera de disposar d'un element que permeti la identificació dels handús, independentment de quina part de l'empremta presenten visible.

David Francès dibuixa cada moneda estudiada i la reconstrucció de l'encuny sencer mitjançant l'observació de diferents exemplars d'una mateixa emissió. I això ho fa per a totes les emissions de taifes a les quals ha tingut accés, i també per a algunes emissions de monedes califals, almoràvits i de taifes almoràvits. Ens avança també l'existència de set peces que atribueix a la taifa de Moron, fins ara desconegudes, i que atribueix a Manad ibn Muhammad Imad al-Dawla (449-458 AH / 1057-1066 AD). Per tal de confirmar la seva recerca, el llibre presenta un apèndix amb totes les fotografies de les peces dibuixades. El llibre és, per tant, una eina utilíssima de cara a la classificació dels exemplars monetaris. Però encara serà més important a l'hora de canviar la forma com els investigadors han encarat l'estudi d'aquestes peculiars emissions fraccionàries. La nova perspectiva oberta per Francès hauria de servir per a facilitar noves aportacions i nous avenços, tant en l'aspecte identificador com en la comprensió de la fabricació i circulació de les monedes. Per començar, caldrà completar o reconstruir alguns encunyys que l'autor no ha pogut localitzar; o potser també caldrà identificar i diferenciar aquelles emissions que presenten encunyacions sobre dirhems o dinars sencers d'aquelles que presenten exclusivament encunyacions d'handús, ja que en el llibre no es diferencien.

David Francès ens continuarà sorprendent agradablement. Als elogis que li he dedicat abans cal afegir-ne un com a colofó. Ha buscat sempre la col·laboració dels col·legues interessats en el seu tema, i ha pogut debatre, compartir opinions, dubtes i idees amb experts com Rafael Arroyo o Ramón Rodríguez Pérez, o amb molts afeccionats provinents dels fòrums virtuals, o amb un gran Sebastián Gaspariño. I aquesta actitud és, en un sentit pràctic, el més gran dels elogis.

X. S. A.

LE GOFF, Jacques. *La Edad Media y el dinero: Ensayo de antropología histórica*, Akal, Madrid, 2012 (título original: *Le Moyen Âge et l'argent. Essai d'anthropologie historique*, 2010).

Jacques Le Goff¹ nos sorprende, quizás cuando ya no lo esperábamos, con un ensayo sobre el dinero en el Occidente medieval. Esta obra viene a dar forma completa a las reflexiones resultado de sus trabajos en áreas próximas a la moneda,² confrontadas a, y completadas con, la bibliografía actual. Recibe especial atención una obra, si no ignorada, notablemente dejada de lado incluso dentro de la historiografía de la escuela *Annales*; nos referimos a la obra póstuma de Marc Bloch.³ Como nos tiene acostumbrados, no elude los conflictos de la publicística en torno a la historia económica medieval. Esto, lejos de ser una tarea menor, pone en cuestión muchos principios y muchos escritos que se han vertido en la historiografía del dinero. Sin embargo debemos reflexionar en torno a los motivos que llevaron a un historiador de las *mentalités* a interesarse por el vil metal.

El título, como cabía esperar del afamado autor, es substantivo. Las actitudes frente al *dinero*, y no las *monedas*, constituyen el elemento nuclear de la obra. A lo largo del ensayo identifica algunas carencias sobre la disciplina que nos deberían hacer reflexionar sobre nuestra labor investigadora, tales como: la ausencia de una cartografía de los centros emisores,⁴ y de una cronología propia para

1. En torno a la figura del gran medievalista francés, la edición de Akal tiene la virtud de incluir un estudio introductorio realizado por el catedrático Emilio Mitre Fernández; nuestro interés aquí solamente es continuar, desde nuestra propia perspectiva, la parte final de dicho estudio que valora la labor en el ámbito de la historia del dinero, y el significado que este libro de reciente publicación tiene a nuestros ojos.

2. En palabras del propio autor: «Este libro cierra por tanto, en alguna medida, mi reflexión en un campo que creo importante para la comprensión de la época medieval» (p. 25). Principalmente, este ensayo está en íntima relación con dos trabajos previos que han tenido, además, mucho predicamento en nuestro país: *Mercaderes y banqueros de la Edad Media* (publicado en 1956) y *La bolsa y la vida. Economía y religión en la Edad Media* (publicado en 1986).

3. M. BLOCH, *Esquisse d'une histoire monétaire de l'Europe*, 1954.

4. «No poseemos todavía, suponiendo que fuera posible, un estudio detallado de todos los lugares y áreas de acuñación de moneda» (p. 36).

la historia monetaria,⁵ así como cierto aislacionismo que no facilita la relación interdisciplinar.⁶

En la «Introducción» de este libro se nos propone (p. 27 a 31), para aquellos que nos aproximamos al estudio de la moneda como sujeto histórico, un método de trabajo que estaría centrado en la atención a la etimología, a la formación de una clara cronología, al estudio de los textos históricos y a no olvidarnos de la iconografía; aceptando el hecho de que nuestro concepto de *dinero* y el de otras sociedades antiguas es susceptible de ser diferente, y el autor afirmará que lo es.⁷

En una primera etapa, que hemos identificado entre los capítulos I y VII, presenta la importancia de la regresión en el uso de la moneda metálica a la caída del Imperio romano y el consecuente fraccionamiento en las emisiones bárbaras,⁸ así como la necesidad de superar la pretendida disyuntiva: «economía natural» frente a la «economía monetaria» (p. 38). Propone situar en la «segunda edad feudal» de Marc Bloch un punto de inflexión en la historia del dinero, hacia una mayor presencia y una serie de prácticas que irán conformando nuevas actitudes. Entre estos rasgos novedosos para justificar un punto de inflexión estarían: *a)* el tránsito del mercader ambulante al mercader sedentario; *b)* la expansión urbana; *c)* el retorno de la moneda de oro; *d)* la justificación del beneficio; *e)* el fortalecimiento de los poderes públicos; *f)* la promoción de la imagen del trabajo, y *g)* el desarrollo del derecho (p. 43).

Uno de los elementos destacados es la crítica al punto de vista de Peter Spufford, que calificará de «monetarista».⁹ Sin embargo, en el relato de la obra Le Goff nos transmite muchos de sus postulados principales: se mantiene la relación moneda-comercio¹⁰ y a los comerciantes como agentes centrales. Así como otros ejes principales de la obra del historiador inglés, como la justificación del aumento del valor de las denominaciones acuñadas en el siglo XIII por el incremento del

5. Si bien es cierto que existen algunos intentos, como el del propio P. Spufford, al que Le Goff hace referencia (p. 49), no es una práctica establecida en la historia monetaria el superar las cronologías heredadas desde otras áreas de estudio.

6. «La falta de intercambios entre economistas y numismáticos y la ambigüedad de las escasas fuentes escritas que a menudo no permiten conocer si se habla de monedas reales o de monedas de referencia, dejan en buena medida en barbecho este periodo de la historia del dinero» (p. 48).

7. «El dinero, según entendemos hoy (y que da título a esta obra) es un producto de la modernidad» (p. 27).

8. En la nómina de reyes bárbaros Le Goff olvida incluir la emisión de silicuas bracarense de Requirio, ya considerada por ejemplo en la obra de P. GRIERSON, *Monnaies du Moyen Âge*, Office du Livre, Friburgo, 1976, p. 16-19.

9. «Me he inspirado mucho en las páginas de la obra ya citada de P. SPUFFORD, *Money and its Use in Medieval Europe*, Cambridge, 1988, aunque le encuentro una orientación demasiado «monetarista»» (p. 63).

10. «Por lo general, el aumento de la difusión de las monedas para dar respuesta a la expansión del comercio se hizo posible por una producción más intensa de metales argentíferos, es decir, por la explotación de nuevas minas de plata» (p. 64) o «No se acuñaron gros en los Países Bajos y Renania hasta principios del siglo XIV, en donde se prefirieron monedas de plata de valor más bajo de acuerdo con un comercio menos floreciente» (p. 74).

comercio (p. 73-74), o la relación eminentemente «monetarista» entre la oferta monetaria y los precios.¹¹ Es quizás por este motivo que, a modo de recurso *ad misericordiam* del autor frente al lector, se ve obligado a matizar el enfoque de P. Spufford. Esto no nos puede llevar a ignorar que la parte principal de la obra se centra en defender la ausencia de «precios» y de «mercado» en una noción actual del término, donde *actual* puede ser substituido por *capitalista*, así como en la defensa de una idea de la economía interconectada con la sociedad, *embedded* en palabra de K. Polanyi.¹²

Con este objetivo el autor encara una segunda parte de la obra, la más valiosa, en la que nos presenta una aportación fundamental para comprender la lógica social del dinero y cómo esta hubo de enfrentarse a una *opinio* cristiana mayoritariamente enfrentada a su uso y difusión. Así identificamos que la tesis del autor es que, a los albores del siglo XIII, «un principio de utilidad llevó a las élites a encarar un proceso de racionalización del dinero»,¹³ que culminará a comienzo de la época moderna, y que se encuentra en el núcleo del cambio hacia la mentalidad capitalista. Los príncipes, laicos y eclesiásticos, necesitaban al mercader y al prestamista para alcanzar sus objetivos, tanto en el ámbito militar como en el mundo urbano. Le Goff nos presenta la hipótesis de cómo esto pudo realizarse a través de una serie de fases: la construcción de esta defensa se vería favorecida por la formación del purgatorio y por la valoración positiva del «factor riesgo» implícito al préstamo usurario. Una vez que se había dado la posibilidad de reformar al pecador, a través del purgatorio, era necesario «transportar la usura» al campo del pecado ordinario rehabilitando el préstamo con interés a través de la *valorización positiva del factor riesgo*. En esta labor tuvo un papel destacado el dominico catalán Raimundo de Peñafort (p. 105). Otro aspecto coadyuvante y necesario al mismo fue la creación de nuevos conceptos de riqueza y de pobreza. *La nueva riqueza*¹⁴ avanza con el éxito de la lógica antes descrita de la «absolución» de la usura y por el lado de la pobreza surge la *pobreza vo-*

11. «Si esta relativa invasión de la moneda representó un progreso, provocó también una inflación creciente que causa graves dificultades a señores y propietarios de tierras que tienen cada vez mayor necesidad de monedas» (p.77).

12. Para acercarnos al impacto de los estudios de este gran sociólogo en los estudios históricos recomendamos el artículo de S. C. HUMPHREYS, «History, Economics, and Anthropology: The Work of Karl Polanyi», *History and Theory*, vol. 8, n.º 2 (1969), p. 165-212.

13. «La evolución de las reglamentaciones eclesiásticas y principescas y la de las mentalidades que condenan el uso del dinero corrió pareja a la evolución de las relativas a los mercaderes [...] fueron protegidos por la Iglesia y por los señores, quienes debían justificar esta actitud. Se consideraron primordiales dos motivaciones esenciales. La primera fue la utilidad. El cristianismo medieval no había distinguido suficientemente lo bueno, e incluso lo bello, de lo útil. El aumento de los medios de existencia y de las necesidades vitales de las poblaciones medievales, sobre todo en las ciudades, justificó poco a poco a partir del siglo XII [...] La segunda gran justificación de un beneficio mercantil fue la recompensa del trabajo» (p. 104).

14. «No es ya la de la tierra, la de los señores y de los monasterios; es la de los burgueses, la de los mercaderes y la de aquellos a los que se llama usureros y que pronto se convertirán en banqueros. Es la riqueza expresada en valor monetario, es decir, en monedas reales o en moneda de cuenta» (p. 109).

luntaria; según el autor, ambas nociones son condición necesaria.¹⁵ Un tercer elemento es la construcción de la idea del *precio justo*. El canonista Enrique de Susa, llamado *Ostiensis*, habría desarrollado a mediados del siglo XIII en su *Summa aurea* una *noción de precio*, que hoy diríamos, *exógena a las relaciones de intercambio*.¹⁶

Estos tres elementos descritos por el autor parecen encaminarnos, como lectores, a la idea de que se está propugnando por el nacimiento de una mentalidad capitalista en *el largo siglo XIII*, nada más lejos de ello. Le Goff dedicará los capítulos finales a una preciosa defensa de la idea de que *el capitalismo es un ausente en la Edad Media* (p. 187). En ello parece sumarse a la larga nómina de insignes historiadores que se ven en la necesidad de posicionarse ante *la idea histórica de «capitalismo»*. Se valdrá de su propia noción de *long Moyen Âge* para trasladar al siglo XVIII dicho proceso capitalista.¹⁷

Podríamos concluir el análisis, sintético, de esta obra con una puesta en valor múltiple: en primer lugar, propone un programa de trabajo por abordar, con la aproximación entre la historia y el estudio de la moneda; en segundo lugar, invita a la reflexión en torno a las categorías que utilizamos en el estudio de la moneda, y en tercer lugar, insta a la necesidad de considerar las investigaciones de manera orgánica: la filosofía, la sociología, la economía, la religión, etc.

Otra conclusión indirecta a la obra es que el hecho de que el trabajo de Peter Spufford sirva de «infraestructura monetaria» al estudio sobre las «lógicas mentales del dinero» que realiza Le Goff, incluso cuando este critica el enfoque de dicha obra, debe hacernos pensar que no existe duda en torno a que *Dinero y moneda en la Europa medieval* continúa siendo la obra de referencia, al menos en la Europa occidental, para el estudio monetario en la historia medieval, y que, más allá de consideraciones de enfoque, es una obra que solo podrá ser superada por un esfuerzo ímprobo de comprensión y síntesis de una realidad vasta y múltiple como son las monedas del Occidente medieval. Así, *La Edad Media y el dinero* de Le Goff es una obra que se contrapone a la labor del británico y la complementa. Es pues una obra que por su calidad, enfoque y autor colaborará a una mayor penetración del estudio de la moneda en los proyectos curriculares universitarios.

F. Cebreiro*

15. «No se comprendería bien cómo el dinero se impuso en la sociedad medieval si no se distinguen estos dos tipos de pobreza: una sufrida y otra voluntaria» (p. 110).

16. «Los romanistas consideran que el precio está determinado por el acuerdo de las partes contratantes, es decir, por un mercadeo activo que se ejerce según su propia lógica y no está subordinado a ninguna norma exterior. Los canonistas desarrollan la tesis nueva de un precio justo que existe en sí mismo, al margen del acuerdo entre las partes contratantes y que remplace así una ley empírica por una intención normativa» (p. 114).

17. «[...] podemos hablar también en el campo que designamos hoy en día como dinero de una larga Edad Media que dura hasta el siglo XVIII, época en que aparece también el concepto de *economía*» (p.191).

* Dep. H. Medieval e Moderna. Fac. de Xeografía e Historia. Universidade de Santiago de Compostela (USC).

SENDRA, Joan Antoni, «El Real d'Or o Timbre de Valencia de Juan II. Descubrimiento de una moneda inesperada», *Numisma*, 255, Sociedad Ibero-Americana de Estudios Numismáticos i Museo Casa de la Moneda, Madrid, 2011, p. 111-115.

El timbre d'or de València s'ha anat obrint pas amb dificultat. Emès en quantitats molt curtes, cada supervivència respon a algun cop de sort. Així varen costar de descobrir els mitjos timbres i els timbres amb puig i B d'Alfons el Magnànim, i encara ens manquen els de marca marc i card, que segurament es degueren també emetre encara en temps d'aquest sobirà. Molt més difícil es presentava l'única emissió de Joan II, amb un volum d'encunyació molt limitat, que només havia llançat al mercat unes 20.000 peces. Amb raó, doncs, pot considerar l'autor que es tracta d'una moneda inesperada, ja que la seva afloració era de probabilitat molt baixa. Finalment, però, la tenaç recerca de Joan Antoni Sendra ha donat el seu fruit i el timbre de Joan II ja ha deixat d'ésser una simple anotació en la fabricació de la seca. Tenim, doncs, un tipus nou de Joan II, en una sèrie que degué ésser víctima de refusió després del seu fracàs i la seva substitució definitiva pels tradicionals florins de 18 quirats.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

SANAHUJA, X. - JARABO, I., «Aportaciones preliminares del catálogo general de la moneda de vellón castellana de los Austrias», *Numisma*, 255, Sociedad Ibero-Americana de Estudios Numismáticos i Museo Casa de la Moneda, Madrid, 2011, p. 131-145.

Ja fa temps que els autors treballen en un dels sectors pendents més difícils de la numismàtica castellana. Ens referim al billó i coure dels segles XVI i XVII, amb els seus continuats canvis de criteri en les valoracions, que van conduir a contramarcats continuats. Són peces prou abundants, però tan maltractades per l'ús i els contramarcats que resulta extremament difícil poder anar individualitzant els tipus i el seu itinerari al llarg dels canvis de valor que varen anar sofrint. Ningú fins ara havia gosat entrar en un terreny que semblava gairebé impossible de desentrellar. Els autors hi han anat treballant al llarg dels anys i, tal com ens anuncien, aviat disposarem d'un catàleg raonat, del qual aquest treball és un avanç. Els catàlegs de la moneda castellana fins ara existents despatxaven aquest

sector amb una menció general o bé introduïen alguns tipus, amb notables errors. Els autors han anat trobant un bon gruix de tipus inèdits, han sabut separar bo de fals i han pogut desmentir alguns tipus imaginaris o mal atribuïts. Cal felicitar-los, doncs, pel coratge d'haver sabut aclarir una de les sèries més difícils de la numismàtica castellana i d'haver incorporat així tota una sèrie a la història monetària de Castella.

M. Crusafont

SANAHUJA, Xavier, «La dobla de Barcelona de 1599», *XVI Congreso Nacional de Numismática*, (Nules-València, 2010), Museu de Numismàtica Enrique Giner i Museo Casa de la Moneda, Madrid, 2011, p. 887-882.

Presentació del doble escut barceloní de Felip II (III) i aclariments sobre les emissions d'escuts a Catalunya, tema que va concretant el seu abast i en el qual es van precisant emissions i tipus. L'autor desmenteix l'opinió expressada per Mateu y Llopis que els escuts haurien estat la moneda catalana des de l'emissió de Barcelona del 1534, i fa notar que no fou més que un batiment explícitament destinat a finançar l'expedició de Tunis. També fa uns aclariments sobre terminologia, en concret pel que fa a les monedes denominades *doblo* i *dobla*. Altres afirmacions com que l'escut no era moneda catalana i el ducat sí o que l'escut era per córrer a Catalunya i no per exportar creiem que s'haurien d'haver justificat.

M. Crusafont

MEDALLÍSTICA

FELGUERA, Ildefonso, «Algunas medallas y condecoraciones malagueñas», *Gaceta Numismática*, 184, Asociación Numismática Española, novembre 2012, p. 69-80.

Després d'un útil preàmbul sobre el que podríem anomenar «filosofia del col·leccionisme», l'autor entra a presentar-nos el resultat d'una tenaç tasca de recerca que l'ha portat a recollir prop d'un centenar de medalles referents a Màlaga capital. El caràcter dispers de la medallística, amb iniciatives emissores que poden sorgir de qualsevol entitat o persona, fan que només la labor pacient de recull al llarg dels anys pugui donar fruits consistents. I, de fet, els estudis globals

sobre la medalla només podran tenir una mica de fiabilitat quant a representativitat quan puguin comptar, lloc per lloc, amb treballs com el que ara comentem.

M. Crusafont

VERDEJO, Javier, «Una medalla de proclamación resellada», *Gaceta Numismática*, 183, Asociación Numismática Española, Barcelona, març 2012, p. 107-108.

L'autor ens fa notar el parentiu que varen anar agafant les medalles de proclamació amb les monedes, fins al punt que algunes fins i tot varen acabar per incorporar el valor facial. En aquest cas el paper de moneda arribà a l'extrem d'ésser assimilat com a peça externa circulant a Costa Rica, llavors República del Centro de América el 1846. La base era una proclamació de la Constitució del 1812 emesa a Guatemala.

M. Crusafont

PUBLICACIONS
DE LA
SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS
NUMISMÀTICS

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Anuari Acta Numismàtica

Acta I, II i III (1971, 1972, 1973)	Exhaurides
Acta IV a 11 (1974 a 1981)	Pocs exemplars
Acta 12 a 43 (entre 1982 i 2013)	40 €

Col·lecció Complements d'Acta Numismàtica

1. III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1986	40 €
2. VILLARONGA, L., <i>Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC.</i> 1997	40 €
3. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisors.</i> 1998	40 €
4. CRUSAFONT, M., <i>Pesals monetaris de la Corona catalano aragonesa.</i> 1999	40 €
5. VILLARONGA, L., <i>Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions.</i> 2000	40 €
6. LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X., <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries.</i> 2001	40 €
7. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC.</i> 2002	40 €
8. VILLARONGA, L., <i>La plata emporitana. De la segona guerra púnica, final del segle III aC.</i> 2003	40 €
9. RIPOLL, M. E., <i>La seca o casa de moneda de Barcelona.</i> 2008	40 €
10. CARRADICE, I.; SANAHUJA, X.; BENAGES, J., <i>Les monedes de Vespasià de la Província Tarraconensis.</i> 2010	40 €
11. CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII).</i> 2012	40 €

Col·lecció Història Monetària Catalana

1a. VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de la península Ibèrica.</i> 2004	80 €
1b. — <i>Els amonedaments visigots i musulmans</i> (en preparació)	
2. BALAGUER, A. M., <i>Història de la moneda dels comtats catalans.</i> 1999	80 €
3. — <i>Història de la moneda de la Corona catalanoaragonesa medieval</i> (en preparació)	
4. CRUSAFONT, M., <i>La moneda catalana local.</i> 1990	80 €
5. CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors.</i> 2001	80 €
6. — <i>La moneda catalana des dels Àustria fins el 1936</i> (en preparació)	
7a. TURRÓ A., <i>Les emissions monetàries oficials de la Guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya.</i> 2007	130 €
7b. — <i>Les emissions monetàries oficials de la Guerra Civil (1936-1939). II: La Franja i València</i> (en preparació)	
8. CRUSAFONT, M., <i>Medalles commemoratives dels Països Catalans.</i> 2006	100 €
9. CRUSAFONT, M., <i>Catàleg general de la moneda catalana.</i> 2009	100 €

Col·lecció Medallistes catalans

1. MARÍN, I. <i>L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau.</i> 2005	30 €
--	------

Col·lecció Tria de reedicions

<i>Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó.</i>	
Ed. i capítols introductoris de M. Crusafont. 1997.....	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. I-Tresors</i> . 2008	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. II-Grec i ibèric d'àmbit català</i>	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. III-Temes metodològics</i>	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. IV-Àmbits aragonès, vasco, celtíber i occità. Ikalkusken</i>	60 €

Publicacions singulars

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. I</i> . 1979	30 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. II</i> . 1979	30 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . 1980	30 €
BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT, M., <i>Orrius. Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals (junt amb memòria d'excavació).</i>	
Encàrrec de la Generalitat de Catalunya a la SCEN. 1983	Exhaurit
DATZIRA, S., <i>La moneda a la Catalunya central</i> . 1991	Exhaurit
VILLARONGA, L., <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August. Repertori i anàlisi</i> . 1993	20 €
BALAGUER, A. M., <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania</i> . 1993	25 €
BENAGES, J., <i>Les monedes de Tarragona</i> . 1994.....	60 €
CRUSAFONT, M.; Comas, R., <i>El florí d'or català. Catalunya, València, Mallorca</i> . 1996.....	25 €
LLORENS, M. M.; RIPOLLÈS, P. P., <i>Les encunyacions ibèriques de Lauro</i> . 1998	20 €
SANAHUJA, X., <i>La seca del Principat de Catalunya (1809-1814)</i> . 2003	25 €
SANAHUJA, X., <i>La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XI-XVIII)</i> . 2005.....	20 €
BOADA, J., <i>Les monedes de 30 sous mallorquins del 1821</i> . 2007.....	20 €
BENAGES, J., <i>Corpus de les monedes visigodes de Tarragona</i> . 2007	150 €
VILLARONGA, L.; BENAGES, J., <i>Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica (anglès/català)</i> . 2011	100 €

Fons cedits

VILLARONGA, L., <i>La moneda de Barcelona</i> . 1976	15 €
GOIG, E., <i>La moneda catalana de la Guerra de la Independència (1808-1814)</i> . Segona edició. 1977	20 €
VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de Hispania</i> . 1979.....	50 €
VILLARONGA, L., <i>Les monedes ibèriques de Tàrraco</i> . 1983	30 €
CRUSAFONT, M., <i>Barcelona i la moneda catalana</i> . 1989	20 €
CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics</i> . 1996	30 €
PLANELL, A., <i>Ibiza y Formentera, ayer y hoy</i> . 1984	Gratuït
PLANELL, A., <i>La moneda antiga de Ibiza</i> . 1980	Gratuït

Totes aquestes obres són disponibles a l'Institut d'Estudis Catalans, amb un 30 % de descompte per als socis de la SCEN. Dirigiu-vos a Distribució Editorial, at. Sr. Manuel Pascual, Carme, 47, 08001 Barcelona, tel.: 932 701 636, e-mail: publicacions@iec.cat

INDICACIONS PER ALS AUTORS

Normes d'admissió:

1. Els articles que es lliurin per a ésser publicats a *Acta Numismàtica* han de complir els cànons habituals dels treballs de recerca: han de fer alguna aportació nova, sia material, documental o interpretativa, han de tenir en compte els treballs anteriors i han de documentar les dades i informacions manllevades d'altres obres amb notes a peu de pàgina o amb una bibliografia al final.
2. La revista admet articles en la llengua pròpia de cada autor.
3. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revista i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a la informació d'experts en cada matèria.

Normes de presentació:

1. Els articles han d'anar encapçalats pel títol i el nom de l'autor en majúscules. S'han de presentar en suport paper i, a més, en suport informàtic, sigui en disquet, CD o un altre suport, preferentment en Word i amb un interlineat d'un espai i mig.
2. Les figures i els gràfics s'han de presentar a part, numerats correlativament, identificats amb el nom de l'autor i el títol de l'article i amb indicació del lloc on s'han d'incloure dins el text. Les monedes i medalles s'han de reproduir a mida real, amb imatges d'anvers i revers i, si cal, acompanyades d'ampliacions. Les descripcions de les peces han d'incloure la transcripció minuciosa de les llegendes i la descripció del tipus de cada cara, així com els pesos i diàmetres reals, la referència bibliogràfica o la indicació que són peces inèdites i la xifra o lletra que les identifica a les il·lustracions.
3. Les mencions a altres autors o els aclariments s'han de fer en notes a peu de pàgina, que s'han de presentar al final del text i per ordre correlatiu. Si per a les mencions s'opta per una bibliografia al final, s'hi remetrà des del text amb la indicació entre parèntesis del nom de l'autor, l'any de la publicació a la qual es remet i la pàgina o pàgines corresponents. En aquest segon cas, si hi ha més d'un treball d'un mateix autor s'han de numerar seguint un ordre cronològic. Aquesta bibliografia s'ha d'ordenar per ordre alfabètic d'autors i els noms dels autors s'han d'indicar amb el cognom en majúscula, seguit de coma i la inicial del nom, seguida de punt.
4. Les mencions bibliogràfiques s'han de fer de la manera que s'indica a continuació: Llibres: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol en cursiva, lloc d'edició, any i pàgines. Revistes: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol de l'article entre cometes, nom de la revista en cursiva, volum, entitat editora, lloc d'edició, any i pàgines.

